This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Det här är en digital kopia av en bok som har bevarats i generationer på bibliotekens hyllor innan Google omsorgsfullt skannade in den. Det är en del av ett projekt för att göra all världens böcker möjliga att upptäcka på nätet.

Den har överlevt så länge att upphovsrätten har utgått och boken har blivit allmän egendom. En bok i allmän egendom är en bok som aldrig har varit belagd med upphovsrätt eller vars skyddstid har löpt ut. Huruvida en bok har blivit allmän egendom eller inte varierar från land till land. Sådana böcker är portar till det förflutna och representerar ett överflöd av historia, kultur och kunskap som många gånger är svårt att upptäcka.

Markeringar, noteringar och andra marginalanteckningar i den ursprungliga boken finns med i filen. Det är en påminnelse om bokens långa färd från förlaget till ett bibliotek och slutligen till dig.

Riktlinjer för användning

Google är stolt över att digitalisera böcker som har blivit allmän egendom i samarbete med bibliotek och göra dem tillgängliga för alla. Dessa böcker tillhör mänskligheten, och vi förvaltar bara kulturarvet. Men det här arbetet kostar mycket pengar, så för att vi ska kunna fortsätta att tillhandahålla denna resurs, har vi vidtagit åtgärder för att förhindra kommersiella företags missbruk. Vi har bland annat infört tekniska inskränkningar för automatiserade frågor.

Vi ber dig även att:

- Endast använda filerna utan ekonomisk vinning i åtanke
  Vi har tagit fram Google boksökning för att det ska användas av enskilda personer, och vi vill att du använder dessa filer för enskilt, ideellt bruk.
- Avstå från automatiska frågor
  Skicka inte automatiska frågor av något slag till Googles system. Om du forskar i maskinöversättning, textigenkänning eller andra områden där det är intressant att få tillgång till stora mängder text, ta då kontakt med oss. Vi ser gärna att material som är allmän egendom används för dessa syften och kan kanske hjälpa till om du har ytterligare behov.
- Bibehålla upphovsmärket
  Googles "vattenstämpel" som finns i varje fil är nödvändig för att informera allmänheten om det här projektet och att hjälpa dem att hitta ytterligare material på Google boksökning. Ta inte bort den.
- Håll dig på rätt sida om lagen
  Oavsett vad du gör ska du komma ihåg att du bär ansvaret för att se till att det du gör är lagligt. Förutsätt inte att en bok har blivit allmän egendom i andra länder bara för att vi tror att den har blivit det för läsare i USA. Huruvida en bok skyddas av upphovsrätt skiljer sig åt från land till land, och vi kan inte ge dig några råd om det är tillåtet att använda en viss bok på ett särskilt sätt. Förutsätt inte att en bok går att använda på vilket sätt som helst var som helst i världen bara för att den dyker upp i Google boksökning. Skadeståndet för upphovsrättsbrott kan vara mycket högt.

Om Google boksökning

Googles mål är att ordna världens information och göra den användbar och tillgänglig överallt. Google boksökning hjälper läsare att upptäcka världens böcker och författare och förläggare att nå nya målgrupper. Du kan söka igenom all text i den här boken på webben på följande länk `http://books.google.com/`

BUHR A

a39015 01811581 9b

BEQUEATHED BY
George Allison Hench
PROFESSOR OF
Germanic Languages and Literatures
IN THE
University of Michigan,
1896-1899.

P
245
.K76

Populärt vetenskapliga föreläsningar vid Göteborgs Högskola

III

99158.

OM SPRÅKETS FÖRÄNDRING

AF

AXEL KOCK

GÖTEBORG
WETTERGREN & KERBER
1896

Wald. Zachrissons Boktryckeri, Göteborg.

Transfer to
O. J. [illegible]
12-2-70
[illegible]

Recat. [illegible]

De föreläsningar, som härmed i utvidgad och omarbetad form publiceras, höllos under mars och april 1893.

Lund, 7 maj 1896.

Reclass. [illegible] 5-21-75.

Det är min afsikt att under dessa föreläsningar framhålla några af de viktigaste faktorer, som varit verksamma vid språkets förändring. Detta ämne är mycket rikt; man kan måhända säga allt för rikt för att kunna grundligt behandlas inom ramen för helt få föreläsningar. Ty språkets förändring är problemet för alla lingvister inom alla de skilda språkområdena. Liksom den svenske språkforskaren söker utreda, huru vårt modersmål under århundradenas gång så småningom erhållit sin nuvarande form, och hvilka orsaker som därvid varit bestämmande, så söka lingvisterna i andra kulturländer utransaka sitt språks äldre skeden. Och man går långt ut öfver egna gränser till främmande länder och till främmande världsdelar och undersöker så väl våra dagars tungomål som de redan utdöda språk, hvilka blott inskrifter eller äldre litteraturer åt oss bevarat.

Dessa föreläsningar kunna därför icke uttömmande eller ens tillnärmelsevis uttömmande behandla frågan om språkets förändring. Det är blott färre, för ämnet viktiga synpunkter, som kunna framhållas, men vid valet af dessa har äfven hänsyn till lättfattligheten i viss mån varit bestämmande. Lättfattligheten har delvis äfven fått afgöra, i hvilken ordning de för språkets förändring bestämmande faktorerna blifva behandlade. Vi komma således att först sysselsätta oss med de så att säga mera påtagliga krafter, som framkallat språkförändringar, för att först senare något beakta de mera komplicerade faktorer, som därvid spelat en roll. Och jag har valt denna ordning vid framställningen, fastän härigenom de för språklifvet viktigaste orsakerna först sent komma att behandlas.

Då vi här sålunda skola sysselsätta oss med språkets förändring eller, om man så vill, med dess utveckling, och då historikern sträfvar att utforska orsakerna till utvecklingen här i världen, så kunna vi också säga, att vi skola framhålla några af de viktigaste faktorer, med hvilka språk-historikern eller lingvisten har att räkna.

Språkforskaren har nämligen två ganska olika syften med sina undersökningar, allt efter som han arbetar såsom filolog eller såsom lingvist.

För filologen har språket intresse egentligen såsom medel att lära känna den litteratur, som det representerar. Genom denna studerar han folkets kultur, och framför allt kulturen, sådan denna fått ett uttryck i de stora författarnas klassiska arbeten. Han fördjupar sig i dessas skrifter, söker lefva sig in i deras åskådningssätt och tankegång, och genom lärdom och kombinationsförmåga är han ofta i stånd att återställa deras mästerverk i ett ursprungligare skick än det, hvari de kommit till oss. Filologen har därför intresse blott för språk med egentlig litteratur, hvilka talats eller talas af folk, som i litterärt afseende spelat eller spela en roll.

För lingvisten åter hafva alla språk intresse. Han studerar ej blott Greklands och Roms och Indiens gamla språk med deras litterära skatter. Han intresserar sig äfven för vildens mången gång torftiga munart, äfven om den alldeles saknar litteraturprodukter, eller dessa skulle inskränka sig till några få sånger eller berättelser. Ty han kan äfven i vildens mål utforska lagarna för det menskliga språket, studera dess lif och utveckling.

Ja, lingvisten försmår ej ens att lyssna till barnkammarens språk. Han vet, att man just från detta ofullkomliga tungomål kan få påtagliga och upplysande exempel på, huru språket förändras, huru uttalslättnader (ljudlagar) och analogi-bildningar göra sig gällande. Han vet, att liksom framtiden i andra afseenden utvecklas i barnkammaren, så utvecklas där äfven framtidens språk.

Man kan likna filologen vid trädgårdsmästaren, lingvisten vid botanikern.

Trädgårdsmästaren odlar de vackra, de ståtliga växterna. Liksom filologen studerar de rikt utvecklade språken, bärarna af en klassisk litteratur. Liksom lingvisten däremot undersöker allt, ej [illegible] senliga och outvecklade munarterna, så studerar botanikern också ängens vilda blomma. För trädgårdsmästaren och för blomstervännen har växten ofta sitt egentliga intresse genom den blomma eller den frukt, som den en gång skall utveckla, liksom filologen framför allt intresserar sig för de fullmogna alster, som litteraturen frambragt. För botanikern åter har mången annan växtdel än blomman eller frukten stor vikt, ty han frågar: hvilka äro växtens lifsvillkor? På liknande sätt sysslar lingvisten ej blott, eller ens företrädesvis, med de fullmogna litteratur-alstren. För honom kan mången gång en blott helt obetydlig återstod från ett språks äldsta skede hafva den största vikt, ty den kan lära honom, på hvilken väg språket utvecklats till hvad det senare blifvit. Så *kan,* för att taga ett konkret exempel, en nyupptäckt grekisk inskrift på blott ett par rader för lingvistiken få större betydelse än en hel nyfunnen handskrift till en af Sophokles' tragedier.

Dock, hvarje liknelse haltar, och den här utvecklade bilden är framför allt inkorrekt i det afseendet, att blott botanikern, ej trädgårdsmästaren, är vetenskapsidkare, under det att filologen och lingvisten i lika mån tjena vetenskapen. De behöfva också hvarandra vid språkens utforskande. De böra därför räcka hvarandra en hjälpsam hand och broderligen understödja hvarann, och för öfrigt borde ingen språkman vara uteslutande filolog eller uteslutande lingvist.

Men då lingvistiken intresserar sig för alla jordens språk, så ligger den frågan nära: huru många språk talas på vår planet? Man brukar svara 1000 eller 1200 eller 1500, och en af vår tids mångkunnigaste språkkännare, Georg v. d. Gabelentz, menar, helt visst med rätta, att dessa tre olika svar kunna i viss mån vara lika riktiga. Det beror nämligen helt och hållet på, hvad man menar med ett språk.

Låt oss tänka på förhållandena inom vårt eget land.

Om man ser bort från några aflägsna trakter, där finska eller lappska talas, så hafva vi, kan man säga, i Sverige blott *ett* språk — en lycka, som många två- eller flerspråkiga nationer med allt skäl kunna afundas oss. Men man *kan* äfven säga, att i Sverige talas åtskilliga språk. Detta medgifves af alla, som känna, huru mångskiftande våra bygdemål äro: en skåning, som känner blott sin hembygds mål, skulle icke kunna samtala med en bonde från Kalix eller med en kulla från någon af de öfre Dalsocknarna.

Också inom själfva riksspråket finnas emellertid betydliga olikheter. I vidsträckta trakter af syd-Sverige uttalas s. k. skorrande *r*, under det att tungspets-*r* är enrådande i mellersta och norra delarna af landet. De långa *ä*- och *e*-ljuden hafva i vissa trakter, och äfven i vårt hufvudstads-språk, sammanfallit, så att en stockholmare oförskräckt låter ord sådana som *läsa* och *resa*, *led* och *säd* rimma — rim, som för flertalet svensktalande helt visst äro mycket stötande. Vidare är tonfallet, den musikaliska accentueringen, som bekant ytterst växlande i skilda trakter.

Men äfven i det skriftliga återgifvandet af vårt språk kunna vi spåra åtskilliga munartliga drag. När t. ex. fru Lenngren i »Den glada festen» sjunger

> **Uti prestgåln slamrades med mortlar,**
> **brådtom hade alla husets hjon,**

så utgör *prestgåln* en dialektform, likställig med *i fjol, fälknäpp, fy vale, hin håle.* De lära oss, att det *rd,* som möter i *herrgård, i fjor[d], färd, varde* (presens konjunktiv af *varda), den hårde* i några bygder öfvergått till s. k. tjockt *l*-ljud. I vissa trakter säger man *kanka, skank,* i andra *kånka, skånk,* och båda skrifsätten förekomma. Ännu möter man stundom *vidlöftig,* jämte det vanligare *vidlyftig,* och hos äldre författare träffas ofta ett dylikt munartligt *ö* i st. f. *y.*

Också i ordvalet skiljer sig det bildade talspråket i en bygd rätt mycket från det i en annan, och denna ordvalets olikhet berör särskildt hushållsdepartementets område. Så är t. ex. *skulvatten* ett i sydligaste Sverige okändt ord och motsvaras där af *diskvatten.* Det som i Stockholm kallas *gräddsnäcka* eller *gräddkanna,* heter i sydliga och västliga Sverige *gräddsnipa,* hvilket namn antyder den äldre formen på detta vid kaffedrickning viktiga kärl. *Snipa* betyder alltjämt en liten spetsig båt. Hvad göteborgaren benämner *en brödbacke, en klädbacke,* är enligt stockholmarens och skåningens terminologi *en brödkorg* och *en klädkorg.* I vissa trakter *spisar* man middag kl. *tu,* under det att i andra samma måltid *ätes* kl. *två.*

Huru olika ordförråd utöfvare af skilda yrken använda, ha äfven andra än språkmän ofta iakttagit: sjömannen och jordarbetaren hafva icke samma glosförråd.

Olikheten i ordval sammanhänger ofta äfven med den talandes ålder. Ännu för få år sedan brukade en vördnadsvärd nittiåring, hvilken själf föreföll som ett minne från den Tegnérska tiden i Lund, bedja sin nyankomne gäst »vara så *graciös* och sitta ner». Däremot kan man omöjligen få höra en nittiåring, men väl en nittonåring finna något vara *väldigt stiligt.*

Men ordförrådet grupperas i vårt liksom i andra språk i viss mån äfven efter olika kön. Vi ha i svenskan åtskilliga bedyrande kraftuttryck, som visserligen många bildade män använda, men som icke någon bildad kvinna kan tillåta sig.

I vårt grannland Norge anses stundom den danska formen af ett ord vara finare än den ursprungligen norska. Under det att männen säga *kjøt,* använda damerna därför det danska *kjød,* en olikhet i uttalet, som beror på den för Norge egendomliga språkblandningen.

Skillnaden mellan det manliga och det kvinnliga språket är dock ofta vida större än i våra bygder. Förhållandet på de Karaibiska öarna utgöra härpå ett intressant exempel; men också beror olikheten i männens och kvinnornas språk här på alldeles särskilda omständigheter. Öarna beboddes af arawakiska stammar. Men för århundraden sedan eröfrades de af Galibi-krigare. Den inhemska manliga befolkningen nedgjordes, under det att kvinnorna skonades och togos till hustrur af inkräktarna. Dessa arawakiska kvinnor bibehöllo naturligtvis i väsentlig mån sitt gamla språk, liksom deras galibiska män bibehöllo sitt. Men det anmärkningsvärda är, att denna språkliga olikhet öfvergick till yngre generationer. Döttrarna tillegnade sig väsentligen sina mödrars, sönerna sina fäders språk, så att alltjämt kvinnornas tal har många drag af det ursprungliga (arawakiska) språket, under det att de för männens språk säregna dragen äro af galibiskt ursprung.

Kvinnans uttal kan emellertid, oberoende af dylika yttre inflytelser, stundom emancipera sig från mannens. Så omtalar den framstående franske fonetikern Paul Passy, huru många Pariserdamer, troligen tack vare sin vana att småle under talet, gifva åt *o* i t. ex. *comme* »liksom» nästan samma ljud som åt *eu* i *seul* »ensam» och t. ex. åt *a* i *patte* »tass» ungefär det ljud, som engelskan använder i *man*. De mindre småleende männen hafva icke följt dem i detta mod.

Men en noggrann iakttagare kan konstatera skiljaktigheter hos språket, beroende ej blott på att de talande tillhöra olika bygder eller olika kön eller hafva olika yrken eller ålder. Han finner utan stor svårighet, att t. o. m. nästan jämnåriga bröder eller systrar tala i viss mån olika. Det förekommer så t. ex. rätt ofta, att ett barn tillegnar sig för ett ord fadrens, för ett annat väsentligen likartadt ord däremot modrens uttal. Man kan därför säga, att liksom två blad på samma växt aldrig äro hvarandra absolut lika, så tala aldrig två individer fullkomligt samma språk. I viss mån alltså: så många individer, så många språk.

Emellertid använder man faktiskt uttrycken *språk* och *dialekt* för att till enheter med gemensamma drag gruppera olika individers tal, och hvad menas då med »språk»?

Den ena dialekten går ofta småningom öfver i den andra, utan att det är möjligt att uppdraga en bestämd geografisk gräns. Så är ock gränsen mellan begreppet »språk» och begreppet »dialekt» flytande. Hvad den ene skulle kalla två dialekter af samma språk, vill den andre ofta uppfatta såsom två skilda språk.

För fonetikern ter sig saken så, att två personer aldrig tala fullkomligt samma språk. Med sitt skärpta öra upptäcker han äfven de obetydligaste uttalsnyanseringar. Han betraktar så att säga språket med lup.

Helt annorlunda för den jämförande lingvisten. Han ser saken i stort; han fäster sig vid de gemensamma dragen, icke vid de smärre skiljaktigheterna. För en germanist t. ex., som beherskar de skilda germanska språken (nu väsentligen representerade af våra nordiska språk, tyskan, holländskan och engelskan), framställa sig dessa som en enhet. Han anser sig kunna delvis angifva orsakerna till att dessa språk utvecklat sig på skilda sätt. För honom reduceras därför olikheterna till mindre väsentliga drag, och han talar gärna om dessa tungomål blott såsom dialekter af ett och samma språk. Så kan ock indogermanisten, som dragit alla de till vår språkstam hörande språken inom sitt forskningsområde, uppfatta alla dessa skilda språk i Europa och Asien såsom egentligen blott utgörande skilda dialekter.

Den åter, som rådfrågar hvarken fonetiken eller den jämförande lingvistiken, utan helt enkelt frågar sitt sunda förnuft, skulle emellertid protestera lika mycket mot båda dessa olika uppfattningar af begreppet »språk». För honom är språket framför allt ett praktiskt meddelelsemedel. Han talar för att meddela sina tankar, och han lyssnar till en annans ord blott för att förstå dem.

Vi bedöma förhållandet utan förutfattade meningar och därför bäst, om vi tänka oss försatta till en trakt af jorden, vidt skild från eget hem. Låt oss anta, att vi komma till en vild eller halfvild stam, och att vi lära oss dess språk. Vi fortsätta vår färd; vi resa tio, tjugo, trettio mil, och alltjämt reda vi oss med våra nyförvärfvade språkkunskaper. Folket här talar väl ej alldeles som den stam, hvars språk vi lärt, men vi förstå det dock: det talar blott en något afvikande dialekt.

Men vi resa ännu tjugo mil, och här förstå vi ej längre infödingarna, och de förstå ej oss. Här, säga vi, talas ett annat språk.

Om man således ställer sig hvarken på fonetikens eller den komparativa lingvistikens ensidiga ståndpunkt, utan på den talandes egen ståndpunkt, så kan man säga, att två personer tala samma språk, när de förstå hvarandra.

För att två personer skola anses tala samma dialekt, fordras däremot vida större likhet. Ty detta kan sägas vara fallet, blott när de självfva (eller dem närstående) finna, att deras tal är väsentligen lika.

Efter det sagda är det lätt insedt, att frågan, huru många språk som finnas på jorden, icke kan exakt besvaras. Men äfven om vi nu hafva ett tusen till femton hundra skilda språk, så hafva helt visst ännu många andra språk dött ut, utan att efterlemna något spår. Ty äfven språken kämpa för existensen, och månget språk dukar under i kampen.

Vi äro härmed inne på frågan, huru ett språk påverkar ett annat, eller, med andra ord, på frågan om språkblandning.

* * *

Öfverallt, där två folk med skilda språk komma i nära beröring, röner ettdera språket inverkan från det andra, eller ock — hvilket är det vanligare — påverka båda språken hvarandra.

Språkblandningen kan vara af högst olika grad. Den kan inskränka sig till att landets gamla språk upptar blott några få ord, och knappast torde någon dialekt finnas, som ej rönt dylikt inflytande från någon annan. Men det inträngande språket kan påverka det ursprungliga i sådant omfång, att ett verkligt blandspråk uppstår. Nykomlingen kan ock alldeles eller så godt som alldeles förtränga det äldre språket, och äfven alla möjliga mellanliggande grader af språkblandning kunna finnas.

Det gifves ännu från sen tid talrika exempel på att ett språk helt och hållet tillintetgjorts af ett annat — den radikalaste af alla språkförändringar. Så har en betydlig del af Amerikas indianer utbytt sina forna språk mot europeiska. Det är endast några få år sedan tasmanskan utdog, undanträngd af engelskan. Negrerna på Haiti hafva antagit franskan. I Europa har under de sista århundradena keltiskan fått vika för mäktigare grannar. Så utdog den urgamla keltiska dialekten i Cornwall i början af detta århundrade, under det att den på ön Man ännu med nöd kämpar med engelskan. Olika slaviska dialekter ha dött ut i norra Tyskland. Den sista kvinna, som på Rügen talade vendiska, dog år 1404, och polabiskan, som stod polskan nära, talades ännu i förra århundradet vid Elbe. Den gamla preussiskan, ett systerspråk till de ännu lefvande littauiska och lettiska språken, talades under medeltiden i kustlandet mellan Weichsel och Memel, men dog alldeles ut mot slutet af 1600-talet.

Men när fråga är om språkens strid för existensen, så äro de språkförhållanden särskildt belysande, hvilka framkallades genom det världseröfrande Roms kolonisation af stora delar af Europa. Det meddelade ej blott sin kultur åt främmande folk; det gaf åt vidsträckta länder äfven sitt språk.

Detta var fallet i det nuvarande Frankrike. Vid Cæsars eröfring innehades det till väsentlig del af gallerna, och antalet af de genom hans kolonisation inflyttade romarna var icke stort i jämförelse med Galliens keltisktalande befolkning. Fastän våra dagars fransmän till god del äro ett keltiskt folk, är deras språk dock en dotter af latinet. Orsaken är den, att latinet var bärare af den högre kulturen. Ty när två språk komma i nära beröring, blir språket, som uppbär den högre odlingen, det segrande, så vida folket med denna högre kultur ej är numeriskt allt för underlägset. Att det verkligen var romarnas kultur, och ej egentligen deras svärd, som införde latinet i Gallien, visar bäst landets senare språkhistoria. Fem hundra år efter romarnas kolonisation eröfrades det af de germanska frankerna. Dessa blefvo landets herrar, och de gåfvo det sitt namn, men ej sitt språk. De nya inkräktarna voro i odling underlägsna landets gamla inbyggare, och segrarnas språk blef därför besegradt.

Den språkliga utvecklingen var i Galliens grannland Spanien, i stort sedt, lik den i Frankrike. På den Pyreneiska halfön sammanstötte romarna med de med kelter delvis uppblandade ibererna, af hvilket folk vi efter all sannolikhet hafva en kvarlefva i de nuvarande baskerna i norra Spanien och södra Frankrike. Härför tala utom baskernas boningsplatser åtskilliga etnografiska likheter. Romerska författare skildra nämligen de gamla ibererna såsom stolta, förslagna, härdade, ytterst tappra, dödsföraktande, men muntra, renliga, något fåfänga i sin utstyrsel, dugliga, gästfria, med varm kärlek till hvarandra och med stor respekt för ålderdomen — drag, som fullständigt passa in på nutidens basker. Gemensam för iberer och basker är äfven den underliga sed, som af fransmännen kallas *couvade,* d. v. s. att när hustrun födt barn, det är mannen, som lägger sig till sängs och låter behandla sig som en barnaföderska. Också på den Pyreneiska halfön antogo infödingarna romarnas språk, och det är blott få drag i spanskan, som med sannolikhet kunna påvisas vara ursprungligen iberiska.

Österut sammanstötte romarna med illyrerna, men här blef resultatet ett annat. En kamp uppstod mellan inkräktarnas och infödingarnas språk, och häraf framgick albanesiskan, som nu talas ej blott i Albanien utan ock i albanesiska kolonier i Grekland, Dalmatien, syd-Italien och på Sicilien. Det var nära, att äfven illyrerna hade måst uppgifva sitt gamla språk, men detta blef dock ej fallet. Albanesiskan har ända till sista tiden varit mycket litet studerad, och man har tvekat, med hvilken annan språkgren den närmast borde sammanställas. Genom Gustav Meyers undersökningar har emellertid framgått, att hon är ett blandspråk med den gamla illyriskan, ett systerspråk till våra indoeuropeiska tungomål, till bas. Af de 5,140 ord, som hans för få år sedan utgifna etymologiska ordbok öfver albanesiskan upptager, anses nämligen 1,420 vara af romanskt ursprung, 1,180 af turkiskt, 840 af nygrekiskt, 540 af slaviskt, under det att blott 400 ord kunnat visas vara urgamla albanesiska (730 ord äro af ovisst ursprung). Äfven om senare forskningar kunna komma att rätt betydligt modifiera detta resultat, skall det dock troligen i hufvudsak kvarstå som riktigt Men enligt denne forskare är det ej nog med att albanesiskan från latinet lånat massor af ord. Ett språks ordförråd påverkas ytterst lätt af ett annat; däremot är det mindre vanligt, att äfven främmande böjningsformer införas. Fastän t. ex. i svenskan *tapper* och *general* äro låneord, böjas de dock på svenskt sätt *(den tappraste generalen* o. s. v.). Om Meyer har rätt i att albanesiskan från latinet upptagit äfven åtskilliga böjningselement — något som dock helt nyligen blifvit af en annan forskare bestridt —, så karakteriserar framför allt detta albanesiskan såsom ett blandspråk.

Äfven i en annan forntida romersk provins före-

[illegible]

[illegible]

Det var dock egentligen det nordiska fornspråket, särskildt under den form, som detta hade i Danmark, och framför allt fornfranskan, som omgestaltande inverkade på angelsaxarnas ursprungliga språk. Genom denna tillsats af romanska element till det ursprungligen germanska grundspråket har engelskan uppstått.

För oss nordbor har vårt fornspråks inflytande på engelskan sitt särskilda intresse. Det är en insats från Norden till formandet af ett världsspråk, och det erinrar om den tid, då England och Danmark, hvartill då äfven det nuvarande syd-Sverige hörde, styrdes af samma konungar.

I den isländska Gunnlaugssagan heter det, att det var samma tunga i England som i Norge och Danmark, och att språket förändrades i England, först då Vilhelm Bastarden (Eröfraren) vann detta land. När de nordiska vikingaskarorna landade på Englands kust, sammanträffade de således med ett i språkligt afseende nära befryndadt folk, och denna tungomålens ursprungliga frändskap befordrade i hög grad det nordiska språkets inflytande. För landets gamla inbyggare voro de nya inkräktarna ej blott bittra fiender, utan ock föraktade hedningar — *hǣđene* och *dene* »hedningar» och »danskar» voro synonyma ord —; men hedningarnas svärd skaffade dem snart respekt, och särskildt i Danelagen, hela nordöstra England, som till dem afträdts, sammansmälte den inhemska och den nordiska, företrädesvis danska, befolkningen. Där har under 1000- och 1100-talen ett engelskt-nordiskt blandspråk talats.

Det är särskildt härifrån, som talrika ord, tillhörande språkets skilda områden, inträngt i fornengelskan, och åtskilliga lefva alltjämt kvar i det moderna språket. I den gamla litteraturen återfinna vi sådana lätt igenkännliga nordiska invandrare som *sōl*, *stōr* i betydelsen »väldig», *witter* »vis», äfvensom åtskilliga ord tillhörande det sociala lifvets eller lagstiftningens område, t. ex. *hird*, *hǫfding* »höfding», *huscarl*, *thræll* »träl», *lagu* »lag». Hit hör äfven *blōdwīte* »blodsår», identiskt med svenskans *blodvite*, hvilket af vår moderna språkkänsla snarast torde sammanställas med *vite* »straff». Det har emellertid uppstått af ett ursprungligt *blodh-thvite*, hvars senare del är besläktad med det i svenska bygdemål kvarlefvande *tveta* »hugga af» och med det engelska *to thwite* »skära». Ännu i den moderna engelskan finnas bland nordiska lån ord af så olika betydelse som *earl* »jarl» och *nithing* »stackare», vårt *niding*, vidare t. ex. *ill* »ond, sjuk» (jmf. vårt *ill*-vilja) och pronomenet *they* — *them*, vårt *de* — *dem*. Särskildt vittnar sistnämnda lån om, huru kraftigt det nordiska inflytandet varit, då icke blott mera konkreta benämningar utan äfven formord kunnat lånas.

Ett ännu mera genomgripande inflytande på angelsaxiskan fick emellertid fornfranskan. Detta befordrades icke af ursprunglig likhet mellan språken, men den omhvälfning, som afgjordes genom slaget vid Hastings 1066, gaf landet så fullständigt i normandernas våld, att inkräktarnas språk hotade att helt och hållet uttränga Englands germanska tungomål. Då franska var icke blott hofvets och aristokratiens, utan långt in på 1300-talet äfven domstolarnas och parlamentets språk — först år 1362 öppnades parlamentet på engelska —, så är det lätt begripligt, att engelskan, som så småningom arbetade sig upp från samhällets lägre lager, kunde bli de högre klassernas språk, först sedan hon i ofantligt omfång med sig införlifvat franskt språkgods.

Tack vare denna strid mellan det gamla och det nyinförda språket har engelskan sina många germanska och romanska parallel-ord med väsentligen samma betydelse, såsom *wood* och *forest* »skog», *cliff* och *rock* »klippa», *wish* och *desire* »önskan», *luck* och *fortune* »lycka», i hvilka en engelsk författare framför skribenter på de flesta andra språk har ett förträffligt medel till stilens omväxling och begreppens nyansering.

Det var emellertid ingalunda alla begrepp, som i lika utsträckning kommo att uttryckas med franskt språkmaterial. Då landets herskande och ledande klasser begagnade det främmande språket, har detta tryckt sin stämpel framför allt på de språkgebit, som tillhöra författning och förvaltning samt titlar och äreställen. Härom vittna *court* »domstol» och *justice* »rätt» med *judge* »domare» och *barrister* »advokat» icke mindre än *parliament* och *commons* »underhuset», *public bills* och *act of parliament* »parlamentsbeslut». Vidare namnen på sådana värdigheter som *chancellor* och *treasurer, prince, duke* och *count.* Det är de franska eröfrarna, som tilldelade sig dessa höga titlar, under det att den angelsaxiske dagakarlen fick åtnöjas med de simpla germanska bondenamnen *boor* (jmf. tyska *bauer*) och *churl* (jmf. vårt *karl*). Detta är en kulturhistorisk fingervisning i samma riktning, som då trädet *(tree)*, dess rot *(root)*, dess bark *(bark)* och dess blad *(leaves)* hafva germanska namn, men dess blomma och frukt *(flower* och *fruit)* kallas eller kunna kallas med romanska: sedan den torftige saxaren vårdat växten, kommo dess blommor och frukter på den normanniske inkräktarens bord.

Däremot har språket oftast bibehållit de urgamla germanska namnen för de viktigaste formorden, såsom pronomina (*I*, jmf. tyska *ich; thou* »du») och hjälpverb (*to have, I shall, I will*), äfvensom för naturens stora drag, för åkerbrukets redskap och för den för engelsmännen numera särskildt nationella skeppsfarten. Det är sålunda med ursprungligen inhemska ord, som britten benämner sitt *ship* med dess *masts, sails* och *helm* »roder» icke mindre än sin *boat* med dess *oars* och *keel* »köl». Också de ursprungliga familjförhållandena (*father, mother, brother, sister* etc.) äfvensom menniskokroppens delar uttryckas alltjämt med germanska ord; jag erinrar exempelvis om *hand* och *foot, finger* och *toe; eye, ear, mouth, nose.* Sådana finner man ock i de urgamla tidsbeteckningarna *year, month, week, night, day, evening, morning.* I stort sedt, använder engelsmannen ännu i dag vid omtalandet af menniskosläktets första erfarenhetsrön och lifvets viktigaste villkor och förhållanden sitt urgamla språkmaterial, äfven om detta på många andra områden högst väsentligt utvidgats genom lån från främmande inkräktare.

I senare århundraden har engelskan själf kraftigt bidragit till alstrandet af blandspråk i utomeuropeiska länder, då hon genom kolonisation eller handelsförbindelser kommit i nära beröring med vilda eller halfvilda folks språk.

Så tala minst 100,000 menniskor i Guyana den af negrerna s. k. ningre-tongo eller bakra. Den utgör en blandning af negerspråk med engelska och holländska, och dessutom finnas spanska, portugisiska och franska låneord. Grammatiken är i detta liksom i många andra blandspråk reducerad till ett minimum. Att inhämta främmande grammatiska former är alltid förenadt med ansträngning; därför använda blandspråk däraf ofta så litet som möjligt. Kasus- och tempus-ändelser äro icke heller nödiga för att uttrycka tankarna; och om detta är tilllämpligt öfver hufvud, så gäller det framför allt, när fråga är, icke att åskådliggöra tankens finaste nyanseringar, utan blott att erhålla ett praktiskt meddelelsemedel vid handel och andra förbindelser mellan folk af skilda raser.

Ett annat karakteristiskt exempel på ett i nyare tid uppkommet blandspråk erbjuder Ceylon. Redan på 1500-talet eröfrades ön af portugiserna, och de öfverförde dit sitt språk. Det blandades med den där talade indiska dialekten, och det nya språket fick ytterligare holländska tillsatser, medan holländarna under senare hälften af 1600- och nästan hela 1700-talet voro landets herrar. Det så uppkomna blandspråket talas nu af 50,000 menniskor och användes äfven på vestkusten af det landfasta Indien.

Vi må här erinra om, att man äfven kan få höra ett blandspråk, hvari svenska utgör ena beståndsdelen. De till det gamla hemlandet från Amerika återvändande emigranterna gifva oss en god inblick i våra landsmäns språk i den aflägsna vestern. De berätta, att de länge saknat *städdi* (*steady* »stadig») arbete, men huru de sedan kommit att *resa* svin *and* majs (*to raise* »uppföda» och »odla») i Illinois, och huru de kunnat *resa* t. o. m. aderton *kroppar* (*crop* »skörd») hvete utan att gödsla; men så *spänner* (*to spend* »förbruka») man också ofta i *steterna* (*state* »stat») förtjänsten så *fast* (»fort») den kommer. Nu vilja de *just* resa hem och hälsa på. Det var *vindi* (*windy* »blåsig») på Atlanten, och de ha därför *katschat a kålda* (*to catch cold* »bli förkyld»), men nu stanna de hemma, tills det blir *mjukare* väder (jmf. *soft* »mjuk» och det i Amerika använda uttrycket *soft weather* »blid-väder»).

Men äfven vårt eget modersmål i Sverige har rönt betydligt inflytande från flera främmande språk. Visserligen har detta inflytande ingalunda varit så genomgripande, att man med skäl skulle kunna kalla svenskan för ett blandspråk i ordets egentliga bemärkelse, men hon utgör dock ett mycket godt exempel på, huru utifrån kommande kulturströmningar trycka sin bild på språket, och hon belyser satsen, att »all bildning står på ofri grund till slutet».

Det ligger en liten kulturbild i ord sådana som *funt, altare, abbot, klerk, lekman,* jämförda med de latinska *fons* »källa», *altare, abbas* (genetivus *abba-*

tis), clericus »andlig», *laicus* »hörande till folket», af hvilka de två sista öfverförts till latinet från grekiskan. De visa oss, att vi fått vår kristna tro genom förmedling af Rom och Grekland. Ja, ett af dessa ord kan t. o. m. ännu tydligare utpeka, från hvilka land kristendomen närmast infördes till Sverige. Vårt *abbot* går genom det nämnda latinska *abbas* tillbaka till det syriska *abba* »fader, munk», ett från vårt nya testamente välkändt ord. Men då vi ännu uttala dels *abåt* med *å*-ljud, dels *abot* med *o*-ljud, så vittnar det om, att under medeltiden både Tyskland och England sände oss missionärer. Vårt *abåt*, det fornsvenska *abbāte*, återfinna vi nämligen i det forntyska *abbāt*, under det att vårt *abot* öfverensstämmer med det fornengelska *abbot*.

Men liksom kyrkan och skolan fordom nära sammanhängde och ännu hafva flera beröringspunkter, så föra oss massor af ord, tillhörande skolans eller undervisningens område, i tanken tillbaka till den gamla tidens latin-skola med dess *rector scholæ* — med den oumbärliga *färlan*, lat. *ferula* — och dess *custos morum*, den bland eleverna, hvilken hade det hedrande men stundom vanskliga uppdraget att vara »sedernas väktare». Om latinets dominerande inflytande vid undervisningen erinrar så väl *arithmetican* med sin *divisor* och *dividend*, sin *multiplicator* och *multiplicand*, sitt *facit* »det gör» och sin *qvot* »huru många» som *grammaticans* terminologi med alla sina latinska namn t. ex. på *casus* från och med *nominativus* till och med *ablativus,* en benämning, för hvilken skolgossen har att tacka sin vän Julius Cæsar. Ty den store romaren förstod ej blott att disciplinera soldater; han förstod ock att disciplinera de grammatiska begreppen. Och att lärdomens språk följde gossen äfven utanför skolrummet till hans lekar i det fria, visa de alltjämt i skolpojksspråket brukliga *extra* »utanför» och *pax* »fred» med sin något vågsamt bildade motsats *o-pax* och sin afledning *paxa,* d. v. s. »säga pax.»

Jämte de klassiska folken är det framför allt tyskarna, som varit våra läromästare. Det är vanligen de, som varit den mellanhand, genom hvilken den allmänt europeiska kulturen kommit till oss, och vi hafva under en följd af sekler mottagit viktiga impulser från dessa våra grannar i söder.

Härigenom förklaras det betydliga inflytande, som olika tyska dialekter utöfvat på vårt språk. Under medeltiden var det företrädesvis från den i nord-Tyskland talade lågtyskan, som vi mottogo lån; under nyare tid har det varit från högtyskan, hvilket delvis sammanhänger därmed, att lågtyskan såsom litteraturspråk omkring år 1600 undanträngts i nord-Tyskland af högtyskan i den form, som denna erhållit genom det kejserliga kansliets språkbruk och genom Luthers skrifter.

Det var, för att anföra exempel blott från ett par begrepps-sferer, sålunda genom tysk förmedling, som under medeltiden riddarväsendet kom till oss, och från samma håll ha vi, delvis i senare tid, erhållit åtskilliga adliga titlar eller aristokratiska begrepp. Så ha *riddaren* och *knapen* med *lans* och *harnesk,* den *adlige junkern* ej mindre än den *högvälborne grefven* med *anor* och *ordnar* invandrat från Tyskland, och med riddaren kommo äfven de hederstitlar *herre* och *fru,* som han och hans hustru under medeltiden erhöllo.

Särskildt är det dock stadslifvet, som rönt tysk påverkan. Våra medeltida städer organiserades efter tyskt mönster. Tyska borgare inflyttade i mängd, och de förstodo att göra sig gällande i sitt nya hemland. Så var i vår medeltida stadslag föreskrifvet, att af hvarje stads sex borgmästare och trettio rådmän hälften skulle vara tyskar. Och med dessa tyska män inkommo tyska ord för den under deras påverkan åstadkomna organisationen.

På denna väg ha vi fått *rådhus* med dess *burspråk.* Detta betecknade under medeltiden ej blott såsom nu en utbyggnad på rådhuset, från hvilken man kunde förhandla med det nedanför samlade folket, utan hade ännu kvar sin ursprungligare betydelse af förhandling, samspråk med borgarna (lågtyska *bur* »borgare»; jmf. högt. *bauer).* Vidare lånades t. ex. *borgmästare* och *rådman, borgare* och *burskap, gewaldiger* och *kåk* »skampåle». Och med den tyske *handtverkaren,* vare sig att han var *mästare* eller *gesäll* eller *lärling,* inkommo benämningarna på hans *verkstad* och *verktyg*, såsom t. ex. *hyfvel* och *mejsel.* Och ytterligare namnen på de skilda handtverkens utöfvare: *slaktare, skärslipare* (af tyska *scheere* »sax»), *skräddare* (lågt. *schrader* af *schraden* »klippa»), och särskildt den stora massan afledningar på *-makare: sko-, ur-, kam-makare* o. s. v. (jmf. tyska *machen*).

Det var emellertid ingalunda till dessa områden, som tyskans inflytande var begränsadt. Hon har fastmer påverkat vårt språk i mycket stor utsträckning, och vi ha från henne upptagit ej blott en mängd nya enskilda ord utan äfven afledningsändelser och prefix, hvilka sedan ofta kunnat ingå förbindelse med inhemskt språkmaterial och på så sätt i betydlig grad rikta vårt språk.

Sedan sådana handtverkarnamn som de anförda *skomakare, urmakare* blifvit fullt införlifvade med språket, kände man ej längre *-makare* såsom en främmande afledningsändelse, utan man bildade t. ex. af *bråk* ett *bråkmakare*.

Förhållandet har varit ett liknande t. ex. med de i många kvinnliga titlar ingående ändelserna *-ska* och *-inna*. Från tyskan införde man sådana ord som *krögerska, mejerska, mörderska, — kejsarinna, mästarinna, furstinna, grefvinna.* Först sedan dessa blifvit hemmastadda i svenskan, blefvo de nya ändelserna hos oss, hvad filologen kallar, »produktiva», och af det svenska *tvätta (tvättare)* bildades *tvätterska,* liksom *lagmannen* fick vid sin sida en *lagmanska, professorn* en *professorska* och *vargen* en *varginna.*

Vida produktivare har en annan från Tyskland införd ändelse, nämligen *-het,* blifvit, hvilken såsom enkelt ord återfinnes i det gotiska *haidus* »sätt». Sedan vi lånat sådana tyska ord som *skönhet, frihet, fromhet* m. fl. liksom motsvarande adjektiv *skön, fri, from,* så har man äfven af ursprungligen inhemska adjektiv bildat liknande afledningar: till *vig vighet,* till *stor storhet,* till *liten litenhet,* o. s. v., och nu kan man till de flesta adjektiv dana motsvarande substantiv på *-het.*

En annan för språket fullt ut lika viktig afledningsändelse har ombildats under tysk påverkan. I vårt äldre språk hade man en stor massa adjektiver med den svenska afledningsändelsen *-ugh* eller *-ogh.* Så möter man ännu för omkring hundra år sedan t. ex. *krokug, klippug,* men numera lefver denna ändelse kvar blott i det halft skämtsamma *gissug* och i de något ålderdomliga *avog, idog, biltog.* Det nu brukliga *-ig,* som saknas i vårt äldsta språk, uppträder först en och annan gång under 1400-talet. Förändringen af detta *-ug* till *-ig* i svenskan beror till god del på införandet af sådana tyska ord som *händig, fyllig, mäktig, väldig.* Efter dessa och dylika ombildades *krokug* till *krokig,* men till detta utbyte af *-ug* mot *-ig* har äfven den inhemska ändelsen *-lig* (af äldre *-lik)* i *värdslig, köttslig, brottslig* m. fl. kraftigt bidragit.

Liksom vi från tyskan lånat dessa och åtskilliga andra afledningsändelser, så hafva vi därifrån erhållit åtskilliga prefixer. Så lånade vi redan under medeltiden t. ex. *be-* i *betala, betrakta, bi-* i *bistånd,* *und-* i *undfå, undfalla;* först under nyare tid ha vi med vårt språk införlifvat *er-* i *erhålla, erlägga, ge-* i *gemål, gehör, hän-* i *hänsikt, hänleda, hänvisa* o. s. v.

Det händer emellertid icke sällan, att vid försöken att försvenska tyska liksom andra utländska ord nykomlingarna få, så att säga, en helt annan språklig turnyr, än de hade i det långifvande språket. Detta har t. ex. varit fallet med det tyska *schlagruthe,* som vi lånat under formen *slagruta.* Säkerligen förbinda de flesta svenskar i tanken detta forntidens medel att i jorden upptäcka dolda skatter med vårt *ruta.* Men det tyska *ruthe* betyder »spö», och det antyder slagrutans ursprungliga form. På liknande sätt hafva vi inlagt en helt annan betydelse än den ursprungliga i det från lågtyskan lånade *man* i sådana uttryck som *ser man på.* Det lågtyska *man* betyder »bara», och frasen hette fordom *se man på* »se bara på». Detta *man* uppfattades emellertid såsom det indefinita pronomenet *man,* och för att få någon mening i uttrycket förändrades därför *se* till *ser.*

Vanligare än missförstånd af denna art är, att betydelsen kvarstår oförändrad, under det att ordets form vid öfverflyttningen till det främmande språket genom en art missuppfattning förändras. Detta har t. ex. varit fallet med det ännu i början af vårt århundrade brukliga *kortvillig* »lustig». Det återfinnes i det lågtyska *kortwilig,* d. v. s. tidsfördrifvande, och dess motsats utgöres af det högtyska *langweilig* (af *weile,* äldre *wīle* »tid»). Vid öfverflyttningen till Sverige har det anslutits till ord sådana som *villig, beredvillig* och därför förändrat sin form.

På liknande högst fria sätt hafva vi stundom lånat äfven från franskan. Vi använda i samtalsspråket uttrycket *att vara på sin kant* och äfven *hålla sig på sin kant* för att beteckna, att någon är väl mån om sin värdighet, eller till och med, att någon är litet vansklig att komma öfverens med. Vid detta uttryck, som brukades åtminstone redan under förra hälften af 1700-talet, tänka vi på vårt svenska ord *kant* »hörn». Såsom redan den gamle lexikografen Ihre insett, döljer sig emellertid bakom denna svenska fras det franska *se mettre sur son quant-à-moi* (eller *soi)* — också *se tenir sur son quant-à-moi* (eller *soi)* —, som har alldeles samma betydelse. *Quant-à-moi* »beträffande mig» begagnas nämligen äfven i betydelsen »oberoende, stolthet». Det är därför fullkomligt riktigt, då Lars Rhodin i sina svenska ordspråk (1807) återgifver *Han är på sin kant* med *Il est sur son quant.*

Under det att *kant* i de anförda uttrycken blifvit fullständigt försvenskadt, så att ingen omedelbart har någon känsla af dess utländska börd, är förhållandet i regeln ett motsatt med våra talrika låneord från franskan. De skilja sig härigenom väsentligt från lånen af tysk härkomst. Detta är också mycket naturligt. Tyskan är liksom svenskan ett germanskt språk. Bådas ljudförhållanden och accentuering äro därför, i stort sedt, nära besläktade. Ett från Tyskland till oss infördt ord blir sålunda snart hemmastadt, och vi ha sett, huru äfven tyska afledningsändelser hos oss visat sig tjenliga att bilda nya ord på svensk botten. Hela franskans skaplynne är däremot så olikt vårt språks, att de många franska lånen oftast alltjämt kännas såsom inflyttade främlingar. Härmed sammanhänger det, att de till största delen stannat bland de mera bildade samhällsklasserna och icke trängt ned till folkets djupa led. Men härtill har äfven de franska låneordens betydelse varit en väsentlig orsak. Begrepp sådana som *fin de siècle, bohémiens, chapeau bas* och äfven sådana som *coquette* och *extravagant* äro, dess bättre, alldeles eller till väsentlig del okända af den egentliga allmogen, och våra franska lån utgöras ju till väsentlig del af ord, tillhörande det förfinade sällskapslifvets område. Emedan de äro så lätt igenkännliga och därför allmänt bekanta, förbigår jag dem här, liksom jag icke heller skall erinra om de andra kulturspråk, som i vida ringare grad varit långifvare åt svenskan.

* * *

Det var en tid — och den är icke så aflägsen —, då mången svensk språkman med vemod tänkte på de massor af låneord, som upptagits i vårt språk. Och det låg, om man så vill, i viss mån något berättigadt i detta vemod. Lånandet har uppblandat svenskan med många olikartade element; dessa heterogena beståndsdelar hafva icke alltid fast införlifvats med språket, och detta gör — hvilket onekligen är en olägenhet —, att det finnes en icke oväsentlig skillnad mellan den bildades och den obildades ordförråd. Drifvet till sin ytterlighet, skulle upptagandet af främmande språkgods ha framkallat en klyfta mellan de skilda samhällsklassernas språk.

Men införlifvandet af främmande ord med svenskan har mången gång helt enkelt varit en nödvändighet, och öfver det oundvikliga har man ej skäl att knota. Och för öfrigt har upptagandet af låneord haft sina bestämda fördelar. Det har, hvilket våra purister förbisett, riktat språket med nytt, stundom behöfligt, stundom nyttigt material. Det har gifvit oss uttryck för begrepp, som vi förut saknat, eller det har skänkt oss nya ord, som, använda vid sidan af de inhemska, antagit en särskild betydelse-skiftning, hvarigenom språket erhållit synonyma uttryck.

Framställningen af svenskans uppblandning med lån från främmande språk har således tillika belyst, huru hon under århundradenas lopp riktats genom nytt språkmaterial. Åt riktandet af svenskan väsentligen på andra än de hittills antydda vägarna skola vi också egna någon uppmärksamhet.

Vårt liksom andra kulturspråk har, särskildt på senare tid, erhållit en stor massa nya ord med i viss mån internationell spridning, utan att något enskildt lefvande språk alltid kan nämnas såsom långifvare.

I första rummet tänker jag på vårt århundrades stora upptäckter på samfärdsmedlens och meddelelsemedlens områden och på de ofantliga framsteg, som industrien under de sista årtiondena gjort. För alla härmed följande nya begrepp hafva nya ord skapats. Men de snabba nya kommunikations- och meddelelse-medlen underlätta icke blott varu-utbytet; de underlätta äfven ordutbytet mellan folken. Tack vare dessa nya samfärdsmedel hafva det ena folkets produkter och uppfinningar, vanor och äfven ovanor hastigt spridts till andra nationer. Men på samma gång hafva de nya orden kommit.

Jag erinrar om sådana med hjälp af grekiskan bildade ord som *telefon* (*tēle* fjärran, *phōnē* röst), *fotografi* (*phōs* ljus, *graphein* skrifva), *stereoskop* (*stereos* fast, *skopos* skådare), om de med anslutning till latinet danade *lokomobil* (*locus* ställe, *mobilis* rörlig), *velociped* (*velox* snabb, *pes* fot), om de helt nyligen såsom lagliga mått-, mål- och vikt-benämningar införda *meter* och *kilometer, liter* och *hektoliter*, *gram* och *kilogram* o. s. v.

Dessa och dylika ord utgöra begynnelsen till ett internationellt språk i språken.

Till samma kategori kan man, huru påfallande det än vid första ögonkastet förefaller, räkna äfven ett sådant ord som t. ex. *ångkvarn*. Både *ånga* och *kvarn* äro urgamla svenska ord, men ändå är *ångkvarn* ett låneord. Då detta den moderna storindustriens nya verktyg infördes till oss, bildade man dess svenska namn genom att öfversätta sådana utländska benämningar som det tyska *dampfmühle*, det franska *moulin à vapeur*, det engelska *steam-mill*. Liksom detta engelska *mill*, tyska *mühle*, forntyska *mülne*, som självt ytterst utgått från det latinska *molina* »kvarn», lånats till Sverige under formen *mylna*, bygdemålens *mölla*, och således vittnar om att våra fäder redan för århundraden sedan af sina grannar lärt en bättre metod att mala sin säd, så intygar *ångkvarn* genom självva sin bildning, att det nya framsteget inom samma område äfven kommit från främmande land.

Ord af detta slag, som lämpligen kunna kallas öfversättningslån, hafva invandrat till vårt språk äfven under äldre språkperioder, men torde dock hafva bildats särskildt under senare tid.

Det svenska *ångbåt* har danats efter *dampfboot*, *bateau à vapeur* och *steam-boat*. Förebilden till vårt *järnväg* återfinna vi i det franska *chemin de fer* (och det engelska *iron-rail-road*). Viktiga främjare af vårt århundrades storindustri hafva de numera allt oftare återkommande *utställningarna* varit. Liksom begreppet är väsentligen nytt, så upptaga icke heller våra svenska lexikon från förra århundradet ordet *utställning*. Det har bildats efter det tyska *ausstellung*, det franska *exposition* och det engelska *exhibition*, och när man 1851 i London anordnade den första *världsutställningen*, så skapades detta nya svenska ord efter tyskans *weltausstellung*.

Liksom sistnämnda ord kommit till oss från tyskan, så hafva vi redan under gångna århundraden från Tyskland mottagit en mängd öfversättningslån. Sådana äro t. ex. *järnverk, järnhandel,* nybildade efter *eisenwerk, eisenhandel; ståltråd,* hvari vi igenkänna *stahldraht; kappsäck,* som återgifver *mantelsack.*

Öfversättningslån kunna hafva inkommit dels genom personligt umgänge mellan individer af de olika folken, dels genom främmande litteratur. Mången gång hafva helt visst båda faktorerna varit verksamma, men litteraturen torde såsom förmedlare hafva spelat en betydligt större roll i senare tider än i forna dagar. Så har, för att blott nämna ett exempel, det anförda *världsutställning* mycket väl kunnat införas väsentligen genom pressens förmedling, under det att t. ex. *kappsäck* genom sitt uttal visar sig hafva uppstått på muntlig väg. Det har nämligen alltjämt i syd-Sverige samma accentuering, som användes t. ex. i *axel* »skuldra» (ej den i *axel* »hjulaxel»), d. v. s. den accentuering, som till Sverige inflyttade tyskar alltjämt bruka använda i alla svenska ord. Detta visar, att ordet i Sverige bildats af hit inkomna främlingar, som med svenskt språkmaterial sökte återgifva sitt hemlands *mantelsack.*

Vid riktande af ordförrådet har språket emellertid andra utvägar än att låna från eller göra nybildningar efter andra menskliga språk.

En af dessa är att låna från det språk, som naturen själf talar. Ty naturen talar icke blott ett stumt, utan också ett ljudligt språk.

I första rummet lyssnar menniskan till de olika djurens läten eller fåglarnas locktoner, och genom härmning skapas nytt språkmaterial. Men också åskans mullrande, eldens knastrande, vindens tjut, forsens brus kunna gifva anledning till bildandet af nya s. k. onomatopoetiska ord.

Troligen tillhöra dessa ofta det menskliga talets allra äldsta ordförråd, och de hafva då bildats redan af vildmannen, då han lyssnade på naturen. Men menniskan är alltjämt i tillfälle att rikta sitt språk med dylika nybildningar, och det låter sig därför ofta ej afgöra, huruvida ljudhärmande ord äro urgamla eller relativt unga. Karakteristiskt för dem är äfven, att de ofta under samma eller väsentligen samma form återfinnas i geografiskt vidt skilda språk, som för öfrigt ej äro besläktade. Detta är också lätt begripligt, ty naturens röst uppfattas på väsentligen samma sätt af vidt skilda stammar och raser. Så kallar kinesen katten *miau* efter hans jamande, liksom »jama» heter på danska *miaue,* på tyska *miauen.*

Från fåglars och andra smådjurs läten hafva vi fått *pipa,* tyskarna *piepen,* liksom romarna hade *pipāre* i samma betydelse. Af de skrämda hönsens *gackack(ihk)* har bildats *kackla,* af ankornas läte *snattra,* af hundvalpens skall *bjäbba.* Onomatopoetiska bildningar äro äfven våra ljudhärmande verb *klatscha, klirra, plumsa, plaska.*

Ytterst ofta har man emellertid låtit djurets läte bli benämning på djuret självt, och på detta sätt hafva många bland våra mest kända fåglar fått namn.

Ett särskildt karakteristiskt exempel är göken. I franskans *coucou,* tyskans *kuckuck,* engelskans *cuckoo,* latinets *cuculus,* grekiskans *kokkux,* det sanskritiska *kokilas* och det finska *kukkuja,* liksom i den äldre nysvenskans *gucku* igenkänna vi tydligt fågelns enformiga sång.

Men många andra fåglar ha fått namn efter sitt läte, sitt kvitter eller sina locktoner. Så har *steglitsen* kallats efter sin lockton *stiglit.* Sparfvens varningsrop är *sperrr,* och han heter därför i Tyskland *sperr, sparr, sperling,* hos oss *sparf.* Kråkan kraxar *kraa-kraa;* schweizaren kallar henne därför *krāk,* liksom hon i vårt äldre språk hette *krāka* (jmf. danska *krage*), nu *kråka.* Det franska *hibou* »uggla» har utgått från fågelns skri, ett upprepadt *hī,* liksom ufvens namn *buhuo* i vissa trakter af Tyskland nästan sammanfaller med hans långt hörbara rop *buhu.*

Icke mindre tydligt igenkänna vi *turtur*-dufvans kuttrande *turtur* i hennes namn. Bofinkens muntra lockton *pink* eller *fink* återfinnes i hans benämning *fink* hos oss och i Tyskland, under det att en af hans drillar, som börjar med *fri*..., har föranledt hans latinska namn *frigilla, fringilla.*

Ett annat exempel på ett onomatopoetiskt namn från det forna Rom är *pavo* »påfågeln»; han har fått det från sitt rop *pao.* Senare har namnet öfverförts till flera andra folk, och vi återfinna det äfven i vårt *på-fågel* (äldre *pā-foghl),* som vi fått närmast öfver England. Man kan emellertid ej blott från antikens djurnamn få bekräftelse på, att forntidens folk uppfattade fåglarnas sång på väsentligen samma sätt som vi; äfven litteraturen gifver oss därom upplysning. Så återgifver Aristophanes i sin bitande komedi Fåglarna en bland näktergalens många drillar med *torotorotorotoroti'x, torotorotorotorolilili'x...,* och ännu kallas denne fåglarnas mästersångare i Tyskland *dorling.*

När vi på detta sätt nämna djuren efter deras läten, så förfara vi i självfva verket på samma sätt som inbyggarna på vissa af Stilla hafvets öar, när de kalla fransmännen *wi-wi.* Frankrike använder Nya Kaledonien till straffkoloni, men brottslingarna rymma ofta och komma öfver till andra öar, och dessas urinbyggare gifva då åt fransmännen detta namn, emedan de så ofta höra dem säga sitt *oui oui.*

För skrifvande och läsande kulturmenniskor, som äro vana att med någon grad af kritik tänka på sitt uttryckssätt, faller det sig väl icke så lätt att på onomatopoetisk väg bilda nya ord. Men helt annorlunda förhåller det sig med ett okritiskt naturfolk eller med vårt eget uppväxande släkte under de första barnaåren.

De smås ordförråd är ringa och motsvarar i alla händelser på intet sätt deras lust att gifva tankarna och känslorna luft, och de gripa därför till nybildningar af olika slag och äfven till nya onomatopoetiska ord. Så, för att anföra ett exempel, uttryckte ett par syskon ständigt diskanten och basen på pianot med *klinken* (jmf. *klinka* på ett instrument) och *bommen,* af hvilka ord det senare är en substantivering af det onomatopoetiska *bom!* Georg v. d. Gabelentz omtalar ett godt exempel på, huru barn kunna begagna sig af olika språkljud och således också af olika, i viss mån onomatopoetiska ord för att återgifva de intryck, som skilda föremål göra på dem. En liten tysk gosse vokaliserade orden på olika sätt, allt efter som han ville beteckna större eller mindre föremål. Ju större föremålet var, desto djupare vokaler använde han. Så kallade han en vanlig stol för *lakeil;* en stor länstol hette däremot *lukul,* under det att en liten dockstol på hans språk var en *likill.* Runda saker betecknade han i allmänhet med roten *m-m,* men använde denna med flera variationer. Både månen och en ordinär tallrik kallades *mem;* ett stort rundt fat benämnde han *mom* eller *mum,* men de många små stjärnorna på himlen fingo heta *mim-mim-mim-mim-mim.* Till sin far sade han som andra barn vanligen *papa,* men då han fick se fadren i hans stora respels, föreföll denne honom så väldig, att han kallade honom *pupu.*

Emellertid kan språket riktas äfven genom anlitande af sina egna tillgångar.

En viktig källa är den äldre litteraturen.

Så har nysvenskan återupptagit en ganska betydlig mängd ord, som en gång dött ut eller varit i utdöende. Stundom bibehålla dylika återuppståndna ord en viss högtidlig klang och lämpa sig icke för hvardagslifvets rättframma uttryckssätt. Detta är fallet t. ex. med *blota, brynja, hjält* (eller *hjalt), drott.* Där ligger en viss fornartad prägel öfver dem, och de liksom försätta oss tillbaka till »de yfverborne göthers» dagar. De hafva därför hemma blott i poesiens eller den antikiserande prosans språk. Vilja vi icke i orden liksom höra klangen från en förgången tid, utan helt enkelt för nutidsmenniskor omtala dessa begrepp, så säga vi *offra, pansarskjorta, svärdfäste* och *konung.*

Men vi använda i våra dagars riksspråk äfven många återuppståndna ord, som icke blott sakna all anstrykning af antikisering, utan som synas oss vara alldeles oumbärliga. Det förefaller oss nu rätt egendomligt, att 1703 års bibelöfversättning i sin lista på »Svenska ord, som synas mörka och äro komna vthur bruk» ansågs behöfva upptaga äfven sådana som *ljuf, dvale* (vårt *dvala), gåta, uttänja, veld,* eller att Stjernhjelm en mansålder tidigare lät i förteckningen på gamla och sällsynta ord, hvilken åtföljde hans »Hercules», äfven inflyta t. ex. *fåne, flock, gladlynt, alster, snille.*

Vi hafva redan erfarit, huru till oss invandrade utländska afledningsändelser kunde på svensk botten användas att bilda nya ord. Naturligtvis kan man alstra nybildningar äfven med hjälp af ursprungligen inhemska afledningsändelser. Så kunna af verb, för att blott nämna ett exempel, vid behof nybildas substantiv på *-ning* och *-are,* t. ex. af *köra körning* och *körare,* af *skjuta skjutning* och *skjutare,* och afledningsändelsen *-are* kan äfven tjena till att af uttryck sådana som *gå på, förstå sig på* bilda nya substantiv: *gåpåare, förståsigpåare,* hvarmed kan jämföras, att danskan någon gång kan tillåta sig t. o. m. en sådan bildning som *struggle-for-life-eren.*

Ett icke mindre viktigt medel till nybildning har vidare vårt liksom andra germanska språk i sin förmåga af sammansättning, och svenskan har på denna väg under alla perioder af sin tillvaro, och icke minst i våra dagar, riktats med massor af nya, stundom förträffliga ord. Mången gång har däremot nybildningen icke vunnit sympati. Dess skapare har ej kunnat få den allmänt antagen, och nykomlingen har omhuldats blott af sin upphofsman eller jämte honom af hans närmaste meningsfränder. Man har äfven i litteraturen många exempel på tillfälligt gjorda sammansättningar, som knappast användts mera än en enda gång. När t. ex. Jolin i Mjölnarfröken talar om att allmänheten blifvit *afbåsad,* så har denna nybildning ej vunnit anklang, och utan skada för vårt språk.

Många andra unga komposita ha däremot visat sig mycket lifskraftiga; så t. ex. det enligt Svenska Akademiens ordbok för första gången år 1834 använda *adelsvalp* äfvensom dess ofrälse kamrat *adelssvans.* Ett numera fullt gängse ord är äfven nybildningen *tjufläsa,* väl först användt af någon tidningsman, som fann sitt abonnentantal allt för ringa. Under de senaste åren hafva de, från partisynpunkt sedt, fyndiga *öfverklass* och *underklass* bildats och blifvit allmänt brukliga.

Tack vare vårt språks stora medgörlighet vid bildandet af kompositioner kan man stundom finna sådana med en afskräckande längd. Ett tidningsord som *förbundscentralundersökningskommission* är säkerligen bildadt efter tyskt mönster, men äfven i den mera beståndande litteraturen förekomma ord af ansenliga dimensioner. Så har man vid sidan af de redan för decennier sedan förekommande *afdelningstrumpetare, afdelningsunderofficer* och *afdelningsbefälhafvare* under de senare åren fått sådana stående militära benämningar som *afdelningsområdesbefälhafvare, afdelningsområdeslandstormsexpedition* och *afdelningsområdeslandstormsbefälhafvare.* Man behöfver nästan en krigares mod för att bilda sådana ord.

Det är framför allt med sammansättningens hjälp, som våra dagars purister sökt genom inhemskt språkgods ersätta utländskt. Så finner man t. ex. hos Viktor Rydberg »tronpretendent» återgifvet med *tronkräfvare,* »attribut» med *tilläggstecken.* I st. f. »ruin» har han brukat det onekligen målande *ödemurar* och i st. f. »industri» *näringsid,* som rätt bra ansluter sig till det allmänt brukliga *näringsidkare.* Hit är äfven att föra *själsgry,* hvarigenom han sökt undvika det tyska låneordet »anlag». Med samma betydelse som »inspirerad» brukar han stundom, man kan väl säga mindre lyckligt, *ingifven*.

I sitt fint utmejslade språk har denne språkkonstnär emellertid användt ännu en stor mängd nya sammansättningar, af hvilka åtskilliga äro förträffligt funna. Sådana äro bland många andra *brådrädsla* om en hastigt påkommen förskräckelse och *ungdomsdjärf*, som lämpligt kan ställas vid sidan af *ungdomsfrisk*. *Dagteckna, innebörd* äro numera allmänt gängse. Jag erinrar äfven om sådana hos Rydberg mötande nybildningar som *arfsägen, färdeled, svekläggare, blodstionde, motståndsflock, märkvärd* i stället för »anmärkningsvärd» eller »märkvärdig», *vapenvinna, vällustdyrkare* och *begreppssofrare*.

* * *

Det är emellertid med orden i språkets värld liksom med organismerna inom djurvärlden. Liksom djuret födes, lefver och dör, så är det också med ordet. Och liksom vissa djur, såsom t. ex. elefanten, uppnå en betydlig ålder, under det att dagsländan får fröjdas öfver sin tillvaro blott få timmar, så är äfven åt språkets olika ord en högst olika ålder beskärd.

Men bilden är dock högst ofullständig. Ty elefanten hinner dock ej mera än 150 år, men många ord i vårt språk hafva redan lefvat i årtusenden. De vanligaste släktskapsorden, *fader, moder,* *broder* t. ex., återfinnas i latin, grekiska och sanskrit, och de användes således redan i den grå forntid, då indernas, grekernas, romarnas och germanernas gemensamma urspråk ännu icke hade splittrats i skilda dialekter.

Å andra sidan är det åt dagsländan tillmätta lifvet vida längre än månget ords. Ty månget, månget ord har dött i och med sin födelse. Detta har varit fallet med tusentals nybildningar, som halft omedvetet skapats, som den talande sedan aldrig mera användt, och som hans omgifning lika litet som han själf lagt på minnet. Framför allt gäller detta om ofantligt många bland barnspråkets ofta djärfva, men stundom ej så illa funna nybildningar. När man t. ex. kan få höra en parfvel kalla spetsarna på en trubbig sax för *trubbarna,* eller när ett barn kan beklaga sig öfver att man inte kan *rygga* på soffan (stödja ryggen mot soffan), eller när en olägenhet kallas för en *o-sak* i motsats till en *bra-sak,* så är detta nybildningar som för alltid förklingat i och med sitt första uttalande.

Vi ha förut sett, att uppträdandet af ett nytt ord ofta vittnar om ett framsteg i kultur: med det nya kulturbegreppet kom det nya ordet. Men äfven förlusten af ett ord kan vittna i samma riktning.

Möjligen skulle en eller annan i första ögonblicket känna sig böjd att betvifla detta, eftersom man kunde mena, att förlusten af ett begrepp utgör minskning af vårt vetande. Men det förhåller sig dock så. Jag är säker på att enhvar anser det som ett civilisationens framsteg, att numera mången svensk blott med ordbokens eller konversations-lexikonets hjälp förvärfvat sig en riktig föreställning om hvad en *sträckbänk* eller ett *stegel* eller en *tumskruf* är. Och när *kåk* eller *träkåk* alltjämt användes om ett eländigt kyffe, men den gamla betydelsen af *kåk* såsom »skampåle», vid hvilken förbrytare schavotterade och hudströkos, väsentligen finnes kvar blott i våra lexikon, så ligger äfven häri ett vittnesbörd om framåtskridande odling.

Våra lexikon innehålla emellertid många andra ord, som väl ej erinra om flydda dagars dystra straffmetoder, men hvilkas förbleknande ändock tydligt talar om kulturens välsignelser.

Den nu uppväxande generationen, som lefver i gasens och den elektriska belysningens tid, har blott genom en äldre släkts beskrifning reda på, hvilken roll fordom spelades af *eldstålet* eller af *skördosan*, förvararen af det brända linne *(sköre)*, som var nödvändigt, när man ville slå eld. De ännu under förra hälften af vårt århundrade förekommande benämningarna *eldföre* och *eldtyg* på »elddon» ha numera blifvit alldeles obrukliga. Månhända är den tid ej så aflägsen, då icke blott namnen på de vid ljusstöpning nödvändiga redskapen, såsom *ljuskärnan*, kärlet med talg, hvari ljusvekarna doppas, och *ljusstickan*, hvarpå vekarna vid stöpning hängas, utan äfven orden *ljusknekt* och *svafvelstickor* alldeles försvunnit. Den tid är redan förbi, då s. k. *lyktgubbar* i våra städer erbjödo sig att på mörka aftnar med lykta lysa vandraren hem.

Under det att vårt riksspråk de senaste hundra åren icke väsentligen förändrats på grammatikens område, har dess ordförråd på ungefär denna tid ändrats icke obetydligt. Och det icke blott så, att, såsom vi förut sett, stora massor af nya kulturord lånats eller nybildats efter utländska mönster, utan språket har å andra sidan äfven förlorat en mängd ord.

Många hafva försvunnit eller så godt som försvunnit af den naturliga anledningen, att själfva saken, som de betecknade, ej längre användes eller genom förbättrade konstruktionssätt till oigenkännlighet förändrats.

Så har forna dagars *spinett* (liksom numera väsentligen äfven *klaveret)* undanträngts af vår tids *piano*. Det gamla *böxsäcks-uret* finnes icke längre; det påminner emellertid om den tid, då fickuret icke som nu bars i västfickan. Den apparat, som fordom kallades *stekvändare,* var nödvändig, när man stekte på spett vid flammande eld, men har blifvit obehöflig genom våra dagars järnspisar och stekugnar. Sjuttonhundra-talets viner *pontack* (ursprungligen Bordeaux-vin från staden Pontacq) och *canarieseck* hafva ersatts af vinsorter med mycket modernare klang. Och när den efterlefvande maken i ett poem af fru Lenngren

> tänker på sin salig Greta,
> som för knappa fjorton dar
> med *pleureuser* bort han bar,

så behöfva troligen diktens flesta läsare i våra dagar anlita någon uppslagsbok för att få veta, att man med det franska *pleureuses* »gråterskor» betecknade hvita batistremsor, som fästes på rockuppslagen under de första dagarna af en djup sorg.

Bland ord som försvunnit, emedan seden, och i detta fall äfven uppfattningen, väsentligen förändrats, kunna också de ännu under förra hälften af 1800-talet förekommande *dagväljare* och *plånet* räknas. *Dagväljaren* fruktade, hvad vi ännu kalla Tyko-Brahe-dagar, och när någon sade »jag är ingen dagväljare», menade han, att han ansåg alla dagar lika lyckliga. I *plånet* hafva vi en försvenskad form af det främmande *planet*, och just ordets försvenskning visar, hvilken stor vikt man lade vid att *räkna plåneten.* Det vill efter vårt uttryckssätt säga att ställa en menniskas horoskop, och det för oss tillbaka till den tid, då Tyko Brahe på särskild kunglig befallning ställde nativiteten för Fredrik II:s söner, och då han i sin vidlyftiga skrift vid prins Kristians — sedan Kristian IV — födelse mycket riktigt förutsade, att Venus och Mars skulle få stort inflytande på hans lif.

Vida vanligare är det emellertid, att ett ord gått förloradt, emedan det undanträngts af en synonym, vare sig att segraren sedan gammalt funnits i språket eller utgör ett i yngre tid nybildadt eller infördt ord.

En hel mängd dels ursprungligen utifrån

lånade, dels urgamla svenska ord har på denna väg undanträngts blott sedan 1700-talets senare hälft.

Det alltjämt gångbara *matmoder* har nu en något omaka motsvarighet i *familjefadren*, som åter förgäfves söker efter en *familjemoder*. Harmonien var fordom bättre. *Matmoder* hade då vid sin sida *matfader* »familjefader, familjeförsörjare», ett ord som det skulle vara en vinst för språket att återupptaga.

Äfven ett annat kompositum med *mat-* ha vi förlorat, nämligen det ännu af lexikograferna Sahlstedt (1773) och Weste (1807) upptagna *matljugare*. Det är en ganska uttrycksfull benämning på snyltgästen, som tack vare sina mera lustiga än sanningsenliga historier fick magens kraf tillfredsställda, än i det ena, än i det andra *disklaget*, såsom man i gamla dagar benämnde »matlag» eller »matsällskap». Vi återfinna i detta *disklag* låneordet *disk* i betydelsen »fat», hvilket möter äfven i tyska *tisch* »bord» och ursprungligen lånats från latinets *discus* »kastskifva» men äfven »tallrik».

Ett motstycke till *matljugaren* var forna dagars från tyskan inkomna *fuxsvansare* »lismare» (tyska *fuchsschwänzer)*, hvilken, såsom man sade, *dantade* och *falskades*, d. v. s. »bakdantade» och »bedrog». Med detta vårt »bakdanta» äfvensom med det gängse uttrycket »att tala illa om någon *på hans rygg*» harmonierar mycket väl det fordom brukliga *eftertal*, som vi nu återgifva med *förtal*.

I detta sammanhang erinrar jag om det fordom gångbara, men nu knappast förekommande *jungfrupilt*, benämning på en sprätt, som söker behaga damerna, och om *hofbuss* (i betydelsen af vårt »hofman»), en sammansättning som för oss snarast har en komisk biklang. Till samma begreppssfer får räknas äfven forna dagars *junkrera* för det moderna »flanera». Ordet vill säga »spatsera omkring som en junker eller som en *stratenjunker»*, hvilken lågtyska sammansättning (jmf. tyska *strasse)* ännu någon gång kan höras hos oss.

En förträfflig motsvarighet till det franska *mignon* hade man ännu i midten af vårt århundrade i *smekunge,* ett ord af vida noblare klang än vårt *kelgris.* Ty detta kan användas blott i skämtsam stil, och särskildt genom sin senare kompositionsled för det tanken öfver från det älskliga till andra områden. Karakteristiska ord äro äfven de fordom brukliga *rasbytta* »yrhätta», som genom sitt ordslut förbindes med vårt *skvallerbytta,* samt *retbetta.* I detta återfinna vi det *beta,* som ännu lefver kvar i vårt ålderdomliga uttryck *en beta bröd* »en bit bröd», och *retbetta* betydde så väl »lockbete» som hvad vi nu kalla »en retsticka» (retsam menniska).

Vid en bildning sådan som *sänglagare* tänker man i våra dagar snarast på snickaren, som reparerar möbeln, under det att man fordom därmed förstod sängkamrat. Senare leden i det gamla *sänglagare* är således att sammanställa med sådana bildningar som *mat-lag, dryckes-lag.* Ett kompositum med den betydelse som *sänglagare* hade spelat en stor roll på den tid, då familjebädden rymde icke blott husfadren och husmodren utan samtliga barnen, som efter ålder placerades i den ofantliga möbeln, gossarna närmast fadren, döttrarna närmast modren.

Men vi må nämna också några enkla ord, som under de senaste hundra åren förlorats.

Man kunde fordom använda det tautologiska uttrycket »*hafva tom och tid* till något», det af vårt *trygg* afledda *trygd* »trygghet», vidare *letta* »färga», som alltjämt har en anförvandt i *rödlett, ljuslett* o. s. v., och *löfja* »trolla», hvilket lefver kvar i det ännu någon gång förekommande *löfjerska*. Den i vårt *fägna* mötande roten uppträdde då äfven i adjektivet *fägen* »glad», liksom man också använde det med *skrymma* besläktade *skrym* »tom» och *slög* »händig, konstskicklig». Detta får väl numera anses tillhöra blott bygdemålen, men representeras alltjämt af afledningen *slöjd,* ett ord som, tack vare Sveriges tongifvande öfverlägsenhet på den pedagogiska slöjdens område, under de sista årtiondena upptagits i flera främmande språk. Af *arm* hade man den uttrycksfulla afledningen *armling*, närmast motsvaradt af vårt »stackare», och vid sidan af *fynd fyndling*, d. v. s. hittebarn.

Liksom vi förlorat de lätthandterliga *fyndling, armling* med afledningsändelsen *-ling,* så har — man kan väl säga till skada för språket — under de senaste hundra åren afledningsändelsen *-lösa* i

t. ex. *maktlösa, sömnlösa, luktlösa* gått förlorad. De ersättas nu af de tyngre *maktlöshet, sömnlöshet, luktlöshet* o. s. v., och den gamla ändelsen lefver kvar blott i ett eller annat ortnamn, såsom t. ex. *Brödlösa* i Medelpad.[1]

Ett och annat bland de nämnda exemplen, såsom *fuxsvansare*, visa, huru utifrån införda ord stundom blott en relativt kort tid förmått lefva kvar på svensk botten och ganska snart åter försvunnit, huru de, så att säga, gjort blott ett kort gästbesök i främmande land.

Ännu några exempel på dylika åter utträngda främlingar vill jag nämna. Sådana äro bland en massa andra de tyska låneorden *toll* (jmf. tyska *zoll)* »tum», *nygirig* »nyfiken», *skäfer* »öfveruppsyningsman vid fårafveln», som dock ännu finnes i sammansättningen *skäferhatt* och har en nära frände i det alltjämt brukliga *skäferi*. *Fläck* i betydelsen »köping» (tyska *flecken)* och *mangla* »brista» (tyska *mangeln)* äro ännu gångbara i Danmark *(flække, mangle)*. Öfver hufvud har 1600- och 1700-talets svenska massor af tyska låneord, som numera åter försvunnit. Men äfven ord af ursprungligen romansk börd hafva förlorats. För en mansålder sedan kunde man t. ex. med tanke på en flickas täcka anletsdrag tala om hennes vackra *liniamenter* (fr. *linéament*).

---

[1] I de allra flesta nordiska ortnamn med ordslutet *-lösa*, *-löse*, t. ex. *Gumlösa*, *Ramlösa*, hafva vi däremot ett helt annat ord, som är identiskt med det alltjämt i engelska bygdemål kvarlefvande *leasow* »betesmark». Äfven det nordiska namnslutet *-lösa* har betecknat en sank ängsmark.

Det är omvändt mindre ovanligt, än man kanske vore benägen tro, att ännu under 1700-talets senare del (eller t. o. m. därefter) användbara svenska ord — eller ord med svensk klang — numera uteslutande eller merendels återgifvas med tydliga låneord. Så har den gamle *läsmästaren* ersatts af »lektorn», *höraren* af »skolkollegan». *Svansstjärnan* och *flyttstjärnan* kallas numera vanligen »komet» och »planet», äfven om den senare i motsats till fixstjärnorna någon gång får benämningen *irrstjärna*. Vårt »mikroskop» kunde fordom återgifvas med *närsyningsglas*, vårt »fosfor» med *lyssten*, »filtrum» med *silsten*, »magnet» med *segelsten*. En »fanatiker» kunde kallas en *svärm-ande*, och »dialekt» kunde återgifvas med *talbrott*. Vårt nuvarande »monopol» uttrycktes på ett ganska lämpligt sätt allt efter ordets olika användning dels med *ensäljning*, dels med *enslögd*. Den som hade *ensäljning*, kallades i början af vårt århundrade *ensäljare*, och såsom motsats till *ensäljning* brukades fordom *mångsäljning*, hvilket begrepp våra dagars svenska kan uttrycka blott med en omskrifning.

Icke så alldeles få ord hafva liksom detta *mångsäljning* under de senaste hundra åren förlorats utan att ersättas af något motsvarande, och dylika hafva anspråk på vårt särskilda intresse, då vårt äldre språk genom att ega dem var öfverlägset det nuvarande.

Ett annat ganska betecknande, om också ej fullt salongsmessigt, ord har utan ersättning förlorats i *mökäring*. Vårt nuvarande språk kan nämligen icke med ett ord uttrycka, hvad dalkarlen kallar *gambel-kulla*, d. v. s. att någon kommit på öfverblifna kartan. Tyskan angifver denna situation med »att ha kommit *ins alte register*», och hon kan till och med använda *altes register* ensamt om en kvinna vid den ålder, då hon utmärker sig mera genom vördnadsvärdhet än genom skönhet. Det samma uttryckes icke illa af *mökäring;* men ordet har en viss biklang, som erinrar om den mindre smickrande benämning *remède d'amour,* som fransmannen kan tilldela äldre damer.

Med *biälskare* menar man i våra dagar blott en vän af våra minsta husdjur, bina. Ännu i början af detta århundrade användes det äfven i betydelsen af en med prefixet *bi-* bildad sammansättning och med något så när samma mening, som italienskan inlägger i *cicisbeo.*

En rätt uttrycksfull benämning för en annan missbrukare af vänskapen hade man i *ögnevän* »en falsk vän», och äfven det slag af vänskap, som vi nu beteckna med att ett par äro »de sötaste vänner» eller »såta kusiner», hade sitt speciella ord. Man sade »de äro *funtfaddrar.*»

Under det att man kanske ännu någon gång kan få höra *nåltam*, upptaga lexikograferna Sahlstedt och Weste icke blott *nåltamd* »skicklig att sköta nålen» utan äfven *fingertam(d);* en flicka kunde sägas vara *fingertamd att sy* eller *fingertamd att spela på instrument.*

I början af vårt århundrade användes alltjämt det redan i vårt fornspråk brukliga *börfast* »hindrad af vindstilla eller af motvind», sammansatt med det gamla *bör* »medvind», som var användbart åtminstone ännu mot slutet af 1700-talet och alltjämt förekommer i åtskilliga bygdemål.

Ännu brukas *nödvärn,* men Weste har äfven *nödvärja sig*, och icke blott i en häremot svarande betydelse »bruka nödvärn», utan ock för att uttrycka »med knapp nöd försvara sig». Detta senare återgifves af honom och af Sahlstedt äfven med det numera likaledes förlorade *naggvärja sig*, besläktadt med det i bygdemål kvarlefvande *nagg* »snål, njugg» och dess sidoform *nägg* »knapp, kort».

Huru många ord, som under de senaste generationerna gått förlorade för det verkliga samtalsspråket, visar vår gamla bibelöfversättning. Vi finna i den en mängd ord och uttryck, om hvilkas betydelse blott sammanhanget gifver vår generation upplysning, och i den möta icke så få ord, som till och med äro för vår tid obegripliga. Det är självklart, att i den nya öfversättningen dessa föråldrade ord utbytts och komma att utbytas mot fullt gångbara. Men i och med detsamma äro de äldre alldeles försvunna ur språket.

Jag erinrar om det i Pauli bref till Efeserna mötande uttrycket *rättfärdighetenes kräfveto,* som i den nya öfversättningen återgifves med »rättfärdighetens pansar». I *kräfveto* (nominativus *kräfveta)* hafva vi den äldre formen för vårt *kräfta;* djurets pansarliknande skal har varit anledning till, att dess namn äfven erhöll betydelsen »pansar». På liknande sätt hafva *vägskräppa, skräppa* i den gamla öfversättningen utbytts mot *ränsel* i den nya, *boting* mot *bohag, matskap* mot *matlag, skaffare* mot *förvaltare, skotväng* mot *skorem.* Det gamla *stockmästare* har fått vika för *rättstjenare; veda* »jaga, fånga» för *uppfånga.* Den gamla öfversättningens *skälfva, skälfvosot* »frossa» motsvaras nu af *feber. Skuldror* användes i st. f. det numera blott i bygdemål kvarlefvande *härdar.*

Ingalunda alltid utträngeses emellertid det äldre ordet helt och hållet af ett yngre. Det händer tvärtom ganska ofta att, när nykomlingen uppträder, och en strid för existensen börjar mellan det gamla och det nya ordet, intetdera fullständigt blir segrare. Nykomlingen kan uttränga det gamla ordet från vissa bland dess funktioner, under det att detta alltjämt lefver kvar i någon viss betydelse eller fortfarande kan användas i någon särskild stilart.

Detta har varit fallet t. ex. med det tyska låneordet *handske* (tyska *handschuh)* och det inhemska *vante.* Huru nära besläktade ordens betydelser äro, belyses däraf, att det franska *gant* »handske» är samma ord som vårt *vante;* franskan har från de germanska språken (tyskan) lånat detta ord. Numera använda vi *handske* om en handbetäckning af beredt skinn, *vante* däremot som benämning på en sådan af annat material (ull, bomull, silke). Men vi erinras alltjämt om ordens härkomst af sådana uttryck som *stå väl i vantarna hos någon* och *kasta handsken till någon.* Det förra talesättet med sin gammeldags allittererande form (*v*äl : *v*antarna) och sin hvardagliga ton är inhemskt. Det senare har sitt upphof i det till oss närmast från Tyskland inkomna riddarväsendet: när en riddare ville utmana en annan, kastade han sin handske på marken åt honom.

Förhållandet är ett liknande med de inhemska orden *mö, ätt, tälja,* jämförda med de ursprungligen tyska låneorden *jungfru, släkt, räkna.* Det är i detta fall de inhemska orden, som erhållit den ädlare klangen. *Att vara af samma ätt som någon* och *att vara i släkt med någon* uttrycka väsentligen samma tanke. Men i ena fallet är det fråga om kungar och furstar, eller åtminstone om riddersmän med gamla anor; det andra uttrycket är användbart äfven på andra dödliga. Och man säger helt enkelt, att man *räknar* kassan för dagen; man *täljer* den icke. Däremot kan man nog fråga: »ho kan *tälja* alla himlens stjärnor?»

* * *

Några af de senaste exemplen hafva visat, huru ett ords betydelse kan utvecklas, och vi hafva härmed kommit in på de krafter, som förändra själfva orden.

De allra viktigaste formorden, såsom *jag, du, vara,* och — såsom vi sett — beteckningarna för lifvets förnämsta förutsättningar, t. ex. *fader,* lefva ofta kvar i språket under ofantligt långa tidrymder. Men dessa ord äro dock ingalunda nu sådana, som de voro för några årtusenden sedan.

Orden själfva hafva förändrats; de hafva till och med i dubbel måtto undergått utveckling.

Låt oss tänka på ett konkret exempel. Vårt *fader* heter på latin *pater,* och ingen betviflar ordens ursprungliga identitet. Fastän formen numera är olika, hafva orden dock en gång varit fullkomligt lika.

Men ej blott den yttre formen af *pater* och *fader* har förändrats. Detta har varit fallet äfven med ordets betydelse. *Pater* och *fader* beteckna icke blott den man, som gifvit oss lifvet; de hafva fått äfven andra betydelser. Såsom vårt eget språkbruk visar, kan det latinska *pater* jämte denna ursprungliga betydelse »fader» äfven användas för att beteckna »munk»; vi tala ju om *pater Hyacinthe,* om *pater Secchi.*

Ordet har alltså förändrats både till sin form och till sin betydelse.

Det är nämligen så, att — bildligt taladt — hvarje ord, liksom hvarje menniska, består af själ och kropp. Kroppen är dess yttre form, de ljud och andra språkelement, hvaraf ordet består; själen däremot, dess andliga innehåll, är dess betydelse.

Då nu ett ords både form och betydelse kunna undergå förändring, och då dessa förändringar äro för språklifvet de allra viktigaste, skola vi söka närmare belysa hvar och en af dem särskildt.

Vi börja med ordets andliga sida, med betydelsens förändring.

Om bilden, att betydelsen är ordets själ, är berättigad, så kan man vänta, att psykiska krafter spela en hufvudroll vid betydelse-utvecklingar. Detta är också fallet. Men liksom hos menniskan kropp och själ påverka hvarandra, så händer det, såsom vi längre fram skola se, att äfven ordets form kan framkalla en förändring i dess betydelse.

Det nyss nämnda *pater* »munk» utgör ett exempel på den kanske allra vanligaste betydelseutvecklingen. Vi se med vördnad och kärlek upp till vår far. Då vi möta en annan vördnadsvärd man, kunna vi därför, liksom sammanställande honom med vår far, gifva äfven åt honom fadersnamnet. Därför kunde munken få benämningen *pater* på en tid, då klostertukten och klosterlefnaden öfverhufvud ännu gjorde en sådan hederstitel berättigad.

Äfven i svenskan har *fader* fordom brukats, och brukas delvis ännu, på ett liknande sätt. Under medeltiden användes hos oss *fader* såsom benämning på munkar och andra män af andliga ståndet, och man kunde äfven kalla kyrkofäderna blott »de heliga fäderna». Men ordet förekom också såsom ett hedrande tilltalsord för lekmän. Så brukar Heming Gad i sina bref tilltala Svante Sture med *värdig herre fader,* hvartill dock ofta fogas det sirliga *Edert herredöme.* Alltjämt användes *far* om och till gifta allmoge-män, och alla känna vi den af Bellman besjungne *fader Berg.*

Man har således utvidgat ordets ursprungliga betydelse. Man har, emedan en person hade vissa egenskaper gemensamma med dem, som tillkommo fadren, kallat honom »fader», ehuru han i flera, och i de väsentligaste, egenskaperna skilde sig från denne. Man har, kort sagdt, begagnat sig af en bild.

Huru nära det ligger att begagna sig af dylika bilder, vet en hvar, som något iakttagit barnens ofullkomliga försök att uttrycka sig. På grund af sitt ringa ordförråd tvingas de att använda ord i oegentlig mening; eller annorlunda uttryckt: de utvidga i sitt språk ofta ordens vanliga betydelser. När t. ex. ett barn ser en tjudrad ko, men ej känner ordet *tjuder,* använder det i stället *snöre.* Det vill berätta, att man skall sko en häst. Men *sko* ingår ej i dess ordförråd, och det använder därför i stället *smi(da),* hvars betydelse onekligen rätt mycket harmonierar med den hos *sko.* Ett barn, obekant med *kanonglugg,* ersätter det med *fönster,* och det, som ej känner ordet *skruf,* kan i dess ställe använda *snor,* dialektord för »snodd»: så väl skrufven som snodden äro vridna.

Barnets uppfattning af ordets betydelse öfverensstämmer således ingalunda alltid med den betydelse, som ordet nu en gång fått i de vuxnas språk. Men äfven vuxna personer, som tillhöra samma språkområde, inlägga ofta i ett och samma ord en i någon mån olika mening.

Så se t. ex. botanisten, skeppsbyggaren och skalden en *fura* med mycket olika ögon. För den förste är hon en art af släktet *pinus* af naturliga familjen *coniferæ,* och han tänker sig vid ordet *fura* alla de drag, som karakterisera denna familj, detta släkte och denna art. För skeppsbyggaren äro dessa från botanisk synpunkt väsentliga egenskaper hos furan obekanta, eller om han skulle ha kunskap om vissa bland dem, så träda de i alla händelser i skuggan för de egenskaper hos trädet, och särskildt hos dess ved, som göra furan till ett förträffligt virke. Skalden åter tänker lika litet på furans familj eller släkte och deras botaniska kännetecken som på hennes utmärkta timmer: han tänker på hennes höga, smäckra, rödaktiga stam, som den nedgående solen kanske än mera förgyller; han tänker på den gröna kronan, som genomsusas af aftonvinden. Men för personer, hos hvilka ordet *fura* väcker så olika tankar, betyder det icke detsamma.

På detta sätt förhåller det sig med en stor massa ord i språket, fastän det valda exemplet i viss mån är typiskt, och fastän vissa ord finnas (t. ex. formord sådana som *du, af* etc.), hvilka af språkområdets flesta medlemmar uppfattas på ett väsentligen likartadt sätt. Men ville man räkna *riktigt* noga, kunde man säga, att intet ord finnes i språket, hvari två menniskor inlägga *absolut* samma mening.

Vårt dagliga samtalsspråk är emellertid fullt af bilder, och vi använda i själfva verket ett vida mera bildrikt språk, än vi merendels tänka på.

Ofta har man hämtat bilden från den omgifvande naturen. Med tanke på huru växten spirar fram från roten, talar man helt naturligt om *hårets rot,* då håret ju kan betraktas som en själfständigt växande organism. Detsamma är delvis fallet äfven med tanden, och *tandrot* är därför ett mycket berättigadt uttryck. Men i öfverensstämmelse härmed brukas äfven *näsrot,* fastän jämförelsen här är vida mera haltande, och *nagelrot* betecknar både den nedersta delen af nageln och små från huden lossnade delar i närheten af nageln, hvilka ha någon likhet med rottrådar.

Från växtens utveckling har man hämtat bilden, äfven då man talar om ett folks olika *stammar,* om vetenskapens skilda *grenar,* om knifvens eller sågens och äfven bokens och historiens *blad,* om kulturens *blomma,* om arbetets *frukter.*

Djurets eller menniskans kropp tjenar lika ofta till jämförelse. Så tala vi t. ex. om flaskans *hals,* om koppens *öra,* om bokens *rygg,* om hafsvikens *armar,* om stolens *ben,* om bergets *fot,* och äfven om dess *hjässa,* utan att reflektera öfver, att vi i och med detsamma hafva framställt alla dessa liflösa föremål, såsom om de vore lefvande och utrustade med djurets eller menniskans kroppsdelar. Äfven djurens namn hafva visat sig mycket användbara till benämning af menniskor, som man menat i ett eller annat afseende vara jämförliga med namnens egentliga bärare. Merendels är det emellertid djurens dåliga eller mindre älskvärda egenskaper, som man trott sig återfinna hos menniskan.

Så har räfven sedan gammalt ansetts som representant för slughet och äfven för falskhet. Huru uråldrig benämningen *räf* för en man med dessa egenskaper är, visar oss vårt Nya Testamente, där Kristus (Luk. 13: 32) med tanke på Herodes Antipas yttrar »gån och sägen den räfven (grekiska *alōpēx*)...»

Men då räfvens pels är röd, ansågs den röda färgen vara tecken på falskhet, och redan från vår medeltid har man ett ordspråk, som varnar för att lita på den rödhårige: »tag råd af den röde — flera onda än goda»; d. v. s. tag råd af den rödhårige — då finner du, att flera äro onda än goda.

Det tyska *fuchs* har inkommit till oss i två olika betydelser. I sitt hemland kan *fuchs* användas så väl om en person med rödt hår eller rödt skägg som ock om en röd häst, och denna senare mening uttrycker vårt *fux*. Men *fux* eller *skolfux* är äfven en föga vördnadsfull benämning på skolmagistern. Det tyska *schulfuchs* kan emellertid användas icke blott om läraren, utan har äfven af studenter brukats såsom benämning på gymnasister. Tidigast synes det hafva användts om unga studenter, som nyss lemnat skolbänken, hvad vi kalla novitier eller recentiorer; och att sådana ofta nog äfven i gamla dagar fört ett rustande lif, bestyrkes af en tysk vers från 1728, där det heter:

> Was ist ein junger fuchs? ein mensch, der sauft und frisst
> und von der vaterstadt drei jahr verwiesen ist.

Räfvens vida noblare frände hunden får äfven ofta afstå sitt namn åt menniskan. Både i fornengelskan och i äldre nordiska språk användes *heden hund* af kristna om hedningarna, och från historien är välbekant, hurn Olof Tryggvesson på ett liknande, föga ridderligt sätt tilltalade Sigrid Storråda. Bättre klang har knappast *rakka*, som i fornspråket särskildt användes om hundvalp, eller det i syd-Sverige om kvinnor stundom brukade *täfva* (danska *tæve* »hynda»).

Äfven *argbigga* hör hit. Ordet är sammansatt med det fornsvenska *bikkia* »hynda», som ännu på 1700-talet förekommer under formen *bycka; kk* har öfvergått till *gg* i oaccentuerad ställning, liksom *k* blifvit *g* i *Sverige* af äldre *Sverike*, och liksom *tt* blifvit *dd* i sådana uttryck som *han mådde bra, han mådde illa* af äldre *mätte*. Tack vare sin feminina ändelse *-a* är *argbigga* en åt kvinnorna förbehållen benämning. Detta kände man dock såsom en brist i språket, och till det feminina *bigga* nybildade man därför ett maskulint *bigger*, som under 1700-talet användes i betydelsen »ondsint karl», och som med sin ändelse *-er* anslöt sig till sådana föga smickrande manliga benämningar som *slusker, spjufver, tjufstryker* o. s. v.

Att menniskan ofta nog liknas äfven vid något af de vilda djuren, är allbekant. Den modige krigaren så väl som boulevardens sprätt kan kallas ett *lejon,* den blodtörstige en *tiger,* den rädde en *hare,* den starke eller klumpige en *björn.*

Med *björn* beteckna vi emellertid äfven en fordringsegare, och med hjälp däraf ha bildats *björna* »kräfva» och *björnbref.* Det är möjligt, att vi tilldelat *björn* sistnämnda betydelse delvis under inflytande från de tyska uttrycken *bei einem den bären anbinden* och *einen bären anbinden,* som båda betyda »göra skulder hos någon», och deras motsats *einen bären abbinden.* Dessa tyska talesätts historia är dock ej klar. Man har menat, att uttrycket *bei einem den bären anbinden* skulle hafva framkallats däraf, att en björnförare, som gjort skuld på ett värdshus, gaf sig i väg utan att betala, lemnande den fastbundne björnen i sticket. Tydningen är osannolik, och i alla händelser beror betydelsen »fordringsegare» hos vårt *björn* väsentligen därpå, att man fann den brummande björnens namn passa för en knotande, missnöjd fordringsegare. Jag erinrar om att tyskan använder *ein alter brummbär* om en gammal knarrig gubbe, och att *aboyeur,* egentligen »skällare», af franskan brukas i samma mening som vårt *björn.*

Någon gång kan djurnamnet i den härledda betydelsen till och med hafva blifvit så införlifvadt med språket, att, om det höres lösryckt från andra ord, man snarast tänker på dess bildliga mening. Detta är fallet t. ex. med *bokmal;* och det är begripligt nog, ty huru tillbakadragna läsande bokmalar än kunna vara, göra de sig dock mera bemärkta än de, från hvilka de fått sitt namn.

Med vårt från Tyskland lånade *vurm,* hvilket dels användes för att beteckna en sjukligt öfverdrifven böjelse, dels om en person, som lider af en sådan svaghet, förhåller det sig något annorlunda. Etymologiskt är det identiskt med det svenska *orm,* och dess ursprungliga betydelse »mask» i tyskan öfverensstämmer med betydelsen hos det danska *orm.* Emellertid använde man *einen wurm im kopfe haben* för att angifva, att en person var narraktig. Detta uttryck bör väl snarast förklaras däraf, att menniskor kunna lida af den fixa idén, att de ha en eller flera maskar i hjärnan, och härmed kan sammanställas det tyska uttrycket *einem die würmer aus der nase ziehen* i betydelsen »genom sluga frågor locka ur någon, hvad man vill veta». Det är väl mindre troligt att, såsom man påstått, *einen wurm im kopfe haben* skulle bero därpå, att hos fåren verkligen uppträder en sjukdom, som förorsakas af binnikemask i ett tidigare utvecklingsstadium i djurens hjärna. Senare antog *wurm* betydelsen underlig idé», och med denna mening har det öfverförts till Sverige, där det äfven kommit att beteckna en man med en sjukligt öfverdrifven böjelse.

Men icke blott djurnamnen själfva, äfven benämningar på djurens kroppsdelar kunna erhålla en så konstant öfverförd betydelse, att det är i första rummet på den, vi tänka, då vi höra orden nämnas isolerade. Så väcker *kråkfötter* helt visst hos de flesta i första ögonblicket tanken på en dålig handstil (hvad fransmännen med en annan snarlik bild kalla *pattes de mouches* »flugfötter»), och först vid en smula närmre besinnande erinrar man sig, att därmed äfven kan menas kråkans fötter. Och det är helt naturligt: i vår skrifvande och läsande tid få de flesta vida oftare se *kråkfötter* i oegentlig än i egentlig mening. På liknande sätt ledes tanken i första hand genom *lejongap* till växten Antirrhinum i våra trädgårdar, genom *oxögon* till teatern, genom *hundöron* till någon sönderläst roman. Med *dufunge* förstå vi minst lika ofta en yngling som en ung dufva. Vi höra helt visst oftare menniskors än hönsens egen *hönshjärna* omtalas, och *harhjärta* betyder rent af »en feg stackare».

Stundom äro de attribut, som det bildsökande språket tillagt djuren, till och med af högst problematisk existens. Detta är fallet icke mindre med *harvärjan* än med *krokodiltårarna.*

Det vi mena med att *taga till harvärjan,* d. v. s. »fly», uttrycka tyskarna med en liknande bild: *das hasenpanier ergreifen* (äldre *erwischen*) »taga (eller rycka till sig) har-baneret». Så säger Luther i ett af sina bref betecknande nog om papisterna, att de »erwischen das hasenpanier und halten sich zu der mäuse wagenburg». En väsentligen liknande tanke har legat till grund för tyskans *hasenschuh anziehen* »draga på harstöflarna», som uttrycker det samma. De anförda komposita ha bildats af *hare, hase* i betydelsen »en feg stackare».

Krokodiltårar »falska, förställda tårar» hafva vi bildat efter det tyska *krokodilsthränen,* och ordet har att tacka en forntida folktro för sin uppkomst. Man menade nämligen, att krokodilen lockade sitt offer till sig genom att gråta som ett barn, eller att han under måltiden grät öfver sitt offer.

Det för utländingen, och äfven för många svenskar, så påfallande *smörgås* må här nämnas. Man har trott, att benämningen ursprungligen skulle hafva användts blott om hvad som nu kallas »flottsmörgås», således om bröd, bestruket med *gås*-flott; och häri har man sökt ordets förklaring. Men helt visst med orätt. I flera trakter af vårt land kallar allmogen en större eller mindre smörklimp för en »gås». Så brukar man i Småland efter kärnandet forma smöret till en aflång, mot bägge ändar afrundad cylinder på några få skålpunds vikt, och ett dylikt smörstycke, som har en viss likhet med en slaktad fågel, kallas en »gås». Detta namn gifver man, och gaf redan under förra århundradet, i Norrland åt små smörklimpar, som efter kärnandet utdelas till barnen och äfven till hushållets andra medlemmar. *Gås och kaka* betyder därför i vissa bygdemål »smör och bröd». Folkfantasien har i dessa smörklimpar funnit en viss likhet med gäss, eller måhända är det de små smörklimpar, som vid kärnandet simma upp på kärnmjölkens yta, som först fått namnet *smörgäss*, en pluralform, som i betydelsen »smörgåsar» användes i äldre nysvenskan. Då man fick bröd till smörklimpen, men denna var hufvudsaken, kallades emellertid brödet jämte den därpå satta smörklimpen för »smörgås», och detta namn bibehölls, äfven sedan man bredt smöret ut på brödet, d. v. s. fått hvad vi mena med en smörgås.

Emellertid är det ingalunda blott substantiv, som kunna på bildlig väg utvidga sin betydelse. Förhållandet är detsamma med andra ordklasser, och äfven här må vi erinra om ett ord, vid hvars betydelseförändring djurvärlden spelat en roll.

För nutidssvenskar torde *yfvas* knappast ha annan mening än »högmodas», och det skulle näppeligen ännu ha varit ett användt ord, om ej Tegnér brukat det i den sedan ofta anförda versen

> Yfs ej af fädrens ära! enhvar har dock blott sin.

Betydelsen »högmodas» är dock härledd. Ordet sammanhänger med *yfvig*, och fordom kunde man säga om tagel eller dun, att det *yfvade sig*, när det utvidgades efter att ha legat hoppackadt. Redan i fornisländskan förekommer *yfvas (ýfask)* om en björn, på hvilken håren resa sig. Men särskildt har ordet användts om den stoltserande påfågeln eller kalkontuppen, typen för uppblåsthet, när han självbelåten pöste upp sig. *Yfva sig, yfvas* fick därför betydelsen »högmodas», liksom äfven det med latinets *pavo* »påfågel» sammanhängande franska *se pavaner* betyder »brösta sig, stoltsera». Alldeles samma betydelseutveckling föreligger i *uppblåst*, som jämte sin egentliga betydelse äfven har den af »högmodig». På 1700-talet hade adjektivet *yfvig* denna öfverförda betydelse; man kunde säga om en person, att han *var yfvig till sinnes.*

Också adjektivet *grön* har erhållit en utvidgad betydelse: man talar om den gröna ungdomen, och man säger »att göra sig grön för någon», ehuru det i intetdera fallet är fråga om den gröna färgen i egentlig mening.

Vårt *grön,* fornsaxiska *grōni*, sammanhänger med *gro* och *gräs,* och det har således ursprungligen varit, liksom det väsentligen fortfarande är, ett växtligheten tillkommande adjektiv. Men då det är om våren, förhoppningarnas årstid, som den vaknade växtligheten framträder i sin nya grönska, så blef »grön» i medeltidens blomsterspråk ett epitet för den nyvaknade kärleken och glädjen. Häraf förklaras, att i tyskan *die grüne seite* får beteckna, såsom skalden uttrycker det i afskedet till sin käresta,

> venstra sidan, der det flammar
> ett hjerta, der du dyrkad är.

Äfven i lågtyskan återfinnes uttrycket, och den holsteinska kvinnan lär inbjuda en herre att slå sig ned bredvid henne med orden »sätt er vid min gröna sida; där har ännu ingen förtorkat».

Från denna betydelse är steget till »bevågen, välvillig» hos det tyska *grün*, lågtyska *grön*, icke stort, och det är väsentligen denna, som återfinnes i vårt uttryck *göra sig grön för någon* »visa sig öfverdrifvet vänlig mot (göra sig till för) någon». Säkerligen är det infördt till oss från lågtyskan, ehuru jag icke återfunnit det med denna betydelse i lågtyska källor. På lågtysk botten är emellertid uttrycket *sik grön maken* vanligt i betydelsen »göra sig viktig», och äfven i Sverige kan man använda *göra sig grön* i denna mening.

När vi däremot stundom kalla ungdomen *grön*, så tänker man icke på den såsom förhoppningarnas och glädjens ålder; fastmer ligger i *grön* i detta fall en udd. Den gröna frukten är omogen. »Grön» och »omogen» ha därför blifvit delvis synonyma begrepp, och med »den gröna ungdomen» mena vi den omogna, den oerfarna åldern.

Den gröna frukten har emellertid fördelen att vara färsk. *Grön* har därför i lågtyskan erhållit denna betydelse, särskildt när det är fråga om matvaror. Samma mening återfinnes i *grön-* i vårt *grönsalta* »beströ färska matvaror med ett tunnt lager salt».

Redan *grön* utgör ett exempel på, huru ord från en mera konkret betydelse (i detta fall betecknande af färg) öfvergå till en mera abstrakt, betecknande af andliga egenskaper (i detta fall »vänlig»).

Denna utveckling är mycket vanlig. Naturmenniskan gifver först namn åt de konkreta föremål, som hon kan se eller t. o. m. taga på, och först senare inläggas i dessa ord mera abstrakta betydelser. Stundom är det för moderna kulturmenniskor svårt att riktigt sätta sig in i vildmannens brist på ord för abstrakta, eller blott något mera generella, begrepp. Så hafva Cheroki-indianerna icke mindre än tretton verb för olika slag af tvätt, t. ex. för att beteckna »tvätta hufvudet» eller »tvätta händerna» eller »tvätta sig», men de hafva intet uttryck för »att tvätta» utan dylika särskilda bibestämningar. Tasmanierna saknade särskilda ord för ett sådant begrepp som »rund». Ville de uttrycka det, måste de betjena sig af en omskrifning och säga »lik månen» eller »lik en boll» eller något dylikt. För inbyggarna på Nya Kaledonien äro så pass abstrakta begrepp som »i går» och »i morgon» obegripliga.

I öfverensstämmelse härmed hafva våra prepositioner ofta utvecklats ur substantiv. Den svenska prepositionen *mot* (i *gå mot någon, vänlig mot någon* o. s. v.) är t. ex. ursprungligen identisk med det *mot* »möte», som alltjämt återfinnes i *vägamot, ledamot.* I *vägamot* har det kvar den gamla betydelsen »möte». *Ledamot,* egentligen »ledmöte», betydde ännu i fornsvenskan »ledfogning». Däraf utvecklade sig den ännu i ålderdomlig stil kvarstående betydelsen »lem», men i våra dagar användes ordet liksom *medlem* egentligen blott i öfverförd mening om en medlem af ett samfund eller en kommitté. *Mot* och *emot*, af äldre *i mot*, beteckna således egentligen »till någons möte»; jmf. med *vänlig mot någon* uttrycket *tillmötesgående emot någon.*

I vårt uttryck *å mina vägnar* återfinna vi en speciellt i detta uttryck redan i vårt fornspråk använd form af substantivet *väg.* Den franska prepositionen *chez* »hos» hette fordom *à ches* och *en chez*, och detta senare har uppstått af det latinska *in casa* »i huset»; italienaren säger alltjämt *a casa* i betydelsen »hemma». Enligt den sannolikaste härledningen har det svenska *hos* ett alldeles motsvarande ursprung, d. v. s. att det är identiskt med vårt *hus.* I fornsvenskan möter prepositionen »hos» någon gång under formen *hus,* liksom omvändt »hus» i sammansättningar kan hafva formen *hos,* t. ex. i *hosprea* »husfru».

Den franska negationen *ne-pas* betyder som bekant egentligen »icke ett steg» liksom *ne-point* »icke en punkt». Man har till negationen *ne*, af latinska *non,* såsom ytterligare bekräftelse fogat *pas* »steg», *point* »punkt», liksom vi ofta förstärka vårt *icke* genom att utvidga det till *icke en smul, icke ett grand, icke ett fnyk, icke ett uns, icke ett tecken.* Den konkreta betydelsen af *pas*, *point* har numera alldeles förbleknat, och den negerande betydelsen har till den grad öfverflyttats från *ne* till dessa ord, att man numera i franskan säger t. ex. *pas d'argent; pas deux mots.*

Äfven vårt negativa *aldrig* utgör ursprungligen en sammanställning och har utgått från ett ord med en relativt konkret mening. Den fullständigare formen af *aldrig* är *aldrigi.* Detta utgör dativus *aldri* af substantivet *aldr*, vårt *ålder*, i betydelsen »tidsålder» eller »lif», samt det negerande *-gi,* som äfven möter i *ingen,* egentligen *en-ge-n* »icke en». *Aldrig* kan således ordagrannt återgifvas »icke i lifvet» eller, såsom vi i hvardagstalet stundom säga, »aldrig i lifvet».

Den äldre, konkretare betydelsen af konjunktionen *och*, *ock* belyses däraf, att ordet på våra runstenar skrifves *auk* (jmf. tyska *auch* »äfven»), liksom verbet *öka* fordom, och ännu på isländska, hette *auka*. *Och*, *ock* sammanhänger etymologiskt med *öka*, och *han och hon* betyder alltså egentligen »han med tillökning af henne».

Också adjektiv sådana som *innerlig* och *nedrig*, hvilka numera uttrycka karakterens eller hjärtats egenskaper, hafva en gång betecknat rumsförhållanden. I fornsvenskan bibehåller *innerliker* sin ursprungliga betydelse »inre» jämte den härledda »innerlig, hjärtlig». *Nedrig*, som vi lånat från lågtyskan, betydde ursprungligen »låg» i rent lokal mening, och ännu på 1700-talet kunde man tala om *en nedrig* [illegible], liksom tyskan ännu i dag kan använda uttrycket *eine niedrige hütte*. Senare brukades *nedrig* äfven om börd, och den äldre nysvenskans *af nedrig börd* motsvaras af tyskans *aus niedrigem stande.* I båda språken har ordet äfven betydelsen »moraliskt usel» (t. ex. i *en nedrig handling, en nedrig menniska*), och detta är numera den i svenskan uteslutande brukliga.

Vårt från tyskan införda verb *begripa* har en gång haft en betydelse, som var nära besläktad med den hos det enkla *gripa.* Ännu i vårt medeltidsspråk kunde *begripa* beteckna »fasttaga», och i vår gamla bibelöfversättning kvarstår alltjämt en härmed nära besläktad användning, då det (Joh. 12, 35) heter: »vandrer, medan I hafven ljuset, att mörkret begriper eder icke». Ur betydelsen »gripa» utvecklades den af »rymma, innesluta», och det är denna, vi möta i slutorden af Johannes' evangelium enligt gamla öfversättningen: »jag tror, att verlden skulle icke kunna begripa de böcker, som skrifvas skulle». Ännu kan man väl någon gång få höra, att ett land *begriper* i sig så och så många provinser. Hvad man med handen griper och innesluter, det får man emellertid äfven kunskap om, och *begripa* har därför fått den abstraktare betydelsen »förstå», som numera är den egentligen enda gångbara.

Under det att vårt nu gängse ord för franska *fois*, tyska *mal* är *gång*, använder lagspråket det gamla från Tyskland lånade *resa* i samma mening: det heter »första *resan* stöld», »andra *resan* stöld» o. s. v., och i uttrycket *tusen sinom tusen* kvarstår dativus pluralis af fornspråkets *sinne* »gång». Såsom vårt alltjämt brukliga *resa* »färd» och *gång* visa, har man först relativt sent låtit dessa ord erhålla den abstraktare betydelsen »fois», och alldeles enahanda betydelse-utveckling föreligger i *sinne*: på fornisländska kunde ordet ännu beteckna »resa».

Språkets liksom menniskornas värld är dock icke sällan motsägelsens, och om ock, i stort sedt, utvecklingen merendels försiggått från det mera konkreta till det mera abstrakta, så finnas dock åtskilliga exempel på en motsatt öfvergång.

Detta är fallet med vårt och med våra fäders namn på »tidning». Under det att *gasett*, franska *gazette*, italienska *gazzetta* sannolikt fått sitt namn från det lilla mynt, hvarmed tidnings-numret betaltes, har 1700-talets *avisa* (danska *avis*), som ännu i halft skämtsam mening förekommer, ett helt annat ursprung. På franska heter ordet *avis* »underrättelse», hvilket står i samband med latinets *ad* och participet *visus* »sedd». I *avisa* har betydelsen »underrättelse» utvecklats till »det blad som meddelar underrättelser, nyhetsblad».

Så och med *tidning*. Äfven det betydde, liksom det gamla *tidende*, »underrättelse», och *glada tidningar* kan ännu någon gång brukas för att uttrycka »glada nyheter». *Posttidningar* var således ursprungligen de genom posten meddelade underrättelserna, och vår äldsta tidning heter ju ännu »Post- och inrikes tidningar». Man lät emellertid *posttidningar*, liksom äfven *tidningar*, senare få betydelsen af »de med posten kommande nyhetsbladen».

Redan i ett eller annat bland de anförda exemplen kan spåras en betydelsens specialisering, men då detta är en fråga af vikt, må däråt särskildt egnas några ord. Från det att ordet haft en relativt allmän betydelse, kommer det att företrädesvis beteckna någonting mera speciellt, som kan inbegripas i den generellare betydelsen, och den på detta sätt inskränkta betydelsen kan till och med blifva den enda brukliga.

När engelsmannen talar om *to go up to town*, menar han med *town* staden *par préférence*, d. v. s. London, liksom romaren med *urbs* gärna förstod den stad, som för honom var staden framför alla städer: Rom. På liknande sätt använda vi *tåget* i pregnant mening om järnvägståget, och helt naturligt, då detta nutida samfärdsmedel för oss har en genomgripande betydelse.

Ordet *korn* belyser på ett ganska åskådligt sätt, hvilket sädesslag som i skilda trakter varit eller är det viktigaste. Den gamla betydelsen af »säd» har det ännu kvar i den gammaldags, fordom allittererande sammanställningen *korn och kärna;* men så väl på det gamla Island som under medeltiden i vårt land brukades *korn* gärna speciellt om det sädesslag, som annars kallades *bjugg*, och alltjämt använda vi *korn* i denna mening. I nord-Tyskland åter, där rågen spelat den för jordbruket viktigaste rollen, betecknar *korn* särskildt detta sädesslag, under det att det i vissa andra trakter af Tyskland användes dels om hvete, dels om hafre.

På liknande sätt har det latinska *frumentum* (hvars ursprungligare form *frugmentum* erinrar om släktskapen med vårt medelbart från latinet lånade *frukt)* i franskan under formen *froment* erhållit betydelsen »hvete». Karakteristiskt för det tyska köket med dess *sauerkraut, rothkraut, weisskraut* o. s. v. är, att *kraut* »ört» särskildt brukas om örten framför andra örter, om kålen.

Inom djurvärlden finner man något liknande. Ordet *djur* har i vissa germanska språk kommit att företrädesvis användas om särskilda djurarter. Så betecknar det danska *dyr* särskildt rådjuret, det schweiziska *thier* företrädesvis stengeten. Den tyske jägaren kallar däremot gärna hinden så, under det att i engelskan *deer* uteslutande fått betydelsen »hjort».

I bestämd form brukas åtskilliga ord såsom stående benämning för en viss individ. Särskildt har språket flera dylika namn på djäfvulen, hvilket sammanhänger därmed, att man har en viss skygg motvilja emot att nämna mörkrets furste med hans egentliga namn. Utom sådana adjektiv i bestämd form som de bekanta *den lede, den sure, hin onde, hin håle* (hårde) har man t. ex. *raggen,* äfven det utgånget från ett adjektiv. Redan Olof von Dalin har ett sådant kraftuttryck som *raggen och hans mor i år må vara't*, och på hans tid kunde man — liksom ännu — säga *raggen ta(ge) dig*. *Raggen* är en substantivering af adjektivet *ragher,* som i fornspråket förekommer i betydelsen »feg», men i fornisländskan äfven betyder »ond, elak». Af adjektivet *stygg* hafva vi en likartad substantivering i det halft skämtsamma *den styggen.* På isländska möter *hinn ragi karl,* användt just om djäfvulen. I öfverensstämmelse härmed och med fornsvenska *ragher* »feg» hade man i stället för *raggen* väntat *ragen.* Uttalsförändringen kan sammanställas med det äldre nysvenska *prubba* »fängelse» af latinska *proba,* eller ock har ordet, som under senare tid användts blott i den angifna specialiserande meningen, fått *gg* under inflytande från andra snarlika ord, som betecknade mindre älskvärda egenskaper. Så förekomma i bygdemål *agg* »retsam, grälig, vresig», *nagg* i betydelsen »snål, njugg», och en sidoform därtill *nägg,* som betyder dels »knapp» dels »svag, dålig, feg», användes i Finland just om djäfvulen i uttrycket »tjufven är näggare än andra, men allra näggast är fan».

En betydelsens specialisering föreligger äfven i *djäfvul.* Ordet har med kristendomen införts till oss från latinet (*diabolus),* och dit hade det kommit från grekiskan. Det grekiska *diabolos* sammanhänger med verbet *ballō* »kasta» och betyder »förtalande, förtalare;» jmf. delvis vårt *förekasta* »förebrå». I Nya Testamentet användes det om »våra bröders anklagare . . ., som anklagade dem inför Gud dag och natt».

Betydelsens specialisering står här i viss mån i samband med ordets öfverförande från folk till folk. Så är delvis ock fallet med det med *djäfvul* synonyma *fan*. Detta är nämligen icke, såsom man länge antog, en sidoform till vårt *fiende*, utan ett lågtyskt eller frisiskt ord, och det har således, liksom det hebreiska *satan* och det grekiska *djäfvul*, kommit till oss från främmande land. Den äldre svenska formen för *fan* är *fanen*. När prelaterna på Uppsala möte envist fordrade, att calvinister och zwinglianer, hvilkas mening hertig Karl misstänktes gynna, uttryckligen skulle afsägas såsom kättare, så utbrister denne i vredesmod: »sätter in alle, som I veten vara af det slaget, ja *fanen* i helvetet; ty han är ock min fiende». I danskan heter det ännu *fanden*. Ordet har utgått från det fornfrisiska participet *fandiand*, fornsaxiska *fandōnd*, som betydde »frestande», senare »frestare», och i nyfrisiskan lefver *fannen* »djäfvul» alltjämt kvar. Liksom det tyska *Heiland*, ursprungligen ett particip med betydelsen »frälsande», fick betydelsen »frälsare» och numera användes uteslutande om allas frälsare, Kristus, så har *fandiand-fanen* »frestande, frestare» kommit att brukas uteslutande om den värste frestaren, djäfvulen.

Men äfven utan främmande påverkan kan ords betydelse undergå specialisering. I vårt fornspråk hade *ved*, jämte den ännu brukliga, äfven betydelsen »skog», hvarom skogsnamnen *Tiveden, Hålaveden* alltjämt vittna. *Hål* betyder i våra bygdemål icke blott »ihålig», utan äfven »djup, tjock», och i Småland och Blekinge heter det ännu »i håla skogen». *Hålaveden* är alltså »den tjocka skogen».

Hemman betecknade fordom hvarje hem eller boning, och i denna mening förekommer det ännu i vår gamla bibelöfversättning: »vi ... hafve intet vist heman» (1 Kor. 4, 11). Numera förstå vi med *hemman* endast en bondgård. Äfven substantiven *måg* och *smed* hade i det äldre språket vidsträcktare betydelse än nu. *Måg* betecknade hvarje person, som genom giftermål blifvit befryndad med en annan, och till och med hvilken släkting som helst. *Smed* var ett gemensamt namn för hvarje handtverkare liksom det latinska *faber* — däraf vårt *fabrik* —, hvilket sammanhänger därmed, att arbetsfördelningen fordom var vida mindre genomförd än i våra dagar. Då vi nu hafva sådana gamla ortnamn som *Smedby, Smedstorp*, kunna vi därför ingalunda vara vissa på, att det är en »smed» enligt vår uppfattning, som gifvit stället sitt namn. För öfrigt är det äfven mycket möjligt, att dylika ortnamn stundom kallats efter en person med namnet *Smed*, hvilket åter naturligtvis har sitt upphof i motsvarande appellativ.

Konung Karl XV:s valspråk *land skall med lag byggas*, som förekommer så väl i flera fornsvenska lagar som i den forndanska och isländska litteraturen, innehåller ordet *bygga* i en mening, som annars gått förlorad för nysvenskan. *Bygga* kunde nämligen i det äldre språket betyda äfven »inrätta, sätta i skick, ordna», liksom det därmed nära besläktade *boa,* vårt verb *bo*, kunde hafva ungefär samma mening. I viss- mån lefver den kvar i det nysvenska *redobogen*, äldre *redo-boen* »beredd, i ordning, beredvillig», sammansatt med *boen*, perfektparticip till *boa.* I betydelsen »laga», som ligger »inrätta» nära, kvarstår *bygga* i vår gamla bibelöfversättning, då det om lärjungarna heter, att »de i båten *bygde* sin nät» (Mark. 1, 19).

Betydelsens specialisering kan emellertid vara af mycket olika grad. Det händer att ett ord under en språkperiod haft en mycket vid betydelsesfer, men att det senare lefver kvar blott i en enda inskränkt mening, under det att andra ord ersatt dess äldre bruk för öfrigt. Detta har varit fallet med det nyss omtalade *måg.*

Men specialiseringen kan ock hafva försiggått i vida mindre skala; ett ord kan hafva förlorat blott en eller annan af sina äldre betydelser, men bibehåller de öfriga. Eller ett ords betydelse-sfer kan vara i hufvudsak densamma som fordom; blott i en eller annan särskild nyansering låter det sig ej längre använda.

Det förra är fallet t. ex. med ordet *leka.* Det uttrycker alltjämt väsentligen samma mening som i äldre nysvenskan, men den gamla betydelsen »spela på ett instrument» har det förlorat, och blott det i antikiserande stil användbara *harpolekare* erinrar ännu därom. Äfven *make* betecknar hufvudsakligen detsamma nu som fordom, men den i äldre nysvenskan ännu förekommande betydelsen »kamrat» (t. ex. Fil.-brefvet 4, 3) har gått förlorad.

Enligt vår gamla bibelöfversättning heter det om Petrus (Ap. G. 12, 4), att han antvardades »fyra qvarter krigsknektar till att förvaran». Alltjämt kunna vi använda *kvarter* med växlande accentuering om åtskilliga fyrdelta föremål eller om föremål med mer eller mindre kvadratisk form. Så är *kvárter* ett gammalt rymdmått och betecknar fjärdedelen af ett stop. *Kvartér* kan vara fjärdedelen af en aln, kan beteckna en stadsdel eller ett trädgårdsland. Men krigsknektar kunna vi icke längre räkna i *kvarter*, d. v. s. i antal af fyra.

En inskränkning af betydelsen i helt annan mening än den nu omtalade möter t. ex. i ord sådana som *kamrat*. Det har nämligen öfvergått från att beteckna åtskilliga individer af samma art till att användas om en enda individ.

Vi hafva fått ordet närmast från Tyskland eller Danmark, men ursprungligen är det romanskt. Af *camera* »hvalf», sedan »rum», som vi återfinna i *camera obscura*, har man bildat det italienska *camerata*, det franska *camarade*. Detta betecknade först alla dem, som bodde i samma rum, således »kamratlag», men öfvergick sedan till att bli en benämning för den enskilde kamraten.

Utvecklingen af det tyska *bursche* »student» har varit väsentligen densamma. Det är ursprungligen identiskt med vårt låneord *börs* och betydde »börs, ränsel, kamratlag» och äfven »kamratlagets hus», således något så när hvad vi nu kalla ett studenthem. Men liksom i det tyska studentspråket en öfverliggare kallas »ein altes haus», så fick äfven *bursche* beteckna en enda i det gemensamma huset boende student.

Det danska *stod* och det svenska *sto*, äldre *stod*, hafva ganska olika betydelse. I Skånelagen heter det »tolf hors göra ett *stod*», liksom samma urkund afgör, att »tolf nöt göra en *hjord*», och i nydanskan har *stod* kvar denna äldre betydelse af en flock ston eller hästar. Blott undantagsvis brukas i den äldre danskan *stod* om ett sto eller en häst. Äfven i vårt fornspråk betecknar *stod* en flock ston med en eller flera hingstar, och att detta är ordets ursprungliga mening, bekräftas af det engelska *stud* »stuteri». Först senare har det fått betydelse af ett enda sto, men det har i sitt neutrala genus ett minne kvar af sin äldre betydelse. Då äfven tyska *stute* i äldre språket betecknade en flock ston med hingst, men nu har betydelsen af vårt »sto», så är det mycket möjligt, att betydelseförändringen af det svenska ordet försiggått under tysk påverkan. Härför talar äfven den omständigheten, att *sto* är ett föga folkligt ord. I de flesta bygder ersättes det af *märr*, ett ord, som trots sina delvis nobla anförvanter i riksspråket degraderats och fått en simpel klang.

Ett bland betydelse-förändringens karakteristiska drag är nämligen, att ofta nog ord, så att säga, icke ständigt bibehålla sig på samma sociala nivå. Från att hafva otadligt anseende kan ett ord stundom förlora detta, utan att språkmannen alltid därtill kan angifva någon bestämd orsak. Det kan sjunka ned till att användas blott i den trängre, något själfsvåldiga kamratkretsen; ja det kan till och med sjunka ännu djupare, till att blifva ett rent pöbelord. Af lätt insedda skäl förbigår jag dessa sistnämnda, ordbokens olycksbarn, men jag skall anföra ett och annat exempel på, huru hedervärda ord kunna sänkas en eller annan grad på ordens rangskala.

Ett sådant är just det anförda *märr*. Det motsvarande maskulina, i isländskan kvarlefvande *marr* »häst» ingår i det till oss från Tyskland införda *marskalk*, som till senare sammansättningsled har vårt *skalk* i dess äldre betydelse »tjenare». *Marskalk* är alltså ursprungligen »stalldräng», och i sin förkortade form *marsk* ingår detta i ett ännu gängse ord, som erinrar om ordets ursprungliga, simpla betydelse, nämligen *fodermarsk*. Under det att »*marskalk* steg från »stalldräng» till »stallmästare» och under vår medeltid både i sin ursprungligare form och i den förkortade gestalten *marsk* användes om den riksämbetsman, som var härens högste befälhafvare, har ordet *märr* så degraderats, att den som använder det, med detsamma har närmat sig stalldrängens språk.

Bättre lott har icke drabbat det gamla *särk*, som numera i någorlunda vårdadt tal ersättes af *lintyg*. Fordom hade det emellertid både en noblare och en vidsträcktare betydelse. Det var namn på det plagg, som både män och kvinnor buro närmast kroppen. Och att det fordomdags kunde uppträda äfven vid hofvet, lär oss den norske konung Håkan Håkanssons saga, där det heter om drottning Margareta, att hon stod i *silkesärk* och kastade öfver sig en röd kappa, då konungen om natten kom in för att meddela henne fadrens, Skule jarls, uppror. Ordets ädlare klang framgår äfven af den fornsvenska sammansättningen *messosärk* »messskjorta».

För öfrigt hafva vi det alltjämt i det från isländskan lånade *bärsärk* »rasande kämpe», hvilket snarast är att fatta som en sammansättning med *ber-* »björn» (jmf. ty. *bär*). Ordet betydde ursprungligen »björnskinnspäls», men användes sedan om kämpen, som, föraktande att ikläda sig brynja, kämpade iklädd endast sin päls af björnskinn.

Att det här afhandlade klädesplagget dock ganska länge ansetts rätteligen tillkomma kvinnan, visar oss bland annat ett i äldre nysvenskan brukligt kompositum. En äkta man, som stod under toffeln, fick nämligen det mindre smickrande namnet *särkkarl*, som af den gamle lexikografen Serenius öfversättes »an hen-trod (d. v. s. höntrampad) man». På samma förhållande tyder äfven det i början af vårt århundrade ännu gängse, men mindre aktningsfulla *särk-adel*, som af Weste öfversättes »noblesse de quenouille», d. v. s. »adelskap på spinnsidan».

När Karl XII:s kammartjenare J. Hultman med tanke på kungens död sjunger:

> Nu faller min Pänna til jorden ur *näfwan.*
> Nu darrar och skiälfver mit hiärta och kropp,

så visar detta, att för hundrafemti år sedan *näfve* icke som nu nästan nödvändigt förde tanken till slagskämpens *knytnäfve* eller till *näfrättens* gebit. Numera har det vårdade riksspråket utom i de nämnda sammansättningarna och kanske ett par andra oftast låtit *hand* ersätta *näfve*, så vidt man icke genom användande af detta folkets ord vill karakterisera den sträfsamme eller groflemmade mannen af folket, såsom då det om Lod hos Runeberg heter:

> Lugnt med sin medalj i *näfven*
> steg dragonen in:
> »Gif åt Stål en penning äfven,
> eller tag ock min».

Däremot sjunger Snoilsky i »Den tjenande brodern»:

> Tryck sjelfva den valkiga *handen*,
> ej blott en penning i den.

Om det fullt vårdade riksspråket helst undviker de nu anförda orden, väsentligen emedan de kommit att tillhöra den tjenande klassens språk, så kan i andra fall ett ords sociala anseende hafva sjunkit, emedan det numera betecknar mindre aktade personer, mindre behagliga föremål eller mindre goda egenskaper än fordom.

Sveriges rikes lag af år 1734, vår ännu väsentligen gällande lagbok, börjar med orden: »Vil man *hionalag* bygga; tå skal han mö af hennes giftoman begiära, och ej med våld taga, eller hemliga til sig locka». *Bygga hionalag* vill säga »ingå äktenskap», och i *hionalag* hafva vi *hjon* i dess äldre betydelse »äkta make». Härmed kan sammanställas det numera föga använda *fästehjon*, om ett förlofvadt par. Ordet är besläktadt med det tyska *heirat* »äktenskap», äldre *hīrāt*, ty häri ingår såsom första sammansättningsled *hīwa-* »hus», som återfinnes äfven i vårt nysvenska *hybble* »kyffe», af äldre *hīwbūli* (jmf. *būli* med den äldre bibelöfversättningens *bol-stad* »landtgård»). På grund af detta ursprung har *hjon* en gång betecknat en medlem af huset, vare sig att det var husfadren eller husmodren eller någon af tjenarna. Numera användes det emellertid om husets tjenande medlemmar i sammansättningen *tjenstehjon*, eller oftare i den för dem och husbondfolket viktiga *tjenstehjonsstadgan*. För öfrigt bruka vi det blott i de ännu mindre aristokratiska *arbetshjon, legohjon, vallhjon* och *fattighushjon*.

Det till oss från lågtyskan komna *bof* har sjunkit vida djupare. Det medelhögtyska *buobe* betecknade »gosse» eller »tjenare», och alltjämt lefver *bube* i syd-Tyskland kvar i betydelsen »gosse, son»; ja, i syd-tyska bergländerna (Baiern, Tirolen och Schweiz) användes det till och med för att beteckna »fästman». I mellersta och norra Tyskland däremot har ordet fått en nedsättande betydelse, och Luther använde sammanställningen *böse buben*, som 1500-talets sydtyska bibelöfversättningar måste utbyta mot *kinder Belials*. Hos oss, som fått ordet från nord-Tyskland, har det alltid betecknat en moraliskt usel karl.

Icke mindre degradering, men af annan art, har i danskan, helt visst genom senare utländsk påverkan, ett låneord lidit under de senaste femtio åren. I »En vise om vaaren» sjunger den utmärkte skalden Christian Winther om »Jomfru Vaar»:

> Der er hun jo! fra sit closett
> hun sagtelig fremtriner,
> saa bly og blank, saa pen og net,
> bag klare sky-gardiner.

Men äfven ett par exempel må anföras på betydelsens försimpling i mera abstrakta ord.

Sin gamla betydelse »opålitlig» kunde *lösaktig* hafva ännu i äldre nysvenskan; nu är det som bekant synonymt med »otuktig». En likartad utveckling föreligger i fornsvenska *käte* »ysterhet, glädje», jämfördt med den redan af Stjernhjelm skildrade »Lättias» och »Flättias» syster »Kättia», som »gör allom lust, är fräck, och köner i åtburd». Med en *förnumstig man* menade man fordom en verkligen förståndig karl; nu har *förnumstig* fått en något försmädlig bibetydelse och blifvit synonymt med »småförståndig, snusförnuftig».

Jag har redan nämnt ett eller annat exempel, som visat att, liksom ord kunna förlora sitt medborgerliga anseende, detta äfven kan stiga.

Då vi vilja åskådliggöra, huru ett ords betydelse kan förädlas, måste vi framför allt tänka på den genomgripande vikt, som kristendomens införande till Norden hade äfven i detta afseende.

Med den nya tron kom — om också icke med ett slag, utan under loppet af årtionden eller kanske af århundraden — en annan, en högre och ädlare uppfattning af lifvet. Med den kom också en mängd nya begrepp, under det att många äldre åskådningssätt antingen försvunno eller förändrades till den grad, att de kunna sägas hafva blifvit alldeles omgestaltade. För att uttrycka dessa nya begrepp eller förändrade uppfattningar tillegnade sig språket stundom alldeles nya ord. Men det hände äfven ofta, att man fortfarande begagnade det gamla ordförrådet, men inlade i de gamla orden en delvis annan eller väsentligen annan betydelse, än de förut haft.

Fastän sålunda ordet *Gud* användes om kristendomens Gud, liksom det brukats om de hedniska gudarna, så fick det efter kristendomens seger en helt annan och djupare betydelse. Orden *syn* och *tro* voro urgamla i språket, men de erhöllo en högre mening, när *syn* användes om en himmelsk vision och *tro* om den kristnes tro och förtröstan på Gud och Guds son. Förhållandet var ett liknande med *nattvard.* Det kom numera att beteckna icke blott hvilken aftonmåltid som helst, utan äfven, och i senare tider uteslutande, sakramentet. De gamla orden *herde* och *hjord* kunde numera bildligt användas om Kristus och församlingen.

För att beteckna den handling, hvarmed hedningen — barnet eller den vuxne — upptogs i den kristna kyrkans gemenskap, använde våra fäder, liksom vi ännu i dag, *döpa* eller *kristna*. Det förra af dessa ord brukades däremot icke i Norge eller på Island i denna mening, utan här hade det (*deypa*) uteslutande sin ursprungligare betydelse »doppa». Det är nämligen besläktadt med *doppa* och *djup*, och äfven i forntyskan lefver den äldre betydelsen »doppa» af *toufen* kvar, ehuru ordet här också fått den speciella betydelsen »döpa». Det är genom tysk påverkan, som vårt *döpa* erhållit sin nuvarande mening, och då ordet i det medeltida Norge och på Island icke undergick samma betydelse-utveckling, utan man där uttryckte begreppet »döpa» med det med *skär* befryndade *skira*, så beror det på de olika vägar, hvarpå kristendomen infördes till Norden. Norge och Island stodo hufvudsakligen under inflytelse af den fornengelska kyrkan, under det att det väsentligen var af tyska missionärer, som kristendomen infördes till Sverige och Danmark.

På inflytelse från England beror dock vårt uttryck *gå till skrift* äfvensom *skrifta* »bikta», *skrifta sig* »bikta sig». Samma betydelse har det engelska *to shrive* »bikta, låta bikta». I dem har man ej, såsom det för icke länge sedan antogs, något urgammalt germanskt ord, utan de äro att härleda ur det latinska *scribere* »skrifva», *scriptum*, från hvilka äfven vårt vanliga *skrifva, manuskript* »handskrifvet», *post scriptum* o. s. v. stamma. Det var nämligen i den fornengelska kyrkan sed, att presten, som åhörde bikten, gjorde till den biktande sina frågor enligt ett skrifvet formulär och pålade honom botgöring enligt en skrifven botordning (poenitentiale). Till följe häraf fick det fornengelska *scrift* betydelsen »bikt» samt »det i bikten ålagda straffet», och med engelska missionärer öfverfördes ordet till Norden.

Här må vi påminna om att *skriften,* utgånget från det nyss nämnda latinska *scriptum* »det skrifna», kommit att beteckna »böckernas bok», liksom *bibel* erhållit samma betydelse. På titelbladet till våra äldre biblar läsa vi ännu *Biblia.* Det är pluralis till det grekiska *biblion* »liten bok» och betyder således »(de heliga) böckerna». *Biblion* är bildadt af *biblos* »bok», ursprungligen »papyrus-bast», hvilket ord har med självfva materialet öfverförts till Grekland från Egypten, vaggan för vår skrifkonst.

En från den ursprungliga vidt skild och mycket förädlad betydelse finna vi äfven i orden *messa* och *postilla.* Det förra är det latinska *missa*, participium af *mittere* »lösgifva, låta gå». Med orden *missa est* (nämligen *concio*) = »(församlingen) är upplöst» tillkännagaf diakonen, att nattvarden skulle börja, och att den del af församlingen, som ej hade rätt deltaga däri, borde aflägsna sig. *Missa, messa* kom härigenom att beteckna den kristna nattvarden, men *messa* brukas numera hos oss såsom liktydigt med *högmessa,* hufvudgudstjenst. Då ordet senare också användts som namn på marknader — vi tala ju ännu om t. ex. Leipziger-messan —, så förklaras det däraf, att dylika fordom brukade förbindas med de kyrkliga högtiderna.

Äfven det ursprungligen latinska *postilla* utgör början af en förkortad sats. Sedan presten uppläst dagens evangelium, började han sin predikan med orden *post illa verba sacræ scripturæ* »efter dessa den heliga skrifts ord ....» Till följe häraf blef *postilla* synonymt med predikan och predikosamling.

Det är emellertid ingalunda blott i religionens tjenst, som betydelsen kan förädlas.

I sammansättningen *kvicktionde* »tionde af boskap» kvarlefver en äldre och mindre pregnant betydelse af adjektivet *kvick*, än detta i vårt nuvarande språk vanligen har. Såsom *kvicktionde* visar, var *kvick* i det äldre språket synonymt med »lefvande», och i äldre skrifter läser man därför, huru den eller den »sattes *kvick* i jord», eller att »barnet var *kvickt* födt». I verbet *kvickna till* »få lif» spåra vi denna äldre betydelse. Liksom vårt *lefvande* någon gång kan användas för att beteckna »lifaktig», »intelligent», så utvecklades *kvick* till sin nuvarande betydelse »fyndig, begåfvad».

Äfven *snille,* numera vår benämning för den högsta skapande begåfningen, har under de senaste hundra åren icke obetydligt förädlats. Vårt etymologiskt motsvarande adjektiv *snäll* angifver med sin betydelse »skicklig» en andlig egenskap af vida lägre rang, och ej heller det danska *snild* betecknar samma höga grad af begåfning som vårt *snille*. Om man också på 1700-talet kunde använda *snille* i dess nuvarande mening, så var denna ingalunda stadgad, och man var — har det med rätta blifvit sagdt[1] — så frikostig med benämningen *snille*, att enhvar, som författat en skaplig dikt eller ett någorlunda läsbart arbete, kallades eller kunde kalla sig ett snille. Om det i våra dagar icke faller någon in att gifva sig själf detta epitet, så beror det icke på att vi äro blygsammare än våra fäder, utan därpå att vi i ordet inlägga något mera än de. På den tid (1786), då Svenska Akademien af konung Gustaf erhöll sitt senare så mycket diskuterade valspråk *snille och smak*, innebar det alltså i viss mån något annat än i våra dagar.

Men om orsaken till den förädlade betydelsen af *snille* beror på att man i ordet inlagt mera, än det fordom innebar, så hafva vi omvändt ord, hvilkas mening förbättrats, emedan man i dem inlagt mindre än i äldre tid. Detta gäller ord med ursprungligen nedsättande betydelse, hvilken så småningom försvagats.

När vi t. ex. kalla en flickunge »ett litet *troll*», så mena vi därmed ofta alldeles intet ondt. Den gamla betydelsen af *troll* såsom ett elakt, från menniskorna skildt och mot dem fientligt väsen har således fått vika för den af »en elak menniska». Men halft på skämt använda vi ordet, och med »ett litet troll» förstå vi snarare ett litet snällt än ett litet elakt menniskobarn. I en ännu mycket mera förmildrad betydelse användes *förtrolla* och det därmed ursprungligen synonyma *förtjusa.* »En *förtrollande* varelse» eller »en *förtjusande* flicka» äro i nysvenskan för visso icke synonymer till »en trollpacka».

---

[1] Ljunggren: Svenska Akademiens historia I, 77.

I flera nysv. ord för »flicka» har betydelsen förädlats. Vårt *tärna* sammanhänger med *tjena*, och i vårt fornspråk och ännu under förra århundradet betydde det alltjämt »tjänsteflicka», under det att i våra dagar det användes väsentligen blott i poetisk stil, men där brukas om hvilken ung flicka som helst.

Den äldre betydelsen af *fänta* och *jänta* har varit än lägre. *Fänta* är den kvinnliga motsvarigheten till *fant*, som redan i fornspråket hade en nedsättande betydelse. På isländska betecknade det ej blott »tjenare», utan äfven »landstrykare», hvilken betydelse det alltjämt har i Norge; i svenska mål användes det om en skojare eller bedragare. I harmoni härmed betyder det norska *fenta* i de flesta bygder en landstrykerska, men det har på Östlandet liksom i nysvenska riksspråket adlats till att beteckna »flicka» utan någon nedsättande bibetydelse. Det t. ex. af biskop Spegel i hans svenska lexikon såsom ett småländskt ord anförda *gante* hade en föga noblare mening än *fant;* det betydde »gyckelmakare». Alltjämt kvarlefver i svenska bygdemål verbet *ganta* »galnas, gyckla, rasa», och den äldre nysvenskans *ganteri* skulle kunna återgifvas med det fullt moderna »flirtation». Den feminina motsvarigheten till *gante*, vårt *gänta (jänta)* »flicka», har därför i norrländska bygdemål alltjämt en föraktlig betydelse, och i nyisländskan användes *génta* om en väl munter tjensteflicka.

Äfven själfva ordet *flicka* är att föra hit. Liksom *fänta* möter det icke i medeltidslitteraturen, men återfinnes liksom detta i nynorskan. Jag ser nämligen i *flicka* samma ord som norska *flikja* (i vissa bygder *flike*) »förflugen kvinna (slyna)». Detta är besläktadt med verbet *flikja* »gapa, öppna sig», som, användt om personer, betyder »gå halfnaken eller med öppna kläder». Den ringa uttalsolikheten mellan *flikja* och *flicka* kan lätt förklaras[1].

Den i Stockholm år 1487 för murarna utfärdade skrå-ordningen stadgar, att om en till skrået hörande broder kallar någon sin medbroder *tjuf* eller *skalk* och icke kan bevisa, hvad han sagt, han skall böta ett halft pund vax. *Skalk* och *tjuf* voro således under vår medeltid okvädinsord af ungefär samma valör, och ännu i vår äldre bibelöfversättning användes *skalk* liktydigt med vårt *skurk*. Men sedan ordet sjunkit från att beteckna »tjenare», såsom fallet är i det förut omtalade *marskalk,* till att bli ett tillmäle af värsta slag, har det senare ånyo förlorat denna sin elaka mening. Redan på 1700-talet använde man *du lilla skalk* i samma ofarliga och t. o. m. vänliga mening som nu för tiden, och när Tegnér vid Svenska Akademiens femtioårshögtid sjunger om Bellman

---

[1] Genom inflytande från det väsentligen likbetydande *pika* (vårt *piga*) och från sådana kvinnobenämningar på *ka* som *slinka*, *toka*, *fränka* förlorades *j* i *flik(j)a*. Dess *k* utbyttes mot *ck* i de talrika sammansättningarna, t. ex. *tjänstflicka* (jmf. uttalet *Jönköpping* men *köping*, fornsv. *framlutter* »framåtlutad» men *luter* »lutande»), och genom inverkan från dem i det osammansatta *flicka*. Äldre och yngre nysvenskan har nämligen en mängd sammansättningar med *flicka*, t. ex. *sy-*, *torpar-*, *barn-*, *mjölk-*, *glädje-*, *goss-*, *pojk-*, *kammar-*, *källar-*, *hushålls-flicka* m. fl.

> Hör hur han skämtar, se hur gladt han *skalkas*
> bland nymferna uti den gröna lund,

så tycka vi oss se blott den ystre sångaren, som sprider glädjen omkring sig.

Också *byting* innebär för oss något helt annat än för våra förfäder, men i folkspråket och i folktron lefver ordets äldre betydelse ännu kvar. Med en *byting* eller *bortbyting* menar folket en trollunge, som trollen vid ett menniskobarns födelse utbytt mot detta. Bästa medlet att återfå sitt eget barn lär vara att hota att steka den lille bytingen: ty trollen hafva också föräldrakärlek, och trollgubben eller trollkäringen kommer då och rycker sin unge undan faran och lemnar det rätta barnet igen. Men stannar *bortbytingen* bland menniskorna, så visar sig senare hans art. Han blir elak eller dum, och en elak menniska eller en odåga kallas därför *bortbyting*. Samma mening inlade man under vår medeltid i en *skifting*, och ännu Dalin skildrar i »Then Swänska Argus» petit-maîtren såsom »ett tvåfota djur, skapadt som en människa, uppfostradt som en knähund, oläraktigt som en skifting». *Byting* fick senare beteckna »dräng», hvilken mening ordet kan hafva i 1700-talets riksspråk, och under det att *byting* i norskan kan brukas om en *særling*, en underlig man, använda vi det om en självsvåldig eller till och med om en blott bullersam pojke. Den äldre betydelsen »odugling» spåras emellertid i det ännu gängse uttrycket *att icke vara bortbytt*, användt om en, som nog förstår att taga sig fram: han är alltså ingen »bortbyting».

Liksom vi genom *byting* erinras om en förgången tids öfvertro, så har språket åtskilliga andra ord, i hvilka vi kunna spåra numera försvunna eller åtminstone förbleknade föreställningssätt.

När vi beklaga någon därför, att han är född under *en olycklig stjärna*, när tyskarna tala om *unstern*, eller när fransmännen använda *désastre* (af *astre* »stjärna») i betydelsen »en stor olycka», så äro dessa ord att förklara ur den astrologiska tidsålderns uppfattning. Liksom vissa stjärnor ansågos vara lyckobringande, så voro andra olycksdigra. Från samma tid härstammar betydelsen »gladlynt» för *jovialisk*. Den som var född under planeten Juppiter, ansågs ha fått den förträffliga gåfvan af ett godt lynne; han kallades därför med det till *Juppiter* (genitivus *Jovis)* hörande adjektivet (latinska *jovialis)*. Föddes åter någon, när Juppiters granne *Saturnus* var i uppgående, så var det olyckligt; han blef dyster, och *saturnien* hade därför i den äldre franskan denna betydelse.

Om i ord sådana som *désastre* och *jovialisk* betydelsen förbleknat, emedan den forntida tro, som orden hafva att tacka för sin användning, försvunnit, så kan betydelsen förblekna, också emedan den sed, som föranledt ordens bildande, ej längre finnes.

Askonsdag är ett sådant ord. Onsdagen näst efter fastlagssöndagen fick i den katolska kyrkan detta namn, emedan man på denna dag, då den före påsk gående långfastan började, såsom tecken på botgöring beströdde sig med aska. Senare har af missförstånd stundom onsdagen i påskveckan så kallats.

Till en vida aflägsnare tid än den katolska medeltiden med sina kyrkobruk för oss den ursprungliga betydelsen af *bröllop*. Den äldre formen *brudlop* visar det vara sammansatt med *brud* och *lopp*, och ordet har alltså en gång betydt »löpning, kapplöpning om bruden». Troligen hänvisar det till en i aflägsen forntid med giftermålet förbunden symbolisk lek, under hvilken brudgummen skulle fånga och därigenom komma i besittning af bruden. Man har till och med förmodat, att denna symboliska lek skulle haft sitt upphof i den ännu primitivare seden, att den unge mannen från en annan stam röfvade sin brud. Fastän *bröllop* alltjämt betecknar högtidligheten vid äktenskapets ingående, har, till följe af grundolikheten mellan våra och våra fäders seder, ordet dock kommit att betyda något helt annat än fordom.

Innan vi lemna frågan om betydelsens utveckling, skola vi äfven något beakta, huru den kan förändras genom inflytande från andra ord.

Jag tänker i första rummet på ett sådant exempel som det tyska *ganz* (hvilket vi hafva lånat och återfinna i adverbet *ganska).* Det är ett från någon slavisk dialekt öfverfördt ord (hvilket på fornslaviska hette *konĭcĭ* »slut»), och det uttryckte i forntyskan till en början endast begreppet »fullständig». Då emellertid det tyska *heil* betydde såväl »fullständig» som »frisk», öfverfördes denna senare betydelse från *heil* till låneordet *ganz.* Emedan *heil* och *ganz* voro delvis synonyma ord, lät man dem bli (nästan) fullt synonyma.

I detta fall har betydelsen förändrats på analogisk väg, liksom vi senare skola se, att analogien vid förändringen af ordens form spelat en högst betydande roll. Måhända är en eller annan böjd att anse en betydelse-utveckling sådan som den senast anförda vittna om språklig urartning: ordet bibehåller icke blott sin äldre mening, utan genom ett slags missförstånd antar det dessutom äfven ett annat ords betydelse. Men det vore förhastadt att i den i fråga varande betydelse-förändringen se en oberättigad utveckling. När *ganz* först började användas i betydelsen »frisk», var denna, såsom hvarje nyhet i språket, ett fel. Men här som annars gäller det, att hvad som en gång var ett språkfel, blir genom språkbrukets häfd korrekt, och de vägar, som språket går för att blifva ett smidigt medel att uttrycka tanken, äro likgiltiga, blott detta mål uppnås. Det är resultatet, d. v. s. språkets ändamålsenlighet, hvarpå allt beror. Är resultatet godt, så voro vägarna, hvarpå det nåddes, berättigade.

Äfven af en annan anledning än den nu framhållna kan emellertid ett ords betydelse påverka ett annat. Det var en ursprunglig likhetspunkt i betydelsen hos *ganz* och *heil,* som framkallade en betydelse-förändring hos det förra ordet; men också en likhet i två alldeles obesläktade ords form kan vålla, att det enas betydelse mer eller mindre förändras.

Det händer ej så sällan att, när en familj välsignas med tolf barn, och det tolfte är en gosse, fadren med tanke på det fulla dussinet gifver honom namnet *Tolf.* Ursprungligen har detta namn dock intet med det likalydande räkneordet att göra. Det hade fordom formen *Thorulf,* och det utgör ett bland de många med det populära gudanamnet *Tor* bildade personnamnen. Man har således i *Tolf* på grund af dess tillfälliga ljudlikhet med räkneordet inlagt en helt annan betydelse än den ursprungliga; man har med andra ord tänkt sig en oriktig etymologi af *Tolf.* Här föreligger ett exempel på betydelse-förändring, framkallad af folketymologi.

Det är icke blott i namn, som man genom folketymologi inlagt en betydelse, hvilken ursprungligen var för ordet alldeles främmande. Förhållandet kan vara detsamma med andra ord. Särskildt är det låneord, som bli utsatta för dylika förändringar, och helt naturligt. När de införas i det främmande språket, lösryckas de från sina frände-ord och komma i en alldeles ny och främmande omgifning. Låntagaren vill då gärna förbinda nykomlingen med något bekant, och detta sker så mycket lättare, om han har en blott ofullständig kunskap om det främmande ordets egentliga betydelse. Det är på denna väg, som i Skånemålet t. ex. *gratis* kommit att betyda »direkte», *aktiv* »sparsam». Det förra har man anslutit till det ursprungligen från tyskan lånade *grad* »direkte» (jmf. tyska *gerade); det* senare till *akta sig* och *aktsam*. *Oration* har i nord-Skåne fått öfvertaga den mening, som *opposition* uttryckte, och det betyder således »invändning».

Men icke alltid blir den nya betydelsen så genomförd som i de nu nämnda orden. Det händer äfven, att ordet bibehåller sin gamla användning, men får liksom en svag biklang från ett annat, snarlikt ord.

Harjagers härad i Skåne har i sitt vapen af år 1692 en hare i fullt språng. För två hundra år sedan menade man således, att häradets namn stod i samband med ordet *hare*, och förmodligen tänkte man vid dess senare del på *jaga*, så att *Harjager* af dåtiden mer eller mindre medvetet sammanställdes med *harjakt.* Namnets äldre form *Hardhakra* lär oss dock något helt annat. Det utgör en sammansättning af adjektivet *hardh,* vårt *hård*, och fornspråkets *aker*, vårt *åker*, och det har således betydt »hård-åker», hvilket namn troligen gifvits med anledning af jordmånens beskaffenhet.

Namnet på halfön *Jutland* är sannolikt liksom våra svenska folknamn *götar* och *gutar* befryndadt med det latinska adjektivet *audax* »djärf», och *jutar* har alltså betydt »de djärfva männen». Detta hindrar icke den engelske skolgossen, som i sin kartbok ser Jutland sticka upp i en spets från det europeiska fastlandet, att förbinda namnet med det engelska *to jut* »skjuta fram». På liknande sätt tänker engelsmannen vid *cutlet* »kotlett» icke mindre än vid *cutler* »knifsmed» på *to cut* »skära». Etymologiskt har dock intet af orden med något af de andra att skaffa. Så väl *cutlet* som *cutler* äro romanska lån. Det förra återfinnes i det franska *côtelette,* vårt *kotlett,* som utgör diminutivum af *côte,* latinska *costa* »refben», under det att *cutler* motsvaras af det franska *coutelier,* som själf är en afledning af det latinska *cultellus* »knif».

I sammanhang med de anförda betydelseförändringarna, framkallade af missförstånd af ord, må äfven nämnas, huru ett ords betydelse kan förändras, emedan en handling jämte ordet blifvit missuppfattad. Äfven i detta fall är det fråga om ett låneord. Det forniriska *pōc* betyder »kyss», ehuru *pax* i latinet, hvarifrån det keltiska ordet lånats, har betydelsen »fred». Detta beror på ett bruk i den gamla katolska kyrkan. Vid absolutionen gaf presten åt den, som erhållit synda-förlåtelsen, en kyss med orden *pacem do tibi* »jag gifver dig frid». Irerna uppfattade kyssen som hufvudsaken och menade, att *pācem*, hvaraf iriska *pōc*, betydde kyss.

* * *

Den af Heraklit om vår menskliga värld och alla dess förhållanden uttalade satsen *allt flyter* har på intet område en större tillämplighet än på språket.

Språket är som en rinnande flod.

Liksom floden vid sin källa, under sitt lopp och vid sitt utlopp, trots alla tillflöden, trots en längd af kanske hundratals mil, dock är densamma; så finnes det en kontinuitet i språket under tusentals år trots alla de stora förändringar, som det under denna långa tidrymd genomgått. Äfven den största flod börjar som en liten rännil; så hafva äfven de rikast utvecklade kulturspråk en gång varit en fattig och oansenlig dialekt. Rännilen får tillflöden från skilda håll och växer; så riktas ock den torftiga dialekten på skilda vägar och blir ett språk, som kan uttrycka skaldens känslor lika väl som filosofens djupsinniga tankar.

Och liksom floden än flyter jämnt och stilla, än hastigt; stundom breder ut sig öfver större fält, stundom sammanpressas mellan trånga klippor — så är det ock med månget språk under olika perioder af dess lif. Än förändras det under loppet af sekler blott obetydligt; än utvecklas nya former och nya ljud i rask följd. Än sprider sig språket till bygder, där det förut var okändt; än tränges det åter tillbaka till ett trångt begränsadt geografiskt område.

Visserligen göra tillflödena floden större, och lånen språket rikare, men liksom tillflödena kunna vara sådana, att strömmens ursprungliga natur väsentligen förändras, så är det ock med språklånen: de kunna upptagas så ymnigt, att språkets karakter blir en väsentligen annan.

Och ännu en likhet: floden kan vara genomskinlig, men kan ock vara dunkel; och så äfven språket. Det finnes språk, hvilkas byggnad är lätt genomskådlig, där formsystemets upphof, åtminstone delvis, ligger i öppen dag; men det är ock andra språk, hvilkas byggnad är så dunkel och komplicerad, att den mången gång visat sig obegriplig trots grammatikerns alla ansträngningar. Och ytterligare: floden kan förgrena sig i skilda armar och sålunda gifva upphof åt olika floder. Så ock språket: lingvistiken lär oss, huru af ett gemensamt urspråk under århundradenas lopp flera dotterspråk uppstått, som så småningom gått hvart och ett sin väg.

Men framför allt ha vi skäl att sammanställa språket med den rinnande floden, emedan båda visa en ständig växling. Den strömmande floden är hvarje ögonblick sig själf olik, och dock densamma; språket är stadt i en ständig förändring.

Dessa språkets förändringar försiggå dock i regeln mycket långsamt. Inom *en* generation äro de för den ytlige iakttagaren knappast märkbara. Det är genom hopsummeringen af de minimala förändringarna, som de egentligen framträda. *Att* emellertid språket förändras, betviflar ingen, och särskildt blir utvecklingen påtaglig, om man erinrar sig, huru ett nu gångbart ord hetat eller skulle ha hetat för några hundra år sedan, om det då funnits i språket. Så, för att anföra ett exempel, skulle det förut omtalade, med gudanamnet *Tor* och *ulf* sammansatta personnamnet *Tolf* för 1500 år sedan hetat *Thonara-wol(a)far;* jmf. tyska *donner* och *wolf.* Det har krympt ihop från ett femstafvigt till ett enstafvigt ord. Numera har man intet minne af ordets upphof, men vid hvart och ett af de stadier, som det genomgått för att tillryggalägga utvecklingen från *Thonara-wol(a)far* till *Tolf,* kände dåtidens generation sambandet mellan den nya utvecklingsformen och den närmast föregående.

Men som nämndt utveckla sig språk med olika hastighet. Vi kunna erfara detta redan af de skilda dialekterna inom vårt eget språk. I flera afseenden kvarstå de svenska bygdemålen i Finland på en ålderdomligare ståndpunkt, än skriftsvenskan hade för sex hundra år sedan. Här liksom i mycket annat har allmogen troget bevarat forntida sed.

Förhållandet är i större utsträckning ett liknande med littauiskan i jämförelse med de andra moderna språken inom vår språkstam. Hon har ännu den dag i dag så troget bevarat drag af det för årtusenden sedan talade indo-europeiska urspråket, att man ofta måste gå tillbaka till det vediska sanskrit eller till Homeros' grekiska för att finna lika trogna drag af det gemensamma arfvet. Man har på sista tiden velat sätta denna littauiskans forntrogna byggnad i samband med folkets boningsplatser. Våra indo-europeiska fäders urhem låg — har man menat — ej på Asiens högland, såsom man fordom trodde, utan vid eller i närheten af Östersjöns sydöstra kust. Littauerna skulle fortfarande vara i besittning af detta en gång gemensamma fädernehem, från hvilket de öfriga indo-europeiska stammarna utvandrat. Och liksom de skulle ha stannat kvar i det urgamla hemmet, så ha de också trognast bibehållit urhemmets språk.

Men då språken undergå så stora förändringar, så frågar man sig: hvem är det, som framkallar dem? Är det måhända de i socialt afseende maktegande? är det kejsare och konungar?

En af Max Müller framdragen berättelse om kejsar Sigismund lär oss motsatsen.

Det var på konciliet i Konstanz år 1415, där frågan om de, från katolsk synpunkt, irrläriga husiterna behandlades. Kejsaren höll ett latinskt tal, hvari han uppmanade till att utrota det husitiska kätteriet. »Videte, patres, — så föllo sig hans ord — ut eradicetis schismam husitarum». Han använde *schisma* »skism» oriktigt såsom femininum. En munk ur hopen ropade: »nådigaste konung, *schisma* är genus neutrum». »Huru vet du det?» genmälte kejsaren. »Alexander Gallus säger det» var munkens svar. »Och hvem var Alexander Gallus?» blef den nya frågan. »Han var munk» var svaret. »Godt», slutar kejsaren, »och jag är kejsare af Rom, och mitt ord måtte väl gälla lika mycket som någon munks».

Det hjälpte icke — *schisma* är fortfarande neutrum.

Eller är det måhända de lärda filologerna, som diktera språkets lagar? Att de kunna utöfva något inflytande, är obestridligt, men huru ringa detta oftast är, visar oss ett färskt exempel från vårt eget språk. I fornsvenskan hette *närvaro, frånvaro* i nominativus *närvara, frånvara,* under det att de nu gängse *närvaro, frånvaro* brukades blott i oblika kasus, t. ex. *i hans närvaro.* Efter vår framstående språkforskare Rydqvists föredöme försökte man för ett par decennier sedan återinföra nominativformerna *närvara, frånvara.* Det lyckades emellertid icke, och det kommer helt visst aldrig att lyckas.

Språket går i allt väsentligt sina egna vägar trots kejsare och filologer, lika motsträfvigt emot att på befallning upptaga en egentlig nyhet som emot att återupptaga en redan forlorad form.

När jag sade, att språket går sina egna vägar, så bör detta uttryck icke missförstås. Man talar om att språket lefver, att det tillväxer, aftynar och dör. Dessa uttryck äro goda och berättigade, men, väl att märka, de innehålla blott bilder.

För icke så länge sedan resonnerade man emellertid ofta så, som om de innebure något mera. Man menade, eller resonnerade åtminstone, som om man menade, att språket hade en självständig tillvaro oberoende af det folk, som det tillhör. Man tänkte sig det gärna som en växt, och liksom växten verkligen lefver, så föreställde man sig gärna, att språket hade ett självständigt lif.

Det är emellertid icke så. Språket är helt enkelt ett meddelelsemedel genom hörbara ord. Det är intet annat än menniskans lydiga verktyg, men ett verktyg icke i hennes hand, utan i hennes mun. Nu kan egaren af ett verktyg forma om det: han kan göra det för sig bekvämare, så att han lättare handterar det. Därigenom blir det för honom nyttigare. Men det kan väl också någon gång hända, att han i sin sträfvan efter bekvämlighet gör verktyget något mindre ändamålsenligt i något annat afseende. Förhållandet är detsamma med språket. Skillnaden är blott den, att det ej är *en* individ, utan en stor mängd individer, som gemensamt eger detta, det bästa, det sinnrikaste, det oumbärligaste af alla verktyg. Därför måste alla ha ett ord med i laget, när fråga är att förändra detta *commune bonum.* Det är alltså hvarken monarken eller filologen, som stiftar språkets lagar, — det är det folk, som det tillhör.

Men det är här dock icke fullt berättigadt att tala om lagstiftning i vanlig mening. För att finna en passande jämförelse böra vi tänka oss tillbaka till en tid, då ingen skrifven lag fanns. Samhället var därför icke laglöst; det hade en oskrifven sedvänje-rätt. Hvad folket under århundraden eller årtusenden funnit vara rätt, det *var* faktiskt hos det rätt. Äfven om denna sedvänje-rätt aldrig så mycket skulle strida mot den uppfattning, som en senare tidsålder eller andra samtida folk kunde hafva om rätt och rättvisa, så var den en gång häfdvunna sedvänjan dock obetingadt bestämmande: från den fanns intet vad. Så ock med språket. Hvarje språk, äfven vildens ofta outvecklade mål, har sin sedvänje-rätt. Så, som folket talar detta sitt språk, sådant är det. Hvad denna sedvänje-rätt godkänner, det *är* rätt, oberoende af huru andra folk möjligen skulle uttrycka samma tanke, och oberoende af huru språkbruket uppstått. Ty språket är helt enkelt, hvad de till språkområdet hörande menniskorna göra det till. Det de allmänt säga, *är* riktigt, äfven om det en gång varit ett aldrig så stort språkfel.

Hvad grammatikern har att göra, det är att kodifiera sedvänje-rätten, och genom denna kodifiering kan språkbruket i enskilda punkter blifva mera fast. Men vi må icke glömma, att sedvänje-rätten fanns före dess kodifiering.

Frågan »hvilka faktorer förändra språkets form?» är därför liktydig med frågan: »hvilka faktorer förmå de till ett språkområde hörande menniskorna att förändra sitt språks form?»

Vi skola först något behandla sådana förändringar, som man fullt, eller åtminstone väsentligen, medvetet företager.

Åtskilliga halfvilda folks språk hafva undergått betydliga förändringar genom hvad man brukar kalla *tapu*. På grund af vidskeplig vördnad för vissa högt stående personer är det förbjudet att nämna deras namn, och ofta till och med att begagna ett ord med en stafvelse likalydande med dessa namn. Mest känd är *tapu* från Tahiti. Personnamnen i inbyggarnas språk äro oftast bildade af gångbara ord, och höfdingarna bruka hafva åtskilliga namn. Bestiger nu en ny höfding tronen, bannlysas ur det dagliga samtalsspråket ord, som ingå i hans namn, och äfven stafvelser, som hafva tillfällig ljudlikhet därmed. Fastän de så aflägsnade språkelementen efter hans död få återupptagas, sker detta dock icke alltid. När t. ex. *Tu* (»stå») blef konung, så afskaffades *tu* »stå» i vanlig mening och ersattes af *tia*. Men icke heller *fetu* »stjärna» fick användas, fastän det etymologiskt ej är besläktadt med *tu* »stå», utan i stället infördes *fetia*. På enahanda sätt utbyttes *tu pa pau* »ett lik» mot *tia pa pau*. Om herskarens namn är sammansatt, medgifves det dock, att vissa bland kompositionslederna få vara i bruk. Under drottning *Po-mare*'s regering (*po* natt, *mare* hosta) fick *mare* begagnas, men icke *po,* som ersattes af *mi.*

Vi finna detta underligt, men vårt eget och åtskilliga vårt närstående språk kunna uppvisa omgestaltningar af ord, hvilka ha en viss frändskap härmed.

Jag tänker på afsiktliga förändringar af åtskilliga utrop och bedyrande uttryck, hvarvid orden stundom anslutits till andra språkets ord. Man har en skygg motvilja emot att oförändradt nämna Guds namn i dylika uttryck, och afgrundsfursten och hans hemvist vill man hellre antyda än uttryckligen framhålla. Redan den gamle lexikografen Levin Möller anmärker riktigt i sitt fransk-svenska lexikon (1755) om det franska *morbieu* eller (det senare brukliga) *morbleu,* att det är »en svordom, som är uptänckt i stellet för den grufveliga *Mordieu»,* d. v. s. *mort de Dieu,* motsvaradt af det danska *Gudsdød!* Sedan *mordieu* förändrats till *morbieu*, har man genom anslutning till adjektivet *bleu* »blå» utbytt detta mot *morbleu.* På samma sätt har det franska uttrycket *corps (de) Dieu* »Guds (Kristi) lekamen» gifvit upphof åt *corbieu* och *corbleu.* På tyska talar man om *ein verflixter kerl* i st. f. *verfluchter,* och genitiven *Gottes* har i åtskilliga utrop omgestaltats till *kotz*, *botz*, *potz* och äfven till *bocks;* så t. ex. i *botz blut, bocks marter* (häntydande på Kristi blod och pina), *potz tausend.* En eufemistisk sträfvan har hos oss vållat, att man stundom kan få höra *tusan,* som själft är en eufemistisk förkortning af *tusan djäflar*, uttalas på franskt sätt såsom *tysáng*. I vårt *förbaskad* igenkänna vi ett, säkerligen under inflytande af det munartliga *baska* »slå», förmildradt *förbannad*.

Det karakteristiska för dessa språkförändringar är, att de företagas afsiktligt. Man finner den förut använda språkformen anstötlig och modifierar den därför i större eller mindre grad. Här hafva vi således exempel på försök att förbättra språket, och försök som verkligen ledt till resultat. Men de flesta språk undergå på denna väg endast ringa förändring.

De obetingadt allra flesta förändringarna af ordens yttre form försiggå oafsiktligt eller åtminstone väsentligen oafsiktligt. Allra oftast tänker den talande ingalunda på att förbättra sitt språk. Han vill i hvarje fall uttrycka sig på det för honom själf lättaste sättet, för så vidt som begripligheten af hans ord därigenom icke väsentligen minskas. Lyckas detta någorlunda, så är han tillfredsställd, och han bekymrar sig föga om, huruvida själfva uttrycksmedlet, språket, genom hans åtgörande förbättras eller icke. Han har blott det närmaste målet i sikte.

Men just därför att för de obetingadt allra flesta medlemmarna af ett språkområde språket blott är ett medel, just därför att för dem ordens betydelse utgör hufvudsaken, och deras form blott är en bisak -- därför låta de ordens form undergå så stora förändringar.

Det är dessa oafsiktliga, eller väsentligen oafsiktliga, förändringar, som under århundradenas lopp mången gång alldeles omgestalta språket. Det är dem, som lingvisterna på de skilda språkområdena i synnerhet under de senare årtiondena med stor ifver studerat.

De viktigaste af dessa språkförändringar låta hänföra sig till två stora grupper.

1. Förändringar, framkallade genom uttalslättnad (vanligen mindre lämpligt kallade 'ljudlagsenliga förändringar').

2. På analogisk väg alstrade förändringar (analogibildningar).

Det är emellertid icke synnerligen länge sedan språkvetenskapen började fullt bestämdt skilja dessa olika arter af förändringar, och särskildt är det icke många år sedan analogien blef en fullt erkänd faktor vid förklaringen af språkets former.

Fastän redan forntidens grekiska grammatici i någon ringa mån hade iakttagit analogibildningen såsom en oregelbundenhet — af dem kallades den *metaplasmos* »ombildning» — och fastän äldre jämförande språkforskare i vårt århundrade då och då kunde fatta former såsom uppkomna på analogisk väg, så var det först Wilhelm Scherer, som i sin geniala bok »Zur geschichte der deutschen sprache» (1868) använde analogi-principen i större utsträckning såsom ett viktigt medel att förklara språkhistoriska problem, och särskildt former tillhörande äldre språkstadier.

Det kan synas förvånande, att analogiens makt så sent blifvit erkänd, då fall af analogibildningar möta oss hvarje dag, och då ingen mor eller far kunnat undgå att iakttaga denna för språket så ytterst viktiga faktor vid sina barns stapplande försök att tala.

Helt visst har mången hört en eller annan liten späd anförvant tala t. ex. om sina *handa* i st. f. *händer.* Då man säger *en kam : två kamma(r)*, *en damm : två damma(r),* så menar han, och onekligen med en viss rätt, att man borde kunna säga *en hand : två handa(r).* Vi rätta en dylik, efter vårt språks grammatik felaktig, nybildning, och den lille lär sig snart att liksom de äldre säga *händer.* Men i vårt grannland Danmark har just en likartad nybildning blifvit den numera enda godkända formen. Liksom vi säga *en hand : två händer, en rand : två ränder,* så har det i den äldre danskan hetat *to rænder.* Men i analogi med *en kam: to kamme* o. s. v. säger man numera i danskan *en rand: to rande.*

Orsaken till att man så sent insett analogiens ofantliga betydelse, är just att den dagligen verkar midt ibland oss. Ty mången gång blir inom vetenskapen det närmast liggande, det enklaste, sist funnet. Man hyser en halft omedveten ringaktning för det som man dagligen kan iakttaga hos sin närmaste omgifning.

De äldre grammatici kunde möjligen tänka sig, att sådana barnkammarens nydaningar som den nyss anförda kunde försiggå i ett eller annat modernt och, såsom man menade, degenereradt språk. Men ej kunde man tro, att de klassiska, för sin logiska konsekvens beundrade språken, bärarna af Greklands och Roms med rätta högt skattade litterära mästerverk, eller det ännu mera vördnadsvärda, ålderdomliga sanskrit skulle hafva tillåtit sig något dylikt! Man förbisåg, att menniskoanden dock har varit sig väsentligen lik i alla tider; man förbisåg eller tänkte ej på, att äfven de språk, som äro de äldsta inom vår språkfamilj, ha en lång, lång, för oss hufvudsakligen okänd utvecklingshistoria bakom sig, och att således alla former, som för vår tids språkforskare äro »riktiga» i dessa gamla språk, en gång varit »oriktiga», att äfven de en gång varit nyskapelser af en eller annan art.

Liksom geologen genom att studera de små aflagringar, som nu försiggå i våra åar och bäckar, sluter sig till, huru mäktiga, mångtusenåriga bildningar en gång uppstått på vår jord, så behöfde språkforskaren komma till insikt om, att de i språket verkande krafterna, i stort sedt, äro desamma nu och för tusentals år sedan. Han måste lära sig, att man är fullt berättigad i belysning af nutidens nybildningar studera forntidens.

När barnet till singularen *hand* nybildar *handa* i st. f. *händer,* så beror det naturligtvis på obekantskap med den gängse formen *händer.* Barnet har nog hört denna form, men emedan den afviker från språkets vanliga sätt att bilda pluralis, erinrar det sig den ej. Det tror att *hand* böjes liksom *kam, damm* o. s. v., och det säger därför *handa.* Eller annorlunda uttryckt: det förbinder i tanken ett ord *(hand)* med vissa andra ord *(kam, damm* o. s. v.), och låter det därför förändras till öfverensstämmelse med deras form; i detta speciella fall låter det pluralformen till *hand* förändras till öfverensstämmelse med de andra pluralformerna.

Det är på detta eller på ett härmed besläktadt sätt, som alla analogibildningar i alla språk uppstått, vare sig att de först inträdt i en äldre generations tal, eller — hvilket merendels torde vara fallet — tidigast försiggått hos den yngsta generationen, hos barnen, och kommit att tillhöra de vuxnas språk först därmed, att denna yngsta generation så småningom blef den äldre.

Vid alstrandet af en formförändring på analogisk väg gifver man vika för erinringen om en eller flera andra former, så att man till öfverensstämmelse med den eller dem ombildar den äldre formen. Det är således en psykisk faktor, som framkallar analogibildningen, och dess resultat är större harmoni mellan olika språkformer — ett resultat, som den talande icke direkt eftersträfvat, utan väsentligen omedvetet åstadkommer.

Analogien har emellertid för språkens utveckling spelat den allra största roll. Utan den skulle svårigheten att lära ett språk ha varit mångdubbelt större, än nu är fallet. Ty när, genom språkets utveckling, former uppstått, som för den omedelbara språkkänslan allt för litet harmoniera med öfriga former, så kommer denna väsentligen omedvetna analogisträfvan såsom den utjämnande, man kan i viss mån säga, den korrigerande faktorn. Och denna utjämnande faktor är oupphörligt i verksamhet och behöfver oupphörligt vara det. Än genom tillämpandet af nya ljudlagar, än genom lån från andra håll hafva ord och former kommit i bruk, som strida emot språkets karakter för öfrigt. Då är det analogien, som omgestaltar dem till öfverensstämmelse med språkets skaplynne.

Några exempel på analogiska nybildningar skola åskådliggöra detta, och på samma gång skall jag meddela några af de allra viktigaste grunder, enligt hvilka man kan indela sådana bildningar.

De kunna uppträda så väl i ordens stam som i deras afledningsändelser och i deras böjningsändelser.

Den nysvenska flexionen af den grupp af verb, hvilken nu böjes såsom *bjuda : bjöd : bjudit*, är ett godt exempel på, huru stammen kan påverkas af andra böjningsformer, tillhörande samma ord. Fordom böjdes *bjuda: böd: budit.* I början af vårt århundrade användes af *bjuda* dessa former, och i vår äldre bibelöfversättning heter det ju ännu »de som voro *budne,* voro icke värdige». Det föreföll emellertid såsom en oregelbundenhet, att blott presensformerna *bjuda, bjuder, bjud* började med *bj;* man öfverförde därför *j* äfven till de öfriga formerna och sade *bjöd, bjudit.* Då, såsom i detta *bjöd,* böjningen ligger i själfva stammen, så har i och med dess ombildning äfven böjningen förändrats.

Det svenska *kamma* har lånat sin stamvokal från *kam*. På danska heter det *kæmme*, och i åtskilliga svenska bygdemål kvarlefver *kämma*, hvilket anföres såsom tillhörande vårt riksspråk ännu i lexikon från midten af detta århundrade. Danskan och de svenska bygdemålen hafva i detta fall bibehållit den äldre formen. *Kämma* har nämligen uppstått af ett äldre *kambja*, bildadt af *kam*, äldre *kamb*. Men sedan detta *kambja* utvecklats till *kämma*, hade öfverensstämmelsen med *kam* upphört: man öfverförde därför *a*-ljudet från *kam* till *kämma* och uttalade *kamma*, hvarigenom harmonien mellan verbet och substantivet var återställd. Då vi alltjämt säga så väl »*låsa* en dörr» som »*läsa* en dörr», så är förhållandet ett liknande. Den äldre formen *läsa* har efter *lås* ombildats till *låsa*. I dessa exempel har man omdanat ett ords stam till öfverensstämmelse med ett annat närstående ord.

Manét, namnet på det liksom nässlan brännande hafsdjuret, visar, huru en ordstam kan påverkas af fullkomligt obesläktade ord. Djuret heter på tyska *meernessel*, på engelska *seanettle*, och helt visst har man att såsom en äldre form af *manet* tänka sig *marnät*, sammansatt med det fornsvenska *mar* »haf», som återfinnes i *marsvin* »tumlare», och med det alltjämt i bygdemål kvarlefvande *nät* »nässla». Ännu Linné skrifver i pluralis *manäter*. Då vi nu utbytt det äldre *manät* mot *manét*, har det skett under inflytande af ord sådana som *planét, komét*, *rakét,* som sluta på den accentuerade ändelsen *-et*. *Manä't* hade nämligen bibehållit en i vårt äldre språk vanlig accentuering af sammansatta ord, och man sammanställde därför oriktigt dess accentuerade ordslut *-nät* med en accentuerad afledningsändelse.

Huru en verklig afledningsändelse kan undergå analogisk ombildning, lär oss t. ex. det engelska *egotism,* jämfördt med vårt *egoism.* Detta vårt låneord, som under samma form återfinnes i många andra europeiska språk, är med afledningsändelsen *-ism* bildadt af det latinska *ego* »jag» och betecknar som bekant egenskapen att taga en otillbörlig hänsyn till det egna jaget. Men då man hade ord sådana som t. ex. *patriot-ism,* samhörigt med *patriot*, *idiot-ism*, bildadt af *idiot,* så fattade engelsmannen ej blott *-ism* utan *-tism* såsom utgörande afledningsändelsen i *patrio-tism, idio-tism* och menade sig vara i sin goda rätt, då han i harmoni med de nämnda orden ombildade *egoism* till *egotism.*

Exempel på analogisk förändring af böjningsändelser förete våra moderna germanska språk i ofantligt stor utsträckning. Det är på denna väg, som till mycket väsentlig del i vårt eget språk ord, som på ett äldre språkstadium hade olika böjning, numera hafva erhållit samma eller väsentligen samma flexion. Blott ett par fall må nämnas.

Den gamla genitiven *ättar* af substantivet *ätt* finnes alltjämt i *ättartal.* Utanför sammansättningar har däremot *ätt* efter de ytterst vanliga genitiverna på *-s, skogs, dags* o. s. v., antagit formen *ätts*. I *fäder, bröder,* pluralis till *fader, broder,* har nysvenskan kvar den äldre böjningen, under det att de forna pluralformerna *möder, dötter, syster* till släktskapsorden *moder, dotter, syster* ersatts af nybildningarna *mödrar, döttrar, systrar.* Dessa ha danats efter t ex. pluralerna *lefrar* (till *lefver)*, *fjädrar* (till *fjäder)* och ha undanträngt de äldre, från det moderna språkets synpunkt oregelbundna, formerna.

Redan dessa få exempel visa, att det i regeln är de vanligare flexionsformerna, som uttränga de mindre brukliga.

Mången gång kan emellertid den analogiska ombildningen icke sägas hafva drabbat någon bestämd del af ordet, dess stam, aflednings- eller böjnings-ändelse, utan ombildningen är så genomgripande, att resultatet fastmer är en fullständig nyskapelse. När ett barn t. ex. till *ge,* i samtalsspråket ofta uttaladt *ji*, nybildar preteritiformen *jidde* efter sådana mönster som *bo : bodde, tro : trodde*, så har nybildningen *jidde* intet enda ljud gemensamt med *gaf,* som det till betydelsen motsvarar. Äfven en form sådan som det nysvenska *simmade* i st. f. det äldre *sam* är att fatta såsom en fullständig nyskapelse efter t. ex. *limma : limmade, lemna : lemnade.*

I vissa fall kan det vara förenadt med en viss svårighet att afgöra, huru stor del af ett nybildadt ord som uppstått på analogisk väg; det kan nämligen bero på, från hvilket äldre ord man utgår. Ty stundom händer det, att två till betydelsen mycket närstående ord så hopsmälta till ett nytt, att hvartdera lemnar lika mycket eller i det närmaste lika mycket stoff vid det nya ordets bildande.

I barnspråket äro sådana hybrida former icke så sällsynta. Så kan man t. ex. få höra ett barn tala om *tiggar* i betydelsen »taggar» eller »piggar». Det ville benämna de spetsiga tingestarna, och det erinrade sig båda de synonyma orden *taggar* och *piggar*. Då det tvekade, hvilketdera borde väljas, eller huru föremålet rätteligen kallades, blef resultatet i detta dilemma, att det tog lika mycket från hvartdera ordet och nybildade *tiggar*. På likartadt sätt har jag hört barn tala om »solhetta och *gadd*». Här är det de två liktydiga orden (sol)*gass* och (sol)*badd*, som alstrat (sol)*gadd*. *Bråma* var för den yngre generationen i en familj det stående ordet för kornas råmande, och dess upphof är lätt insedt: af de ljudbetecknande verben *brumma* och *råma* har det nya *bråma* uppstått.

Vi, den äldre generationen, finna dylika barnkammarens nyskapelser betänkliga och halft komiska, men vi kunna dock ej fritagas från att själfva stundom använda likartade. Då järnvägarnas t. ex. tredje *klass* stundom, i öfverensstämmelse med terminologien på ångbåtar, kallas dess tredje *plats*, så händer det ibland, att dessa två ord i vulgärspråket sammansmälta till *klats.* Vårt i samtalsspråket gångbara *bekyttad* har att tacka en sammansmältning af *bekymrad* och *betuttad* för sitt upphof.

Det förekommer äfven någon gång, ehuru mera sällan, att vid sammansmältning af två ord med utpräglad olika mening, nybildningen förenar båda de äldre ordens betydelser. Huru olikartade begrepp orden *pulpet* och *tupé* än uttrycka, har likheten i deras accentuering i förbindelse med en viss frändskap i deras form för öfrigt förledt den skånske bonden till att sammansmälta dem till det enhetliga *tulpét,* och denna djärfva nyskapelse får betyda så väl »pulpet» som »tupé».

I ett par af de förut anförda exemplen, såsom barnspråkets *jidde* och vårt *simmade,* var den analogiskt nybildade formen längre än den äldre, och detta är mycket ofta händelsen. Jag erinrar om, huru man jämte den äldre bestämda pluralformen *husen, slagen* äfven har fått de längre *husena, slagena* under inflytande från den öfverväldigande stora massan af maskulina och feminina ord sådana som *gossarna, kvinnorna.* I danskan har den äldre obestämda pluralformen *hus,* som kvarlefver i svenskan, förlängts till *huse;* då man till *dag, skov* o. s. v. hade pluralerna *dage, skove,* så nybildade man till åtskilliga neutrer likartade pluralformer *(huse).* Denna formernas förlängning på analogisk väg är lätt förklarlig. Vid analogibildningen åsyftar man icke ett underlättadt uttal. Den tillfredsställer icke talorganens, den tillfredsställer den oreflekterade språklogikens kraf. Ordets volym är således för den utjämnande analogi-tendensen oväsentlig.

Liksom orden kunna genom analogisk påverkan få en förökad volym, så kunna de därför äfven bibehålla sitt gamla omfång oförändradt eller få en mindre volym.

Jämte de äldre supinerna *kluvit, flugit* förekomma i talspråket äfven *klyfvit, flygit* o. s. v. Stamvokalen har öfverförts från presens *klyfva, flyga,* utan att ordens omfång förändrats.

Ett exempel på formens förminskning hafva vi däremot i vårt *gry*. Det betecknar som bekant den korniga sammansättningen i sten eller metall, t. ex. *fint gry i en kvarnsten,* men förekommer äfven i öfverförd mening, t. ex. »det är godt *gry* i ynglingen». Under 1700-talet hette ordet i båda dessa användningar *gryt*, som brukades långt in i vårt århundrade. Ännu förekommer *gryt* i betydelsen »stenrös», och ett besläktadt ord hafva vi i *gryta*, egentligen en till kokkärl använd urhålkad sten. Då bestämda formen af *bly* kunde heta *blyt,* af *trä trät* o. s. v., så missuppfattade man *gryt* såsom bestämd form och förkortade det därför till *gry*. — En besläktad förkortning föreligger i det moderna *drots,* jämfördt med det äldre språkets *drotset*. Det kan synas öfverraskande, att denna manliga titel, benämningen på en af rikets högsta värdigheter i forna dagar, är genus neutrum, men såväl detta som ordets förkortning beror på en art missuppfattning. Det äldre *drotsete,* som lånats från Tyskland, och hvari vi återfinna *drott* »krigarskara» och en frände till vårt *sitta,* betecknar snarast den som sitter främst bland konungens krigarskara, och som vid bordet anvisar denna plats. I sidoformen *drotset* fattade man det slutande *-et* såsom bestämda artikeln, motsvarande *-et* i t. ex. *hus-et.* Liksom man sade *ett hus,* trodde man sig därför vara berättigad att säga *ett drots.*

Om språket med föga égard behandlat denne konungadömets höge embetsman, då det gifvit honom ett sakligt genus, så har det icke haft mera försyn till och med för en mäktig konungs namn.

Någon gång hör man talas om att »det går som *ett jehu*». De flesta, som så säga, torde föga ana, att uttrycket är att återföra till ett ställe i gamla testamentet. Om konung Jehu heter det, att »han körer lika som om han vore rasande» (2 Kon. 9,20). Detta har varit anledningen till, att vi tala om att *fara som Jehu,* d. v. s. med flygande fart. Men man glömde, att *Jehu* var ett konunganamn, och då vi säga »fara som ett yrväder», »som ett torrt skinn» o. s. v., så lät man *jehu* blifva genus neutrum. Detta är blott ett exempel bland många på, huru likhet i betydelse omgestaltat ordens genus.

Äfven vid ombildningen af ordens form har stundom likhet i betydelse ensam varit bestämmande.

Man kan nämligen uppställa följande hufvudorsaker till analogisk förändring. En form ombildas efter en eller flera andra på grund af 1) likhet i betydelse (eller funktion), 2) likhet i form, 3) sammanträffande i satsen. Äfven två af dessa faktorer eller alla tre kunna gemensamt framkalla nybildningen.

Skånemålets *voss* i st. f. *oss* utgör ett karakteristiskt exempel på att betydelse-likhet ensam vållar formförändring. Ordet har rönt påverkan från nominativ-formen *vi*, ehuru denna icke har något ljud gemensamt med *oss*. När man i det sydsvenska samtalsspråket stundom får höra *mora* i betydelsen bondhustru, så beror det därpå, att bondhustruns vanliga tilltalsord *mor* utvidgats för att bättre harmoniera med andra kvinnliga benämningar såsom *kvinna, piga*, *gumma* o. s. v.

Af likartad anledning hafva sådana ytterst vanliga nybildningar framkallats som det nyss i annat sammanhang anförda nysvenska *ätts* i st. f. äldre *ättar;* detta hade genitiv-betydelse liksom *skogs, dags* o. s. v.

Huru likhet i formen ensam kan föranleda analogibildning, visar det af Gustaf Billing från nordskånskan anförda *bardus* »burdus». Trots den stora olikheten i betydelse mellan detta ord och *kardus,* har helt visst detta senare framkallat uttalet *bardus*, emedan orden genom ljud och accentuering erinrade om hvarandra. Man får härvid äfven besinna, att »burdus» är ett föga gångbart ord, hvars högsvenska form därför kanske aldrig blifvit fullt hemmastadd i bygdemålet. De nysvenska orden *sanning, fägring* utgöra ett icke fullt lika säkert exempel. I vårt egentliga fornspråk hette de *sannind, fäghrind;* det är under inflytande från de talrika orden på *-ing: rening, blomstring, vinning* o. s. v., som de erhållit sin nuvarande gestalt, men möjligen har härvid äfven betydelsen så till vida spelat en roll, som *sannind, fäghrind* liksom många ord på *-ing* voro abstrakta substantiv.

En härmed delvis besläktad uttalsförändring har varit på väg att genomföras i ordet *lösören,* och det visar, huru ett ord kan meddela ett annat sin form. Den gamle, för sin tid utmärkte lexikografen Serenius upptar såsom motsvarighet till det latinska *mobilia* det för oss onekligen öfverraskande »lösör*o*n», och han omtalar »*lös-öron* som en hustru för i bo med sig». Äfven i andra skrifter från 1600- och 1700-talen möter denna form. Det är likheten med *öron,* pluralform till *öra,* som förledt till denna underliga ombildning af *lösören.* Men härvid har troligen äfven den omständigheten spelat en roll, att *öron* i vissa bygder uttalades som *ören.* Vid sitt bemödande att undvika denna dialektform sköt man öfver målet och skref *lösöron.*

Den senast anförda förändringen har flera beröringspunkter med hvad man brukar kalla folketymologiska ombildningar af ords form, utan att dock, i egentlig mening, böra hänföras till sådana. Vi veta redan, att folketymologien kan åt orden gifva nya betydelser; vid omgestaltningen af deras form är dess verksamhet ingalunda mindre. Det är en ursprunglig likhet i två (eller flera) ords form, som gifver anledningen till ombildningen. Men under den egentliga och karakteristiska folketymologiska omdaningen af ordformer har man att föra blott sådana förändringar, vid hvilka man på grund af en viss formlikhet hos ett ord med ett annat (eller flera andra) i det inlägger en i någon mån modifierad betydelse och till förtydligande af denna äfven omgestaltar formen.

Hit hör t. ex. vårt uttryck »att följa någon i *hamn* och häl», som växlar med *i ham och häl.* Våra bygdemål bevara det gamla *ham* »knäveck», och denna betydelse hafva äfven det danska *hambugt* och det fornsvenska *hamulbughi.* Jämte detta *ham* hade emellertid vårt äldre språk ett annat *ham* med sidoformen *hamn* i betydelsen »skepnad» och äfven »vålnad, skugga». Då nu »att följa någon i *ham* och häl» är liktydigt med att följa någon som skuggan, så inlade man i detta *ham* den betydelse, som tillkom *hamn, ham* »vålnad, skugga» och förändrade det ofta i öfverensstämmelse därmed.

För folketymologiska förändringar är det emellertid ingalunda behöfligt, att det ombildande ordet kan sammanfalla med det ombildade. En relativ likhet är ofta tillräcklig, och detta är särskildt fallet med nyinförda låneord eller med halft föråldrade ord, hvilkas form står mindre klart för medvetandet.

Ett exempel hafva vi i ordet *kimrök,* som på 1700-talet äfven hade den ursprungliga formen *kinrök*. Produkten erhålles nämligen genom förbränning af kådig tallved, tyska *kien*, och dess tyska, till oss öfverförda, benämning är därför *kienrauch* (på tyska äfven *kienruss*). Då emellertid varan inpackades i laggkärl, hvars sidostycken heta *kimmar*, så menade man, att *kinrök* måtte sammanhänga därmed och förändrade det till *kimrök*.

Katolikernas rosenkrans hette under vår medeltid både i Sverige och i Norge *rafband*, emedan den brukade förfärdigas af bärnstenspärlor, och *raf* var, liksom alltjämt i Danmark, namnet på bärnsten. Men reformationen kom, och rosenkransen kom ur bruk. Det gamla namnet förändrades då till *radband*, i äldre nysvenskan äfven skrifvet *raband*, emedan man tänkte på den rad af pärlor, som rosenkransen utgjorde, eller måhända emedan man förband detta hjälpmedel att räkna de ofta blott mekaniskt frammumlade bönerna med uttrycket *rada upp* (»läsa upp») *något*. Ännu heter det i Småland, att skördemännen *gå i raband*, när de gå efter hvarandra i en lång rad och afmeja säden, och i Vesterbotten gaf man ännu för hundra år sedan namnet *radband* åt åtskilliga af kulor gjorda barnleksaker.

Det är ganska sällsynt, att ett ord ombildas uteslutande på grund af sin ställning i satsen i närheten af vissa andra ord. Ett exempel lemnar oss dock italienskan. Här har den maskulina pluralformen *egli* »de» från formen för tredje personen i pluralis *amano* »älska» o. s. v. erhållit tilllägget *-no.* Emedan sådana sammanställningar som *egli amano* »de älska», *egli credono* »de tro» voro så ytterst vanliga, lät man *egli* förlängas till *eglino.*

Det är emellertid som nämndt ofta mera än en faktor, som framkallar analogibildningen. Så är det ytterst vanligt, att samtidig likhet i betydelse och i form åstadkommer ytterligare likdaning.

När t. ex. det äldre nysvenska *molna* efter *mulen* blifvit *mulna,* när det forna *rodare* genom inflytande från *rodd* blifvit *roddare,* så hafva vi fall häraf, och hit höra öfver hufvud de otaliga ombildningar, då den ena rotbesläktade formen påverkar den andra. — Härigenom förklaras ock vårt *hjälte.* Det från lågtyskan lånade *helt,* som alltjämt lefver kvar i danskan, har hos oss ombildats till *hjälte* genom inflytande af sådana den krigiske hjältens attributer som *hjälmen* och *hjältet* »svärdsknappen». När i fornsvenskan *fäderne* stundom åt *möderne* lånat sin rotvokal, så att man fått sidoformen *mäderne,* eller när i de romanska språken pronomenet för »vår» meddelat sin rotvokal till pronomenet för »eder», så att latinets *noster* och *vester* i franskan ha formerna *nôtre* och *vôtre,* så hafva vi här andra exempel på, huru en viss betydelse- och formlikhet mellan obesläktade ord alstrar analogibildning. Ty betydelser sådana som »fader» och »moder», »vår» och »eder» hafva naturligtvis många beröringspunkter och äro således i viss mån besläktade, äfven om de från annan synpunkt kunna sägas utgöra hvarandras motsatser.

Ett ännu bestämdare motsatsförhållande finnes mellan »tung» och »lätt». Men detta hindrar icke, utan just vållar, att dylika ord för tanken framstå såsom besläktade — hvilket de naturligtvis i viss mån äro — och därför kunna analogiskt inverka på hvarandra. Så har det italienska *grave,* af latinets *gravis* »tung», fått sidoformen *greve* genom inflytande från *leve,* latinska *levis* »lätt».

Det allmänt gängse uttrycket *Kreti och Pleti,* som i andra Samuels bok brukas som benämning på konung Davids lifvakt, torde snarast böra härledas ur de hebreiska *karat* »afrätta» och *palat* »fly». När i Ibsens Vildanden Gina förändrar det till *Kreti og Preti,* så är det ordens stora ljudlikhet i förening med deras ständiga sammanställning, som förledt henne till att göra dem ännu mera lika. Ett analogt fall erbjuder franskan, där *rimes léonines* — leoninska, särskildt rika rim — förändrats till *rimes léonimes.*

I dessa fall har det föregående ordet inverkat på det efterföljande. Ännu vid utsägandet af det senare ordet dröjer tanken kvar vid det nyss utsagda. Men det händer icke sällan, att man omvändt gör sig skyldig till för hastigt tänkande. När man framsäger något, som blifvit så fullständigt inlärdt, att dess upprepande är förbundet endast med en minimal själsansträngning, så inträffar det lätt, att tanken på det följande inställer sig ett ögonblick för tidigt, och vi öfverraska oss med att i vårt tal gifva uttryck åt denna för hastiga själsverksamhet. När t. ex. en person, som kan sin multiplikationstabell »som ett rinnande vatten», upprepar sitt ... *två gånger fem är tio, två gånger sex är tolf*..., så kan det stundom hända, att han i hastigheten tillägger *två gånger sju är sexton*. Det finnes ingen skymt till tvekan hos honom, hur mycket det gör, men vid det mekaniska upprepandet har tanken ilat i förväg till *två gånger åtta är sexton*, och han förledes därför att förtidigt säga *sexton*. Det är ofta en besläktad tendens, som i åtskilliga språk vållat, att det ena räkneordet påverkat det andra. Men ombildningen inträder så mycket lättare, om räkneordens form sedan gammalt har en viss likhet, hvartill kommer, att talens betydelse naturligtvis alltid tillhöra i viss mån samma sfer. Det är dessa samverkande förhållanden, som förklara t. ex. att i vissa tyska dialekter räkneordet *elf* efter det följande *zwölf* ombildats till *ölf*.

* * *

Vi svenskar lyssna med särskildt intresse till svensk-talande finnars uttal af vårt gemensamma språk. Svenskan i finnens mun väcker hos oss på denna sidan om Bottenhafvet så många halft undanskymda minnen om våra fäders forntida kolonisation i österled, om den långa period, då svensk och finsk historia var gemensam, om gemensamt tillkämpade segrar och gemensamt utkämpade lidanden. Men för filologen väcker detta språk till lif äfven helt andra tankar, tankar icke på forntiden, utan på framtiden. Han iakttar med särskild uppmärksamhet de drag hos finsk-svenskan, genom hvilka hon numera skiljer sig från högsvenskan i vårt land, och han finner i dem en ny bekräftelse på den gamla lagen, att upplösning af politiska eller sociala band framkallar språksplittring, under det att omvändt knytandet af sådana förbindelser vållar språklig likdaning.

Ett exempel på detta senare erbjuder eskimåernas språk. Dettas östra och vestra dialekter voro så olika, att stammar, tillhörande de två skilda områdena, knappast förstodo hvarandra. Men en gemensam årlig marknad inrättades i Rocky Mountains, och sedan dess hafva de skilda dialekterna allt mera närmat sig hvarandra.

Den finländska svenskan, jämförd med vår, visar åter, som nämndt, huru språket har tendens till differentiering, om det reglerande tryck i någon mån försvagas, som gemensamma yttre föreningsband utöfva.

Det är visserligen otvifvelaktigt, att svenskan i Finland och svenskan i Sverige redan under föregående århundraden varit i någon mån olika. Så veta vi, att med säkerhet redan under 1700-talet (men troligen mycket tidigare) den olikhet i accentuering fanns, som alltjämt karakteriserar den bildade klassens finsk-svenska språk. Men skiljaktigheterna hafva utan tvifvel icke obetydligt vuxit efter skilsmässan 1809. Jag erinrar här blott om några få drag. I Finland uttalar man alltjämt *d*-ljudet i *djup, djur* o. s. v., hvilket hos oss förstummats. Ord sådana som *dōm, dōmare, tōm, prōst* hafva ännu lång rotvokal enligt det finländska uttalet. Åtskilliga ord förekomma på andra sidan Bottenhafvet i en användning, som för oss är främmande. Så brukas *brud* där i betydelsen »fästmö» äfven i hvardagstalet. *Mera* motsvarar ofta vårt »ganska», t. ex. »denna gran är mera hög». Och finnen säger »läsa *på* tidningen», liksom fransmannen i hvardagligt tal kan använda »*sur* le journal».

Det först anförda exemplet visar, huru en uttalslättnad, eller såsom man oftast brukar säga ’ljudlag’, genomförts i Sverige utan att tillika göra sig gällande i Finland. Vi svenskar hafva funnit uttalet af begynnande *d* framför *j* i *djup* vara förenadt med svårighet och därför låtit det försvinna. Vår konservativa stafning erinrar emellertid om att *d*-ljud här fordom hörts. På alldeles likartadt sätt hafva vi i skriften påminnelser om, att under tidigare språkperioder andra konsonantljud förstummats framför begynnande *j*. Trots ortografien uttalas *hjort, ljus, gjuta* blott med *en* begynnelsekonsonant.

Ett exempel på ortografiens konservatism i motsats till talet erbjuder också den danska stafningen af *å*-ljudet med *aa* i t. ex. *gaa*, *staa*. Denna skrifsed lefver kvar från en tid, då *aa* i *gaa*, *staa* hade valör af långt *a*-ljud; detta har så väl i Sverige som i Danmark öfvergått till *å*-ljud: *gå, stå* o. s. v. — Ännu i äldre nysvenskan skrifves *nätzla, vatzla,* som i vårt nuvarande språk låtit *ts* assimileras till *ss: nässla, vassla.*

Redan dessa få exempel lära, huru i vårt eget språk åtskilliga uttalslättnader blifvit genomförda under de senaste århundradena, och de antyda, huru i de flesta språk alltjämt någon uttalslättnad just håller på att genomföras.

I motsats till förhållandet vid analogibildningar är vid uttalslättnaders genomförande en fysisk faktor bestämmande: det är för talorganen bekvämt att förändra uttalet; därför ändras det. Vid någon granskning af de anförda exemplen ser man emellertid lätt, att icke alla de antydda uttalslättnaderna varit af fullt samma art. Så är förlusten af begynnande *d* i *djup* betingad af, att *j* omedelbart följer, under det att begynnande *d* kvarstår i *dvala, då* o. s. v. Det långa *a*-ljudet har däremot i alla ställningar utvecklats till *å,* oberoende af huruvida det stod i ordets början eller icke, och oberoende af de närstående ljuden: *gåta, å, lås, vår* o. s. v. hafva alla fordom hetat *gāta*, *ā* o. s. v.

Man har således uttalslättnader af två olika slag:

1. Spontana uttalslättnader, som försiggå oberoende af de i närheten befintliga språkelementen, t. ex. *gå* af *gā.*

2. Kombinatoriska uttalslättnader, som betin-

gas af vissa i närheten stående språkelement, t. ex. *jup* af *djup*.

Ett gemensamt och viktigt drag för båda är, att de i regeln genomföras samtidigt i en stor mängd ord. Så har det långa *a*-ljudet i svenskan utvecklats till *å* icke blott i de nyss anförda få orden, utan i tjogtals andra. Det är icke blott i *djup* och *djur*, som *d* förstummats, utan i alla ord, som börjat med ljudförbindelsen *dj*. Såsom vi snart skola se, hafva visserligen äfven vid uttalslättnadernas genomförande ordens olika betydelser spelat en roll, men man kan på långt när icke så ofta påvisa detta, som vid analogibildningarna.

Med dessa förhåller det sig nämligen på helt annat sätt än med uttalslättnaderna. När t. ex. *oss* dialektiskt under inflytande af *vi* blifvit *voss*, så hafva icke andra med *o* början de ord (*om*, *opp* o. s. v.) samtidigt fått dylikt förslag af *v*; och helt naturligt, eftersom de på grund af sin betydelse icke i tanken förenades med *vi*. Analogien griper, i motsats till hvad fallet oftast är med uttalslättnaderna, blott enskilda ord eller smärre ordgrupper, hvilket naturligtvis icke hindrar, att våra språk dock äro fulla af analogibildningar, emedan denna likdaningsprincip oupphörligt har varit och alltjämt är verksam.

Genom de analogiska förändringarna tillfredsställes nämligen den omedvetna språklogiken; genom den erhålles öfverensstämmelse och harmoni mellan skilda språkformer. Det är åter talorganen, eller, annorlunda uttryckt, den talandes bekvämlighet, som blir tillfredsställd af de genom uttalslättnaderna ('ljudlagarna') alstrade nya ordformerna. Hvad som ganska oegentligt brukar kallas 'ljudlag', är intet annat än det kraf på ett lättare uttal, som under en viss period genomföres inom ett språkområde.

En annan karakteristisk skillnad mellan uttalslättnader och analogibildningar är, att dessa senare framträda med ett slag utan mellanstadier, under det att de flesta uttalslättnader försiggå gradvis.

När t. ex. det långa *a*-ljudet i *gā* under medeltidens senare del i vårt språk förändrades, så blef det icke på en gång till vårt nuvarande *å*-ljud i *gå*. Tvärtom försiggick förändringen så småningom under decennier, kanske århundraden, och under denna öfvergångstid användes i ordet hvarken det forna *a* eller det nuvarande *å*, utan mellanstadier mellan dessa ljud. Det långa *a*-ljudet erhöll nämligen först en obetydlig dragning mot *å;* därefter blef under nästa generation denna *å*-färgning något mera framträdande; under den därpå följande hade den kanske blifvit så stark, att man snarast kunde karakterisera ljudet som ett *å* med någon dragning åt *a;* och slutligen var vårt nuvarande *å*-ljud fullt utbildadt. Därmed var naturligtvis det forna *a*-ljudet ur bruk i alla dylika ord.

Helt annorlunda med analogibildningarna. Då i den äldre böjningen *bjuda : böd : buden* *j*-ljudet från *bjuda* öfverfördes äfven till de andra formerna, så att man fick *bjöd : bjuden*, så hade man icke under någon period mellanformer mellan *böd* och *bjöd* i den meningen, att man icke skulle hafva uttalat hvarken *böd* eller *bjöd*. Tvärtom, man använde båda dessa former, tills i våra dagar det äldre *böd* försvunnit eller håller på att alldeles försvinna. Det är dock ingalunda alltid, som den äldre formen vid analogibildning så fort gifver vika. Mången gång kunna den gamla formen och den nya i sekler stå vid hvarandras sida.

Denna nu framhållna olikhet kan emellertid visst icke uppställas såsom obetingadt karakteristisk för former, uppkomna genom uttalslättnad, och för analogibildningar. I många fall har nämligen äfven det genom uttalslättnad alstrade nya ljudet framträdt, så att säga, fullfärdigt på en gång. Detta torde ofta eller oftast vara fallet, då det redan användes af språket i andra ställningar. När t. ex. *ang-gå* brukas vid sidan af *an-gå* genom anslutning af *n* till det följande *g*-ljudet, så är det mycket möjligt, att intet mellanljud mellan *n* och *ng* under någon tid användts, utan att *ng*-ljudet i *ang-gå* varit på en gång fullbildadt, emedan man sedan gammalt hade *ng*-ljudet i *tång, lång* o. s. v. Detta är obetingadt fallet, när ett ljud ersättes af ett nytt, som frambringas af ett helt annat talorgan, t. ex. då, såsom fallet varit i flera moderna språk, tungspets-*r* utbytes mot det s. k. skorrande *r*-ljudet, som alstras af tungroten.

Alla slag af former, uppkomna genom uttalslättnad, äro således till sin princip icke i samma grad skilda från analogibildningar. Öfver hufvud kunna de kombinatoriska uttalslättnaderna i viss mån sägas bilda en brygga mellan de två stora grupperna af språkförändringar. Vid genomförandet såväl af kombinatoriska uttalslättnader som af analogibildningar spela nämligen andra språkelement (ljud) en roll. När *nätsla (nätzla)* utvecklas till *nässla*, och när *oss* genom inflytande från *vi* blir *voss*, så har i förra fallet *s* i *nätsla*, i senare fallet *v* i *vi* spelat en roll. Äfven vid förändringen af *nätsla* till *nässla* har det psykiska momentet i någon mån varit bestämmande, ty redan när man skulle uttala *t*, tänkte man på det följande *s* och lät därför, för att underlätta uttalet, ljudförbindelsen *ts* ersättas af *ss*.

Under det att de på analogisk väg genomförda förändringarna hafva framkallats af en psykisk faktor, har således en psykisk i förening med en fysisk faktor vållat de kombinatoriska uttalslättnaderna. De spontana uttalslättnaderna åter hafva förorsakats ensamt af en fysisk faktor.

Men exempel kunna uppletas, som framställa likheten mellan kombinatoriska uttalslättnader och analogibildningar i vida bjärtare dager. Jag har hört ett barn normalt uttala *blo(d)budding* såsom *blobludding*, och motivet härtill var helt visst väsentligen, att det fann detta senare uttal lättare. För barnets oöfvade talorgan var det svårt att på olika sätt uttala de omedelbart efter hvarandra följande, med bortseende från *l*, snarlika stafvelserna *blo-* och *bu-*, liksom det för vuxna kan vara vanskligt uttala sådana sammanställningar som de bekanta *sex laxar* . . . eller *flyg fula fluga* . . . Onekligen har denna uttalslättnad dock en ganska stor likhet med den väsentligen analogiska förändring, då i uttrycket *Kreti og Pleti* det sista ordet förändras till *Preti* under inflytande af det föregående *Kreti*. Härvid böra vi likväl ihågkomma, att en form mycket väl kan samtidigt förändras så väl till följe af sträfvan efter uttalslättnad som genom analogi-påverkan. Det är därför ganska möjligt, att vid uppkomsten af barnets *blobludding* äfven en analogi-tendens framkallat större harmoni mellan de två stafvelserna, liksom omvändt det kan anses som en uttalslättnad att omedelbart efter *Kreti* säga *Preti* i st. f. *Pleti*. Enligt min uppfattning har det för mycket blifvit förbisedt, att kraf på uttalslättnad ('ljudlag') och analogipåverkan samtidigt kunna föranleda en ny forms uppkomst. Under vissa förhållanden torde villkoret för en ny forms framträdande just hafva varit samverkan af båda dessa faktorer. Men här är icke platsen att vidare gå in på denna fråga.

Då emellertid uttalslättnaderna eller — såsom man i väsentligen samma mening brukat säga — 'ljudlagarna' hafva genomgripande betydelse för språkets utveckling, så är det icke förvånande, att för några år sedan en principiell fråga om deras natur kunde uppröra den lingvistiska världen —

frågan, huruvida de verka undantagslöst eller icke. Och denna fråga står alltjämt på dagordningen.

Att 'ljudlagar' funnos, var längesedan allmänt erkändt. Sedan länge hade man i viss mån sökt bringa de språkliga företeelserna i harmoni med dem, och tanken på deras undantagslöshet hade till och med i förbigående blifvit uttalad af en äldre forskare, August Schleicher. Det var emellertid först år 1876, som satsen, att 'ljudlagarna' verka undantagslöst, blef med styrka framhållen af den utmärkte slavisten August Leskien. Sedan den tiden har frågans besvarande sysselsatt mången språkman, och under årens lopp har litteraturen om detta principiella och onekligen mycket viktiga spörsmål vuxit till ett betydligt omfång. Förfäktarna af denna mening, hvilka till en början utgjordes väsentligen af en grupp mycket framstående yngre, men numera på det vetenskapliga området berömda Leipziger-lingvister, hafva till och med betraktats såsom en egen skola, och man har tilldelat dem namnet 'junggrammatici'.

De resonnerade ungefär på följande sätt.

Erfarenheten lär att, när en 'ljudlagsenlig' förändring inträder i ett ord, den samtidigt brukar inträda i en stor massa andra ord. När t. ex. *d* i *djup* förloras, så försvinner det samtidigt i öfriga ord med begynnande *dj-*, trots dessa ords vidt skilda betydelser. Det visar sig dessutom, att vetenskapen med hvarje år lyckas förklara allt fler och fler skenbara undantag från 'ljudlagarna', dels såsom analogibildningar, dels genom konstaterandet af andra, nya 'ljudlagar'. När t. ex. det äldre svenska *nätsla* blifvit *nässla*, men *brottslig* alltjämt bibehåller sitt gamla uttal, så är detta icke ett kränkande af 'ljudlagen', att *ts* öfvergår till *ss*, utan *ts* har bevarats i *brottslig* genom analogiskt inflytande från ordet *brott*. Om man — mena junggrammatici — ännu icke kan förklara alla de skenbara undantagen, så beror det blott på bristfälligheten i vår forskning. 'Ljudlagarna' genomföras nog undantagslöst; det är blott vi, som oriktigt formulera dem, då det ser ut, som om de hade undantag. De verka — påstå denna åsikts försvarare — blindt, fullkomligt mekaniskt, med obeveklig nödvändighet, så att inom samma språkområde en 'ljudlag' alltid genomföres i alla ord under samma ljudförhållanden (»lautliche bedingungen»). Ja, vill man ej erkänna denna språkvetenskapliga fundamentalsats, så skulle, påstås det, lingvistiken ej hafva rättighet att kallas vetenskap; alla etymologiska utredningar skulle sjunka ned till att bli idel gissning.

Det var i synnerhet under åren 1885—86, som denna principfråga lifligt debatterades, men diskussionen därom pågår alltjämt. Viktiga inlägg i debatten hafva gjorts af flera framstående forskare. Såsom försvarare af den junggrammatiska uppfattningen har — för att blott nämna ett par namn — den utmärkte komparative lingvisten Karl Brugmann stått emot sin forne lärare, den högt förtjente klassiske och jämförande filologen Georg Curtius. På samma sida som Brugmann hafva uppträdt bland andra den bekante germanisten Hermann Paul och den framstående syntaktikern B. Delbrück; på motsidan t. ex. den geniale romanisten Hugo Schuchardt och den klart resonnerande danske fonetikern Otto Jespersen.

Jag skall kort antyda min uppfattning af denna språkforskningens viktiga principfråga.

Den store satirikern Voltaire har med tanke på 1700-talets vilda etymologiserande någon gång yttrat, att etymologien är en vetenskap, i hvilken vokalerna spela blott en ringa roll och konsonanterna ingen alls. Detta dåliga betyg kunde nog hans samtidas etymologier rätt ofta förtjena. Måhända har hos en eller annan nutida filolog skymtat fram en halft omedveten farhåga för att ett liknande betyg skulle kunna gifvas åt hans forskning, om han icke visade sig tillräckligt vetenskaplig för att ansluta sig till den, dock knappast alltid fullt genomtänkta, junggrammatiska uppfattningen. Om så icke varit, torde straxt vid denna riktnings framträdande vida flera röster hafva höjts för att mot den uttala en blygsam skepsis.

Det är otvifvelaktigt, att flera bland de vetenskapsmän, som mer eller mindre bestämdt förklarat sig hylla denna principiella sats, äro att räkna till vår tids yppersta lingvister. Det är vidare säkert, att uppställandet af denna princip med kraf på dess konsekventa tillämpande vid språkliga undersökningar i hög grad främjat våra dagars språkforskning. Ty bakom den ligger den fordran på lingvisten att i hvarje fall förklara skenbara afvikelser från de normalt tillämpade reglerna; bakom den ligger krafvet att söka förstå språkutvecklingen icke blott halfvägs utan fullständigt.

Men allt detta hindrar icke, att satsen om 'ljudlagarnas' undantagslöshet icke är sann, i den mening nämligen, hvari den faktiskt plägar framställas.

Och skulle det då verkligen vara så illa beställdt med lingvistiken, att dess namn måste strykas ur vetenskapernas rangrulla, ifall ljudlagarna icke äro undantagslösa? Svaret måste vara: »med lingvistikens vetenskapliga rang må det gå, hur det kan — sanningen framför allt». Men i själfva verket kan nog lingvistiken uppehålla sitt anseende bland systervetenskaperna, äfven om den ofvan skildrade uppfattningen af 'ljudlagarna' icke håller streck.

Försvararna af 'ljudlagarnas' undantagslöshet hafva merendels resonnerat så, som om det för ljudbehandlingen vore utan vikt, hvilken betydelse ett ord har, som om det för en 'ljudlags' ovillkorliga tillämpande vore tillräckligt, att de i de skilda orden ingående ljudförbindelserna vore identiska, och orden uttalades med samma accentuering.

Detta sammanhänger med ett under de senare decennierna ofta framträdande ensidigt studium af språkets kroppsliga sida, med underskattande af den mera andliga, ordens betydelse. Då *ljudfysiologien* varit af så utomordentligt stor betydelse för språkforskningen, och då det visat sig, att de olika förbindelser, hvari språkljuden uppträda, och den olikartade accentuering, som skilda ord hafva, kunnat förklara en massa hittills för språkforskaren olösliga gåtor, så låg frestelsen nära att tro alla ljudförhållanden, som tedde sig som oregelbundenheter, äfven en gång skola få sin lösning på samma väg. Det är emellertid fullt visst, att äfven ordens betydelse och däraf beroende användning spelat en roll i ljudens historia.

Ett par exempel från vårt eget språk må belysa detta.

Vi säga att 'någon har *go rå'* för att angifva, att han har goda ekonomiska förhållanden. Däremot heter det alltid *ett godt råd.* Här hafva vi således ett och samma ord *råd*, som i båda uttrycken erhåller samma accentuering, och som föregås af ett och samma adjektiv *(god).* Här, om någonsin, måtte väl samma ljudförhållanden föreligga. Men ändå har ordet *råd* behandlats på olika sätt. Orsaken måste då naturligtvis vara att söka utanför ljudförhållandena. Det beror helt enkelt därpå, att ordet *råd* har olika betydelser och därför olika användning. Det är hufvudsakligen i familje- eller vän-kretsen, som man har anledning tala om att man själf eller andra hafva *go rå.* Men i den trängre kretsen minskas anspråken på ett i allo reglementeradt uppträdande. Där kan man — och med fullt skäl — tillåta sig en och annan liten frihet, som i en större krets skulle stämplas som själfsvåld. Man gör sig det i ett eller annat afseende bekvämare i sitt hem än utanför det egna hemmets tröskel. Detta gäller både klädsel och uppträdande för öfrigt, men det gäller ingalunda i mindre grad språket. Då det nu onekligen är lättare och därför bekvämare att säga *rå* än *råd,* så har man i uttrycket *go rå* tillåtit sig denna uttalslättnad; eller, om man så vill uttrycka sig, det slutande *d* har 'ljudlagsenligt' försvunnit i *(go) rå.*

Annorlunda med *ett råd* eller *ett godt råd.* Naturligtvis brukas äfven *ett råd* i familjekretsen, men det har där icke sin hufvudsakliga användning. Minst lika mycket tillhör det talarstolens, folkmötets eller t. o. m. predikstolens språk. Men utanför familjekretsen ställer man vida större kraf på ett noggrannt uttal, och *ett råd, ett godt råd* hafva därför kvar sitt slutande *d.*

Många andra ord skulle kunna anföras, där man på liknande sätt låtit en uttalslättnad genomföras, emedan de på grund af sin betydelse väsentligen tillhöra det lediga samtalsspråket, under det att andra till sina ljudförhållanden likartade ord bibehållit det äldre uttalet. Jag erinrar blott om 'lemna mig *i fre'* i motsats till 'hvila *i frid'*, 'ett *brö'* i motsats till 'ett *stöd'*, 'på *sne'* i motsats till 'på en *hed'*.

Vid allt menskligt tal kämpa två skilda faktorer med hvarandra: böjelsen att underlätta uttalet och sträfvan efter ett korrekt, eller åtminstone lätt begripligt, språk. Det anförda kan därför så formuleras, att i hvardagstalet tendensen till uttalslättnad ofta segrar öfver krafvet på ett korrekt uttal, men omvändt detta senare i ord med samma ljudförbindelser i föredragsspråket segrar öfver tendensen till uttalslättnad.

Krafvet på uttalslättnad kan emellertid i vissa ord göra sig gällande på ett exceptionellt kraftigt sätt, så att de undergå betydligt större förändringar än andra, till ljudförbindelserna likartade ord.

En anledning härtill är, att vissa ord på grund af sin användning inläras under den allra tidigaste barndomen, hvarefter barnens ofullkomliga uttal antages af familjens äldre medlemmar och därför naturligtvis förblir orättadt. Hit höra framför allt de i skilda språk så våldsamma förändringarna af förnamn, t. ex. vårt *Gutte* för *Gustaf* och väl äfven *Kal* för *Karl,* engelsmännens *Bob* för *Robert*, *Dick* för *Richard,* franskans *Mimi* för *Marie* o. s. v. Det är välbekant, huru i månget hem familjekretsens ord *pappa* och *mamma* eller *farfar* och *farmor* fått en allt för vidsträckt användning, tack vare den äldre generationens stora benägenhet att lämpa sig efter den yngres åskådningssätt. Den som af denna yngsta generation med rätta kallas t. ex. *farfar,* blir ofta kallad så af hela huset. Så ock med namnen. När den lille uttalar sitt namn *Kal*, så kallas han så af sina närmaste, och ofta nog behållas dylika barnkammarnamn lifvet igenom åtminstone bland vänner och fränder; uttalet *Kal* för *Karl* är t. o. m. allmänt brukligt. Men när lille *Karl* hunnit så långt, att han får anledning bli bekant med t. ex. begreppet *jarl*, så har också hans färdighet att tala så vuxit, att han kan säga *jarl* (ej *jal*), och skulle det icke straxt lyckas, så rättas han af de sina, ty språkets vanliga appellativer bli vid ett så abnormt uttal vida vanskligare att igenkänna än de inom hemmets trånga krets ständigt använda namnen.

Utan tvifvel bör man sätta äfven vissa andra sporadiskt mötande uttalsförändringar och särskildt ljudomkastningar i det vanliga ordförrådet i samband med den olika tid, då orden inlärts af en yngre generation. Det är ytterst vanligt, att barn konsekvent kasta om vissa konsonanter och uttala t. ex. *ävla* »elfva», *havla* »halfva», *haml* »halm», *fläx* »fläsk», *kux* »kusk». En smula längre komna på lifvets stråt, kunna de bibehålla sitt gamla uttal i vissa, men tillegna sig det vanliga uttalet för andra ord. Så kunde en liten treåring riktigt eftersäga *ask, väska* men omöjligen *kusk;* det blef intet annat än *kux.* Och orsaken var helt visst, att han nu en gång vid ännu yngre år lärt sig ordet under denna form.

Men häraf förklaras, att man i fornengelskan har t. ex. *fixas* »fiskar» jämte *fiskas*, fastän i åtskilliga andra ord *sk* icke omkastas. I det gamla England var 'fisk' ett bland de tidigare inlärda orden, och dess *sk* underkastades därför en omkastning, som icke inträdde i det ordförråd, som inhämtades vid en litet grand mognare ålder.

Exceptionella uttalslättnader kunna emellertid äfven uppstå — oberoende af åldern för ordens inlärande — till följe af deras speciella betydelse, eller, om man så vill, brist på betydelse.

Det heter alltjämt *hva(d) befalles?*, om man därmed verkligen vill uttrycka 'hvad befaller Ni?' Om man däremot begagnar samma fras för att bedja någon upprepa ett yttrande, som man ej riktigt uppfattat, ha orden sammankrympt till *vafalls?* Och orsaken? Då det är fråga om en och samma fras, kan det naturligtvis ej vara tal om olika ljudförbindelser, och äfven accentueringen af *vafalls* och *hva(d) befalles* måste betraktas såsom väsentligen likartad. Det är således inga skilda ljudförhållanden, som föranledt den olika behandlingen. Orsaken är, att man med *hva(d) befalles* verkligen menar, hvad man säger, men att man med *vafalls* icke menar det. I *vafalls* inlägger man alldeles icke den betydelse, som ordet *befalla* annars har. Frasens mening är utvattnad och urblekt, och den brukas blott såsom en något höfligare formel i st. f. ett frågande *hm?* Men just på grund af denna uttryckets ringa betydelse har krafvet på uttalslättnad gjort sig vida mäktigare gällande än i andra ord med likartad byggnad. Härvid har äfven det hastiga tempo, hvari detta uttryck utsäges, spelat en roll. Men detta tempo har åter framkallats af ordens betydelse: man söker så hastigt som möjligt komma öfver denna stående och ideligen återkommande fras.

Och härvid kommer en annan viktig omständighet med i räkningen. Man kan utan risk att missuppfattas tillåta sig en vida större uttalslättnad i en fråga som *vafalls* än i de flesta andra frågor. Af själfva det frågande tonfallet förstår den tilltalade meningen. Det är därför oväsentligt, huru många ljud han verkligen får höra i *hva(d) befalles*. Han förstår mycket väl, så att säga, en halfkväden visa. I ett dylikt fall har därför den konserverande motvikten reducerats till ett minimum, hvilken sträfvan att göra sig förstådd i viss mån utöfvar emot den ständigt framträdande böjelsen att underlätta uttalet.

Men vi må äfven anföra ett exempel som visar, huru ordets betydelse omvändt kan vara orsaken till ett ovanligt konservativt bevarande af äldre uttal.

I många olika länder och inom vidt skilda språkområden visar det religiösa språket ett ovanligt troget, mången gång ett allt för konservativt bevarande af det bestående. Äfven hos oss är detta lätt att iakttaga, och vi hafva förut haft anledning framhålla den kyrkliga konservatismen i ordvalet. Den kan dock spåras äfven i ordens uttal. Härpå beror det t. ex., att man alltjämt får höra *fördömelse* jämte *fördömmelse*, fastän uttalet *dömma*, *domm* är genomfördt i Sverige. När således den uttalslättnaden ('ljudlagen') hos oss gjorde sig gällande, att man (t. ex. i *tömma*, *tomm, dömma, domm)* förkortade *ö*, *o* framför *m*-ljud och i stället förlängde detta, så genomfördes regeln icke i ordet *fördömelse*. Och detta naturligtvis ingalunda till följe af några speciella ljudförhållanden i detta ord, utan helt enkelt, emedan den kyrkliga konservatismen fordrade att, då ordet användes i kyrkligt språk, man icke gaf vika för sin benägenhet för uttalslättnad. Då nu ordet väsentligen tillhör just det religiösa språket, så kan det äldre uttalet alltjämt användas.

Men icke blott den omständigheten, att på grund af betydelsen vissa ord företrädesvis brukas i en, andra i en annan stilart, eller att vissa ords betydelse blifvit så att säga urblekt, har spelat en viktig roll vid genomförandet af uttalslättnader.

Dylika kunna på ett helt annat sätt stå i beroende af ordets betydelse.

Under det att vårt bibelspråk alltjämt brukar den gamla interjektionen *tvi* (t. ex. *tvi dig),* förekommer detta, i våra dagar för visso föga nobla, ord numera äfven under formen *tvy*. Det är möjligt, att *tvy* lånat sitt *y*-ljud från det likbetydande *fy*. Men också följande uppfattning är möjlig. Då *v*- liksom *y*-ljudet uttalas med framskjutna läppar, kan *v*-ljudet i *tvi* hafva bidragit till uttalsförändringen, men detta är ingen tillfredsställande förklaring, eftersom *i*-ljudet alltjämt kvarstår så väl i *vi* som i *tvina, tvifvel* o. s. v. Betydelsen af ordet *tvy* kan — medelbart — ha framkallat dess form. Darwin har visat, att på grund af fysiologiska förhållanden menniskan vid förnimmelse af motvilja eller afsmak blåser ut luft genom de framskjutna läpparna. Nu brukas interjektionen *tvi*, *tvy* just för att uttrycka motvilja eller afsmak. Den enkla slutsatsen är, att läpparnas framskjutande — som föranleddes af den obehagliga förnimmelsen — samtidigt med att ordet *tvi* uttalades, förändrade detta till *tvy*. Skillnaden mellan *i*- och *y*-ljudet består nämligen just däri, att vid detta senare läpparna äro något framskjutna. Det var således på grund af ordets speciella betydelse lättare att uttala *tvy* än *tvi*, och man har låtit denna uttalslättnad delvis genomföras.

Hvad fordras således för att man a priori skall vara absolut viss på att en och samma 'ljudlag' tillämpats i två ord inom samma språkområde? Jo, därtill fordras, icke blott att de hafva samma ljudförbindelser och samma accentuering, utan äfven att de hafva samma betydelse, så att det ena ordet precis lika ofta som det andra användes i det friare samtalsspråket, i det vårdade föredraget och från predikstolen; så att det ena ordet uttalas med alldeles samma tempo som det andra, eller ifall tempot växlar, det växlar precis lika mycket och precis lika ofta för båda orden; så att det ena ordet inläres af den uppväxande generationen vid alldeles samma ålder som det andra, och att de äfven användas fullkomligt lika mycket af de olika åldersklasserna, som tillhöra språkområdet — så att, med ett ord, de hafva alldeles samma användning.

Men huru ofta inträffar detta? Det inträffar aldrig. Att två skilda ord i ett språk hafva fullkomligt samma form, är ytterst vanligt; jag erinrar exempelvis om räkneordet *två* och *två* »tvätta», om adjektivet *låg* och *låg*, preteritum af *ligga*. Däremot händer det aldrig, att två ords betydelse är alldeles densamma; fullkomliga synonymer existera icke i något språk.

Men häraf blir en följd, att man på förhand aldrig kan vara absolut viss att, emedan en ljudlag inträdt i ett ord, den samtidigt inom samma språkområde måste hafva försiggått i ett annat ord med samma ljudförhållanden. Eller, annorlunda uttryckt, man är oberättigad att uppställa en sats sådan som denna: »en 'ljudlag' måste på samma tid och ort alltid med nödvändighet verka i alla ord med samma ljudförhållanden».

Däremot vore naturligtvis en sats af följande lydelse fullkomligt riktig: »en och samma 'ljudlag' måste under absolut samma förhållanden på samma tid och ort genomföras i alla ord». Och den kunde utan minsta risk utvidgas, så att den finge formen: »en och samma 'ljudlag' måste under absolut samma förhållanden alltid med nödvändighet inträda.» Men en dylik sats är så till vida utan allt praktiskt värde, som för två ord aldrig finnas absolut samma förhållanden. För öfrigt kunde den inordnas under en vida generellare sats: »under absolut samma förhållanden måste här i vår menskliga värld absolut samma verkningar inträda» — en självklar grundsanning, som väl aldrig någon betviflat. Icke blott 'ljudlagar', utan analogibildningar, betydelse-utvecklingar, ords utdöende och öfver hufvud alla möjliga språkförändringar äro naturligtvis underkastade denna allmänna lag.

Men hvad som för språkhistorikern är af vikt, är att veta: *när* äro ords form och deras af betydelsen beroende användning så pass lika, att i dem samma 'ljudlagar', d. v. s. uttalslättnader, genomföras? Endast erfarenheten, som stöder sig på likartade exempel, kan i hvarje enskildt fall lemna svaret. Dock är det obestridligt att, huru mångskiftande ordens betydelser än äro, deras användning i de flesta fall är så pass lika, att man har vida oftare anledning söka orsaken till olika 'ljudlagars' tillämpande i ordens skiljaktiga form än i deras olika betydelse. Härtill kommer att, när fråga är om äldre språkperioder, vår kunskap om de finare skiftningarna i ordens betydelse och däraf beroende användning är ytterst bristfällig, under det att vi af lätt insedda skäl bättre känna ordens form. En förklaring af forntida språkförändringar, hvilken stöder sig på denna, har därför ofta företräde framför en, som grundar sig på ordens blott ofullkomligt kända användning.

Redan af dessa korta anmärkningar torde ha framgått, att lingvistiken icke upphör att vara en vetenskap därför, att 'ljudlagarna' icke alltid med obeveklig konsekvens genomförts under samma ljud-förhållanden. De ha naturligtvis konsekvent tillämpats under samma förhållanden, men när fråga är att afgöra, hvilka dessa varit, har lingvisten att räkna ej blott med ordens form, utan också med en annan faktor, deras betydelse. Hans uppgift blir härigenom mera komplicerad, men lingvistikens vetenskapliga rang torde härigenom snarare stiga än sjunka.

Det må emellertid här framhållas, att icke alla uttalsförändringar förorsakats af analogibildning eller uttalslättnad, fastän dessa obetingadt äro de för språklifvet viktigaste faktorerna.

Så har t. ex. vissa ords betydelse stundom alstrat ett, så att säga, allt för tydligt uttal' d. v. s. förändring af deras ljud- eller accentförhållanden.

I den svenska interjektionen *ack* höres ofta ett tydligt efterföljande *h*-ljud: *ackh!*, och under vår medeltid blef detta biljud i skriften uttryckt; man skref *akh*. Det är naturligtvis ordets betydelse, såsom uttryck för en häftig sinnesrörelse, som framkallat denna starka utandning eller — med andra ord — detta *h*-ljud, hvilket icke på samma sätt framträder i *stack*, *lack* o. s. v. Härmed kan ett förhållande i franskan i viss mån sammanställas. Enligt Paul Passy uttalas i detta språk *h*-ljud nästan blott under intryck af en stark sinnesrörelse, t. ex. i sådana uttryck som *je le hais, c'est hideux*. Häraf kan lätt bli en följd — om den icke inträdt —, att vissa ord på grund af sin speciella betydelse bibehålla det *h*-ljud, som i andra ord förlorats.

Nära besläktadt med dessa företeelser är bruket att i svenskan särskildt framhålla ett ord genom att låta det erhålla två hufvudaccenter i st. f. en. Under det att t. ex. *oförtöfvadt* vanligen har blott en hufvudaccent, kan man genom uttalet *ó förtö'fvadt* med två hufvudaccenter i ordet inlägga betydelsen af »absolut ögonblickligen». I ett och annat ord, t. ex. *óupphö'rligen*, *óvillkórligen, ómedelbárligen* har till följe af deras speciella — starka — betydelse denna accentuering blifvit mycket vanlig,* och åtminstone i vissa bygder af Norge är af denna anledning uttalet *åkko rát* för »akkurat» det normala.

Dylika ord med ett abnormt förstärkt uttal kunna anses utgöra en motsats till sådana uttryck som *vafalls* med uttalet abnormt underlättadt. I båda fallen är det betydelsen, som varit bestämmande: i förra fallet är det den särskildt starka, i senare fallet den urblekta betydelsen, som framkallat den abnorma utvecklingen. Ett förtydligande uttal uppstår emellertid blott sällan, och de stora uttalsförändringar, som massor af ord samtidigt undergå, torde alltid vara att förklara af uttalslättnad.

Jag har redan förut antydt, att de väsentligaste uttalslättnaderna försiggå hos den unga, uppväxande generationen. Dock är detta icke fallet med alla.

---

* Jmf. förf.: Svensk akcent II (1884—5) s. 72, s. 184 ff.

Vissa ord och fraser tillhöra på grund af sin betydelse uteslutande eller så väsentligen den vuxna generationens ordförråd, att deras utveckling måste ha inträdt hos denna. Detta är t. ex. fallet med det nyss nämnda *vafalls,* ett uttryck som är allt för cirkladt för att användas i barnkammaren. Så ock exempelvis med det nu såsom ett slags interjektion använda *bevars,* af *bevare oss.* Äfven denna fras har till följe af sin urblekta betydelse undergått en ovanligt stor uttalslättnad.

Emellertid inträda utan tvifvel de allra flesta utvecklingar, som drabba massor af språkets ordförråd, således de för språkförändringen egentligen viktiga och karakteristiska utvecklingarna, i den yngre generationens språk. De flesta vuxna personer förändra föga sitt uttal. De tillegna sig visserligen nya ord och nya uttryck, men blott i ringa utsträckning nya ljud. Helt annorlunda med den uppväxande generationen; denna genomför massor af uttalslättnader, eller, om man så vill, 'ljudlagar', och olika vid olika ålder. Jag har t. ex. haft tillfälle iakttaga en liten medborgare, som vid femton månaders ålder kunde framstamma sitt *ma-ma,* men däremot icke *pa-pa.* I detta senare ord uttalade han vokalerna med hviskning. Hvarje ljudfysiolog inser straxt orsaken: *p* är i motsats till *m* ett blott hviskadt ljud, och denna hviskning öfverfördes äfven till vokalerna. Halftannat år gammal, kunde han uttala tvåstafviga ord med samma, men ej med olika stafvelser. *Mamma*, *pappa*, *momo* »mormor» vållade ingen svårighet, men t. ex. *mofa* »morfar» förändrades antingen till *momo* eller till *fafa*.

Och hvarför tillåter nu barnet sig sådana uttalslättnader? Månne det uppfattar ljuden oriktigt? Ett exempel ur franskan visar, att detta åtminstone ofta icke är fallet. En liten fransk flicka uttalade orden *garçon* »gosse» och *cochon* »svin» på samma sätt. Men om man pekade på en gosse och sade »det är en liten *cochon*», så protesterade hon. Orsaken till barnets, från de vuxnas synpunkt, oriktiga ljud är, att det icke kan frambringa de riktiga, eller att det åtminstone finner det lättare att uttala på sitt sätt.

När förändringarna äro så betydliga som de anförda, så blifva de rättade, och när barnet är fem à sex år, talar det i allt väsentligt som sin omgifning. De allra flesta barnkammarens uttalslättnader få alltså ingen betydelse utanför dess eget trånga område. Härtill medverkar i väsentlig mån, att flertalet, eller åtminstone ofantligt många, af barnspråkets egendomligheter äro blott individuella. Det ena barnet i en stad tillåter sig ofta helt andra uttalslättnader än det andra, och en uppmärksam iakttagare kan finna olikheter äfven hos barn tillhörande samma syskonring.

Men detta är ingalunda alltid fallet, och det är väsentligen till följe häraf, som uttalslättnader genomföras i språket.

Man har menat, att hvarje 'ljudlag' alltid skulle först hafva uppstått hos en enda individ och sedan »såsom en oljefläck» hafva så småningom spridt sig; uttalsförändringen skulle således genom härmning hafva antagits af allt fler och fler, tills den blifvit allmänt genomförd.

Denna uppfattning torde vara alldeles oantaglig. Att genomförandet af uttalslättnader i någon mån beror på härmning, är troligt, men det är obegripligt, huru en enda individ skulle kunna utöfva ett så genomgripande inflytande på sin omgifning. Vi ha redan sett, huru litet den enskilde i de flesta fall förmår i språkliga frågor emot den stora massan.

Nej, en uttalslättnad genomföres i ett språk, endast då en och samma tendens till uttalslättnad framträder hos en stor mängd individer eller snarare hos språkområdets nästan hela yngsta generation. Ju mindre det nya uttalet skiljer sig från det gamla, desto lättare undgår det den äldre generationens uppmärksamhet, och desto lättare förblir det af denna orättadt, d. v. s. desto lättare blir det i nästa generation genomfördt. När t. ex. tendensen att i svenskan låta *ā*-ljudet i *gā* »gå» och andra ord öfvergå till *å* först framträdde hos barnen, så var ljudets första förändring troligen så ringa, att man i månget hem icka rättade barnens uttal, hvilket således följde dem lifvet igenom. Barn åter, utgångna från familjer, där det nya uttalet rättades, kommo som vuxna att använda det gamla uttalet *gā*. Men i nästa generation fortfor, [illegible] tendenser [illegible] [illegible] [illegible] gamla [illegible] [illegible] mera [illegible] [illegible] ett förändradt uttal af många [illegible] [illegible] förändrades så småningom under några generationer ljudet fullständigt.

Man frågar emellertid, hur kommer det sig att, sedan ett ljud generation efter generation uttalats på [illegible] samma sätt, en tid kommer, då barnen ej längre följa sina fäders sed, utan [illegible] [illegible] uttal? Och hur kommer det sig vidare, att man i olika språk finner alldeles motsatta ljudutvecklingar ja stundom motsatta ljudutvecklingar t. o. m. i samma språk under olika perioder af dess tillvaro?

Dessa frågor kan lingvisten åtminstone för närvarande icke med visshet besvara, men jag skall dock lemna några antydningar om, i hvilken riktning de framdeles torde komma att finna en lösning.

Det är kändt, huru olika de skilda menniskoracernas yttre utseende och byggnad är. En kines har en annan typ än en europé; en neger åter en helt annan. Vi hafva därför all anledning förmoda, att denna olikhet sträcker sig äfven till talorganen. Nu kan visserligen ett kinesiskt barn, som i unga år kommer t. ex. till England, lära sig att korrekt tala detta lands språk, men otvifvelaktigt är detta lättare för ett engelskt barn med för öfrigt samma begåfning. Dess fäder hafva generation efter generation inöfvat sina talorgan att frambringa de engelska ljuden. Det är därför helt naturligt, om äfven anlaget att frambringa dem i viss mån gått i arf. Belysande för medfödd disposition är i viss mån, att det egendomliga smackljud, som Hottentotterna och Buschmännen använda, och som är alldeles likt den smackning, hvarmed hos oss en ryttare manar sin häst till galopp, af dem alltid frambringas genom att sätta tungan mot högra kindens tänder. Fastän alldeles samma ljud kan åstadkommas genom att föra tungan till tänderna i vänstra kinden, hafva de således en medfödd benägenhet att åstadkomma ljudet på det förra sättet.

Men om nu af en eller annan anledning hos en generation talorganen eller deras verksamhet i något afseende förändras, så kan man lätt tänka sig, att en tendens att därefter ändra ljuden inställer sig.

Ett handgripligt exempel har man i några vilda folks sed att vanställa sina talorgan. Vissa stammar i syd-Amerika t. ex. bruka sätta ringar i näsan och läpparna, hvilket helt naturligt framkallat en stark nasalering och en förändring af läppljuden.

Vida vanligare är det emellertid, att talorganen eller deras funktion förändras genom folkblandning. När en stam underkufvas af en annan, så händer det ytterst ofta, att den underkufvade stammen icke helt och hållet utrotas, utan att den, ofta som trälar, lefver kvar vid sidan af segrarna, och att så småningom en rasblandning försiggår. Men däraf uppstår en delvis ny typ med helt visst äfven i någon mån modifierade talorgan.

Men naturligtvis är det ingalunda behöfligt, att folkblandningen försiggår på våldsamt sätt. Vårt eget lands stadsbefolkning har ju under århundradenas lopp blifvit starkt uppblandad med tyska element på den fredliga inflyttningens väg.

Från den nu antydda orsaken till ljudförändringar kan i praxis icke alltid skiljas ljudutvecklingar, som föranledas af språkets öfverförande från folk till folk.

Låt oss något närmre tänka oss, huru det tillgick, då latinet antogs af Frankrikes keltisk-talande inbyggare. En jämförelsevis icke så stor skara romare hade eröfrat landet, men dessas öfverlägsna kultur vållade, att landets gamla inbyggare sökte tillegna sig eröfrarnas språk. De lyckades häri blott ganska ofullständigt. Ofta ersattes de latinska ljuden med blott snarlika keltiska, och när en ny generation skulle lära sig talets konst, så blef detta bestämmande. I blandade äktenskap talade väl fadren oftast latin, modren liksom större delen af omgifningen för öfrigt så väl sin inhemska keltiska munart som ett med keltiska ljud uppblandadt latin. Under dessa förhållanden fick latinet hos nästa generation naturligtvis en stark färgning af keltiska ljud. Denna språkets färgning tilltog, då stocken af inflyttade romare med ofärgadt språk dött ut och icke längre rekryterades af nya skaror från moderlandet. Ett oblandadt latin hördes nämligen då icke längre, och folkets blod var dock väsentligen keltiskt, hvarmed följde en predisposition för keltiska ljud.

Ascoli, den utmärkte romanske filologen, har troligen med skäl satt fransmännens uttal af latinskt *u* såsom *y* i t. ex. *lune* = latinskt *luna* »måne», *une* = lat. *una* »en» i samband med landets ursprungligen galliska befolkning. Han söker ett stöd för detta antagande däri, att det lågtyska *u*-ljudet öfvergått till *y*-ljud i Holland, som liksom Frankrike en gång (åtminstone delvis) bebotts af kelter.

När genom romarnas kolonisation af skilda länder, olika romanska språk uppstodo, så berodde detta till icke ringa del därpå, att det var skilda folk, som antogo latinet och uttalade det hvart och ett på sitt sätt. Det var, för att använda en bild, som då man på en yta med olikfärgade rutor slår ut en och samma färg: man får som resultat på alla rutorna olika färgnyanser, som dock alla erinra om den öfvergjutna färgen. Men den utveckling, som i de romanska länderna försiggått i historisk tid, har under språkens mångtusenåriga lif i förhistorisk tid helt visst mången gång inträffat i skilda trakter af jorden.

Dock, äfven folk, som förblifva oblandade eller väsentligen oblandade, låta nya uttalslättnader inträda, och äfven här hafva vi att i främsta rummet tänka oss en förändring i talorganen eller i deras funktion. Många, delvis samverkande faktorer kunna härvid ha spelat en roll: ändrade boningsplatser och däraf följande förändring af klimat; ändradt lefnadssätt för öfrigt, såsom t. ex. förändring af näringsmedel; öfvergång från herde- eller jägarfolk till åkerbrukarens mindre rörliga lif, och vidare utvecklingen till vårt moderna storstadslif.

Man behöfver dock ingalunda tänka sig förhållandet på så sätt, att anatomen skulle kunna konstatera någon olikhet i tungans eller läpparnas eller de öfriga talorganens form. Denna kan för anatomen te sig såsom fullkomligt likartad, men de nerver, som reglera talorganens verksamhet, kunna fungera på något olika sätt. Vivisektionen lär att, om man på en kattunge borttager en nervus accessorius, ena stämbandets verksamhet blir störd, och djuret kan frambringa blott ett doft skri. Om man på menniskan kommer att afskära en af vagi, så medför det en modifikation i röstens timbre. Talverksamheten står således i beroende af nervernas funktion, och detta icke blott så, att borttagandet af en nerv kan förändra talet, utan ock så, att en ringa förändring i en eller annan viktig nervs verksamhet influerar. Bland andra har den franske fonetikern abbé Rousselot på ett intressant sätt framhållit detta.

Om således nerv-verksamheten influerar på uttalet, så röner detta medelbart inflytande från alla de komplicerade faktorer, som inverka på menniskans nerv-lif. Såsom i viss mån en parallel kan man erinra om, huru under en generation eller vissa generationer *en* sjukdom företrädesvis uppträder, för att under andra generationer aflösas af nya, samt särskildt om, huru under vissa generationer nervsjukdomar äro förherskande. Det är därför ingalunda förvånande, om under en viss tid funktionen hos vissa nerver, som reglera ett eller annat talorgans verksamhet, blifvit i någon mån förändrad, så att det för det unga släkte, som just håller på att lära sig tala, är bekvämare att utbyta ett ljud mot ett annat snarlikt. Men man bör fatta jämförelsen med periodvis uppträdande sjukdomar blott som en bild och intet annat, och Rousselot torde knappast hafva rätt, då han menar, att en verklig sjuklighet, en anemi, skulle vara orsak till den förändrade nerv-verksamheten.

Belysande för här skildrade förhållande är parallel ljudutveckling i skilda, men geografiskt närbelägna språk. Då — för att anföra vårt gamla exempel — *gā* i vårt äldre språk blifvit *gå,* så är denna utveckling icke begränsad till Sverige, utan det långa *a*-ljudet har både i Danmark och i Norge undergått en likartad förändring, och den har genomförts efter den tid, då man börjat i de skilda nordiska länderna tala olika språk. Naturligtvis har den framkallats i de olika landen af väsentligen likartade orsaker. Ett annat fall erbjuder oss konsonanternas behandling på sydvestkusten af Norge, sammanställd med deras utveckling i forndanskan. Som bekant har flertalet norska bygdemål, liksom svenskan, bibehållit *p*, *t*, *k* i *köpe* »köpa», *bite* »bita», *bake* »baka» o. s. v., hvilka ljud redan i forndanskan öfvergått till *b, d, g* i *købe*, *bide, bage.* Emellertid harmoniera målen på Norges sydvestra kust i detta afseende med danskan. Då syd-Norge skiljes från Jutland genom det breda Skagerak, kan man svårligen tänka på direkt danskt inflytande. Snarare föreligger en parallel utveckling, som försiggått i den del af Norge, som låg Danmark geografiskt närmast och därför i vissa afseenden hade förhållanden, besläktade med dem i Danmark.

I samma riktning pekar, att olika europeiska språk efter sin omplantering till Amerika erhållit ett nasalt uttal. Detta är som bekant fallet med amerikanernas engelska, men det gäller äfven om den i Amerika talade spanskan, portugisiskan och franskan.

För öfrigt må man icke glömma, att äfven andra faktorer kunna spela en roll vid uttalslättnaders genomförande.

Bremer har med rätta framhållit, att vissa ljudförändringar kunna bero på olikheten i barnens och de vuxnas talorgan. Barnet, som med örat uppfattar ljudet, söker med sina talorgan, så godt sig göra låter, efterbilda de vuxnas uttal. Men detta lyckas till följe af olikhet hos barnets och de vuxnas organ vid ett eller annat ljud bäst, om barnet inställer sina talorgan på annat sätt än de vuxna. Sin ställning af talorganen bibehåller emellertid barnet stundom äfven såsom vuxen, ehuru numera, sedan talorganen fullt utbildats, ett annat ljud därigenom åstadkommes.

Äfven mera psykiska förhållanden, om ock framkallade af yttre omständigheter, hafva säkerligen haft inflytande på genomförandet af uttalslättnader. Vi hafva alla haft anledning inom vår umgängeskrets iakttaga, i huru olika tempo olika personer tala, och oftast står talets hastighet i beroende af temperamentet. Den flegmatiske framsäger sina ord långsamt och besinningsfullt, den koleriske talar hastigt, men det kan väl därför hända, att han under talets ström då och då ofullständigt artikulerar ett eller annat ljud och till och med alldeles hoppar öfver något ljud eller någon stafvelse. Och han kan i de flesta fall göra det utan risk att missförstås. Det är nämligen så, att man i ett samtal nästan aldrig verkligen uppfattar tillnärmelsevis alla ljuden. Orden äro välbekanta; man hör blott några af de i dem ingående ljuden, och de öfriga supplerar man själf i tanken. Att det verkligen så förhåller sig, inses bäst, om man besinnar, huru ofta ett obekant namn missuppfattas. Man måste ofta höra det ett par gånger för att uppfatta alla dess ljud. De gamla vanliga orden känna vi däremot så väl, och situationen och stämningen bidraga så mycket till ett riktigt förstående, att en ringa antydan af ett ord ofta är tillräcklig.

Men under dessa förhållanden måste förändring af ett folks temperament framkalla förändringar i dess uttal. Med stigande liflighet ökas talets tempo, hvilket äfven kan sammanhänga med åhörarnas växande intelligens och därför större lätthet att uppfatta. Men med ökadt tempo komma lätt assimilationer, uteslutningar och andra uttalslättnader.

Jämför man de moderna språken i vår språkfamilj med de äldre representanterna af samma språkätt, så är minskningen i ordens volym ett af de mest i ögonen fallande dragen. Exempel härpå ha redan nämnts, och andra skulle i oändlighet kunna anföras. Så motsvaras det gotiska *lagidēdeima* (första pluralis af konjunktivens preteritum) af *(vi) la* i vårt nysvenska samtalsspråk. Det femstafviga fornsvenska *Sudhermannaland* har krymt ihop till det tvåstafviga *Sörmland*. Det franska *eu* (uttaladt *y)*, particip till *avoir* »hafva», har uppstått af ett senlatinskt *habutus*, hvars sju ljud således ersatts af ett enda.

En jämförelse mellan vårt nuvarande riksspråk och vissa moderna bygdemål åskådliggör detta ännu tydligare. På Öland, i Vermland, i stora trakter af Norrland o. s. v. har flertalet af våra tvåstafviga ord förkortats till enstafviga, så att det heter t. ex. *bit* »bita», *häst* »hästar». Denna utveckling har för århundraden sedan genomförts i jutländskan, och i engelskan med sin stora massa enstafviga ord återfinna vi samma företeelse.

Man kunde möjligen frukta att, när språkmaterialet till den grad förflyktigas, ordens volym slutligen skulle bli så ringa, att de ej längre kunde på ett tillfredsställande sätt uttrycka språkets andliga sida, betydelsen. Detta är dock ingalunda fallet. Det är otvifvelaktigt, att de moderna språken med sina fåstafviga ord minst lika väl som fornspråken med sina mångstafviga fylla uppgiften att vara ett ändamålsenligt uttrycksmedel för menniskotanken. Här är emellertid ej platsen att komma in på det intressanta och i våra dagar lifligt debatterade kapitlet om de olika språktypernas ändamålsenlighet.

Men framställningen af språkets förändring blefve allt för ofullständig, om jag icke till slut med få ord framhölle, huru ordens sammankrympning i viss mån motverkas af en annan faktor.

Orden kunna nämligen äfven växa, och kortare ord och former ersättas ofta af längre.

Vi veta att språket vid danandet af nya former på analogisk väg mycket ofta frambringar längre ord än de gamla. Detta har exempelvis varit fallet med de talrika nybildade svaga preteritiformerna af fordom starka verb. Det yngre *hette* i stället för det äldre och ännu någon gång använda *het* intygar detta; äfvensom t. ex. *nyste* för *nös, vräkte* för *vrok, gräfde* för *grof.*

Jag påminner vidare om de gamla *längd, tyngd*, bildade af *lång*, *tung*, i jämförelse med de yngre *tröghet, hvithet.* Vi hafva här ett exempel på, huru en forntida, helt kort afledningsändelse *(d)* kvarstår blott i vissa från det äldre språket ärfda ord, men ej längre är användbar till nybildning.

Och detta sammanhänger just därmed, att den krymt ihop från ett äldre fullare *-ithi.* Man har funnit det enda ljudet *d* vara för litet uttrycksfullt vid bildandet af nya ord, och man griper därför hellre till det massivare *het.*

De äldre stamnamnen *gutar, jutar* äro numera vida mindre brukliga än de längre, efter landskapsnamnen bildade *gotländingar, jutländingar.* Det gamla *virdar* såsom namn på »värendsbor» skulle för vår generation hafva varit obekant, om icke Hyltén-Cavallius användt det i titeln på sitt värdefulla arbete »Värend och Virdarne», och vermländingarnas äldre benämning *vermar* lefver kvar blott i vissa bygdemål.

De korta *äspe, böke, eke,* som i allmogemål alltjämt användas i betydelsen »aspdunge», »bokdunge», »ekdunge», hafva i riksspråket ersatts af dessa längre komposita. På liknande sätt hafva de ännu i vårt äldre bibelspråk brukliga *svär*, *svära* måst gifva vika för de sammansatta *svärfader, svärmoder*, liksom i tyskan de gamla *schwäher* »svärfar» och *schwieger* »svärmor» blifvit undanträngda af *schwiegervater* och *schwiegermutter.* Anmärkningsvärdt är, att således *schwieger* »svärmor» användts äfven vid bildandet af benämningen på svärfadren, hvari man, väl icke utan skäl, velat se ett vittnesbörd om att svärmodrens roll inom familjelifvet är större än svärfadrens.

Påtagliga exempel på huru ord kunna växa, d. v. s. få sig vidfogade andra ord, utan att betydelsen nämnvärdt förändras, utgöra våra hvardagliga interjektioner *hejsan* och *hoppsan,* som uppstått af *'hej' sade han* och *'hopp' sade han.* I vestra Sverige har man i sådana uttryck som t. ex. 'det dröjer *länge än'* låtit *länge* och *än* sammansmälta till *längen,* hvilket emellertid numera användes med samma betydelse som *länge.*

I vårt språk har hopväxning haft ett ganska betydligt inflytande på böjningen. Både verbens passiva form och substantivens bestämda böjning hafva nämligen uppstått på denna väg. De i *bok-en*, *hus-et* ingående *-en, -et* hafva för 800 år sedan utgjort ett självständigt ord, som vi hufvudsakligen återfinna i det ännu brukliga *hin* i *hin onde.* Sådana synonymer som *glädja sig* och *glädjas*, *utveckla sig* och *utvecklas* intyga, huru nära den passiva formen står den reflexiva. Den förra har också uppstått ur den senare, så att bakom *glädjas* ligger ett *glädja* med efterföljande reflexiv-pronomen.

Dessa korta antydningar torde hafva visat, att språket har medel att, så att säga, ersätta det material, som förbrukas. De anförda exemplen voro nästan alla hämtade ur vårt eget språk och tillhöra en jämförelsevis kort period i dess historia. Men hopväxningar, besläktade med dem, som i vårt språk försiggått under de senaste århundradena, hafva utan tvifvel tid efter annan inträdt i alla eller de flesta språk, och liksom vid analogibildningarna äro vi naturligtvis äfven i detta fall berättigade att från utvecklingarna i senare språkperioder draga slutsatser beträffande förhistoriska språkskeden. Det är nog troligt, att böjningsformerna i de äldsta tungomålen af vår språkfamilj och i det gemensamma indoeuropeiska urspråket, som man anser sig på jämförelsens väg kunna med någon sannolikhet konstruera, delvis haft annat ursprung, men vi hafva ingen anledning betvifla, att hopväxning af en gång fristående ord spelat en betydlig roll vid dessa urgamla formers uppkomst.

Språket befinner sig nämligen i viss mån i ett kretslopp. Genom hopväxande af en gång skilda ord ökas deras volym. Men orden — har man sagt — äro som skiljemynt: de slitas under det dagliga bruket. Trots denna slitning äro de fullt gångbara, och de cirkulera hos generation efter generation. Men det kommer dock för många bland dem — liksom för mynten — en tid, då de präglas om; de läggas så att säga i smältdeglen för att myntas om och släppas ut med ny prägel. Men ordens cirkulationstid är ej som myntens några decennier eller på sin höjd ett århundrade — den räknas i årtusenden.

* * *

Den korta framställningen af språkets förändring är härmed slut. Vi torde därunder hafva sett, att forskningen kan belysa åtskilliga hithörande frågor, men vi hafva äfven måst tillstå, att viktiga, kanske de viktigaste frågorna ännu äro till god del outredda. Men vi böra därför icke